

Tartu Ülikooli Koolikomisjoni tegevus.

Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keele-
teaduskonna ajaloo osakonna V kursuse üli-
õpilase Sulew fänese diplomitöö 1948/49
õppeaasta kevadsemestril.

⁴
TRÜ NSVL ajal. kat.
nr. 1171.

Sisukord.

Lk.

Eessõna.

Sissejuhatus.

I Koolireform Venemaal 1803. aastal, Tartu Ülikooli Koolikomisjoni asutamine ja ülesanded.

II Ülikooli koolikomisjoni üldine tegevus, üldandmeid õppekonna koolielu kohta ja 1820. aasta koolistatuut.

A) Üldine sotsiaalmajanduslik olukord Balti kubermangudes 19. sajandi esimesel kolmandikul ja selle mõju koolikomisjoni tegevusele.

B) Koolikomisjoni üldine tegevus, 1820. aasta koolistatuut ja 1828. aasta määrused koolide kohta.

C) Üldandmeid õppekonna koolielu kohta.

III Koolikomisjoni tegevus keskhariduse organiseerimise alal.

A) Kreiskoolid.

B) Gümnaasiumid.

C) Pedagoogiline instituut ja pedagoogilis-filoloogiline seminar Tartus.

IV Koolikomisjoni tegevus elementaarkoolide organiseerimise alal.

A) Koolikomisjoni võitlus magistratidega kompetentsimisimustes ja Tartu magistradi liikme Gangeri poolt esitatud elementaarkoolide korraldamise kava.

B) Statistilisi andmeid elementaarkoolide kohta.

V Maarahvakoolide üldine olukord, koolikorralduse reformikavad ja esimeste kihelkonnakoolide asutamine.

A) Eesti- ja Liivimaa maarahvakoolide üldine olukord ja koolikorralduse reformikavad kuni uute talurahvasaadusteni.

B) Maarahvakoolide korraldus Eestimaa 1816. aasta talurahvasaaduse järgi ja maarahvakoolide olukord ning koolikorralduse reformikavad pärast 1816. aasta talurahvasaadust.

C) Maarahvakoolide korraldus Liivimaa 1819. aasta talurahvasaaduse järgi ja maarahvakoolide olukord pärast mainitud talurahvasaadust.

Lõppsõna.

Essena.

Käesoleva tööga lootsin anda rohkem kui ma seda olen suutnud. Nimelt osutus Tartu Ülikooli Koolikomisjoni arhiivifond Eesti Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus vastu ootusi väga katkendlikuks. Juba enne II maailmasõda oli fond säilinud ainult osaliselt. Sõja ajal viisid saksa fašistlikud okupatsioonivõimud osa fondi materjale Tšehhoslovakkiasse. Tšehhoslovakkiasse viidud materjalidest toodi pärast sõja lõppu ainult osa tagasi, ülejäänud oli hävinenud. Nii on käesolevas töös käsitledava ajajärgu kohta säilinud fondimoodustaja tegevusest protokolliraamatuid ainult kolme aasta kohta ja samuti vähe on ka teisi dokumentaalseid materjale. Mõningaid lisaandmeid on käesolevasse töösse põimitud Eesti vanu Talurahvaseaduse Teostamise Komisjoni ja Tartu Ülikooli arhiivifondides leiduvatest materjalidest. Seltosdud põhjustel ei ole käesolevas töös saadud anda ka pidevat ülevaadet koolikomisjoni tegevusest. Oma töö jaotamise aluseks võtsin ühtlase perioodiseeringu, käsitledes koolikomisjoni tegevust ajavahemikus 1803 - 1836 tervikuna. Erinevaid koolitüüpe on töös käsitletud eri peatükkides.

Sissejuhatus.

Eesti kool on läbinud sajanditepikkuse vaev-
rikka arengutee. Meie rahva elus sageli vaheldunud ja väga
erinevatel ajaloo järkudel on eksisteerinud ka väga erinev
koolikonstruktsioon. Mitmeid sajandeid oli kool meie maal
ainult valitsevate klasside ja rahvaste teenistuses, kuna
eesti rahva pojad võisid sel ajal kõige elementaar-
sematki haridust ainult suurte raskustega võidel-
des omandada.

Kuni 19. sajandi alguseni olid Tsaari-Venemaa
koosseisu kuuluvad Balti kubermangud ilma ülikoolita.
Kohaliku aadli lapsed omandasid 18. sajandil kõrgema har-
iduse peamiselt Saksamaa ülikoolides. Balti kuberman-
gude jaoks ülikooli asutamise ajendiks oli keiser Paul I
määrus 9. aprillil 1798. aastal, mis keeles Vene riigiko-
davikel õppimise välismaa ülikoolides.¹⁾ Määrus pidi
hoidma noori haritud venelasi eemal tol ajal Lääne-
Euroopas levivatest vabameelsetest ideedest. Peale pike-
maid vaidlusi ülikooli asukoha küsimuses avati aprillis
1802. aastal ülikool Tartus. Esialgu oli ülikool haldus-
likult sõltuv kohalike riigitegelkondade poolt valitud ku-

1) Pöld, lk. 58.

6
natooriumist, kuid juba 1803. aastal allutati ülikool haigus-
ministeeriumile. Nii said Balti kubermangu 92-aastase
vaheaja järel jälle kõrgema õppeasutuse uuesti avatud Tartu
ülikooli näol.

Kõrgematest linnakoolidest tegutses Bestimaal
19. sajandi algul Tallinnas gümnaasium ja toomkool. Lii-
vimaal eesti osas olid Tartus, Võrus, Viljandis, Pärnus ja
Kuressaares nimetatud pearahvakoolid. Tartus, Pärnus ja
Kuressaares oli pearahvakooli esimene (vanem) klass muu-
detud gümnaasiumiklassiks, nii et nende koolide lõpe-
tajad võisid isegi ülikooli pääseda.²⁾ Pearahvakoolid olid
neljaklassilised. Keeltest õpetati pearahvakoolides heebrea,
kreeka, ladina, prantsuse, saksa ja vene keelt. Alamate
linnakoolide arv oli suurem, ültades pearahvakoolide
arvu mitmekordselt. Kaheksateistkümnenda sajandi lõpul
tegutsesid Tartus, Viljandis ja Pärnus ka meie esimesed
tütarlastekoolid, neist Tartu tütarlastekool oli asutatud
juba 18. sajandi keskpaiku.³⁾ Linnades ja alevites eksis-
teerisid ka veel erakoolid, mida rahvas tavaliselt nimetas
nurgakoolideks. Õppetöö tase erakoolides oli aja üldiselt
nõrk õppejõudude madala kvalifikatsiooni tõttu.
Balti-saksa aadel, kirikuõpetajad ja jõukas linnako-
lanlus kasutas oma lastele hariduse andmiseks
üldiselt koduõpetajaid.

2) Põld, lk. 57.

3) -do- lk. 58.

Kõige halvem oli 19. sajandi algul rahvakoolide olukord. 17. sajandi lõpul vaevalt tekkinud noore eesti rahvakooli alged hävitas osalt suur katku- ja näljaseg ajavahemikus 1695-1697 ja sellele järgnenud Põhjasõda. Pärast Põhjasõja lõppu kulvas aastakümneid enne kui koolide olukord hakkas tunduvalt paranema. Kuivõrd oli Põhjasõja ajal laostunud endinegi nõre rahvakoolide võrk, näitab Liivimaal 1713. aastal teostatud kiirikukatsumine. Kiirikukatsumisel selgus, et kahekümne kihelkonna kohta oli olemas ainult üks kool ja selles õppis kolm last.⁴⁾ Kiikuõpetajaid leidis mitme kihelkonna kohta ainult üks. Umbes samasugune, kui isegi mitte veel halvem oli rahvakoolide olukord Eestimaaal. Alles 18. sajandi teisel poolel alustasid endised 17. sajandi lõpul töötanud köstri- ja koolid osalt jälle tegevust. Eestimaaal oli ka 18. sajandi keskpaiku köstrikoolide olukord halvem kui Liivimaal. Olulisem pööre maarahvakoolide olukorras toimus 1764. aastal, mil keisrinna Katariina II tegi kindralkuberner krahv Georg Browne'ile ülesandeks näuda maapäevalt maarahvakooli olude parandamist. Et riiteltkond maapäeval keeldus kategooriliselt talurahva üldist õiguslikku ja majanduslikku olukorda parandamast, siis seda järeleandlikum oli ta maarahva kooliolude parandamise küsimuses. Nii valis riiteltkond, osudes osalise järeleandmise teele, enda arvates

4) Põld, lk. 46.

„kahest halvast“ väiksema. Vastavalt ülemkõrre teooria abi-
 esimehe kindralsuperintendent Zimmermanni poolt koostatud
 koolikorralduse kavale võttiski maapäev vastu üksikasjalise-
 mad otsused maarahvakoolide alal.⁵⁾ Otsustati, et need talu-
 pojad, kes suudavad oma lapsi lugemises ja väikese kate-
 kismuse õppimises ise õpetada, võivad seda kirikuõpetaja
 loal teha. Seal aga, kus vanemad ei suuda kodus ise
 oma lapsi õpetada ja kus mõis on üle viie adramaa
 suur, peab mõisnik palkama üks või kaks lugeda
 oskijat ja ristiusu tundjat inimest talulaste õpetajateks.⁶⁾
 Mõisadele, mis olid väiksemad kui viis adramaad, jäeti
 oma otsustada talulaste kihelkonnakooli saamine,
 kus samuti võidi edasi õpetada ka neid lapsi, kes ta-
 lupojakoolis juba lugemise olid selgeks õppinud. Need
 maapäeva otsused kiinnitati kindralkuberner Browni poolt
 ja avaldati patendis 18. aprillil 1765. aastal.⁷⁾ Eesti- ja Lii-
 maal eksisteerisid nüüd maarahvakoolide alal 2 koolitüüpi:
 1765. aasta määruse põhjal asutatud nimetatud mõisa-,
 küla-, ehk talupojakoolid ja kihelkonnakoolid. Viimased
 olid sisuliselt endiste 17. sajandi lõpul asutatud köstri-
 koolide järglased. Kontroll maarahvakoolide üle kuulus
 endiselt erijoones kirikuõpetajatele. Kirikuõpetajaid kohus-
 tati ka nimekirja pidama nende laste kohta, kes olid
 kohustatud külakoolis käima.⁸⁾ Mõisnikud pidid

5) Pöld, lk. 51.

6) *ibid.*

7) Pöld, lk. 52.

8) *ibid.*

valvama selle järel, et koolikohustuslikud lapsed ka tõepoolest koolis käiksid. Talupoegade laste koolitööst osavõtu lähem järelvalve tehti talupoegadest vöormündrite ülesandeks. Viimaseid kohustati iga nädal kord kontrollima õpilaste koolitööst osavõttu ja puundumistest teatama mõisnikule. Kirikuõpetaja ülesandeks oli ka kodus õpetatavate laste teadmiste kontrollimine lihavõttepäevade paiku. Järelevalve õppeskohta kihelkonnakoolis kuulus nii kirikuõpetajale kui ka kirikueestseisjale ühiselt. Nõuandeid koolide olukorra kohta pidid iga aasta nii mõisnik kui ka kirikuõpetaja esleidi saatma ülemkirikueestseisjaametile.⁹⁾

Elukirjeldatud Liiwimaa koolikorralduse eskuju ja kindralkubernerü nõudlikkus koolikorralduse alal avaldas mõju ka Eestimaaal. Nii pöördus Eestimaaal konsistorium 1766. aastal rüütelkonna poole kirjaga, milles soovitati küla-koolide asutamist.¹⁰⁾ Tegelikult jäi Eestimaaal koolivõrk ka edespäidi siiski tunduvalt lünklikumaks kui Liiwimaal. Üldiselt 18. sajandi lõppaastakümneil ja 19. sajandi algul suur osa varem asutatud maarahvakoolide jäeti mõisnike poolt hooletusse ja koguni likvideeriti. Maarahvakoolide alal oli üldine puudus korralikest koolitööajadest. Koolide peeti tol ajal enamasti mõisarehtedes ja talusaunades. Atkende, ahju ja korstraga koolimajad olid tol ajal Eesti- ja Liiwimaal haruldused.¹¹⁾ On arusaadav, et selliseid koolide võisid mõisnikud oma suva

9) Põld, lk. 52.
 10) - ibid. 52.
 11) - do - lk. 53.

kohaselt niiaegda üleöö asutada ja sama kiiresti ka likvi-
 deerida. Õppeaeg maarahvakoolides oli lühike, alates tavaliselt
 mandipäevast ja kestes kuni lihavõtteni. Talupoja-, küla- ehk
 mõisakoolid asusid enamasti mõisades, kuna kirikute
 juures asusid köstrikoolid. Köstrikoolides õpetasid tavaliselt
 köstrid, sest talupoegade hulgast oli nagunii koolmeistrit
 vähe leida, ja pealegi hoiti sellega kokku ka vilja-
 minekuid. Külakoolides õpetasid tavaliselt ärksamad
 talupojad, kes oma töö eest said mõisaorjuse alal mõ-
 ningaid kergendusi. Hõredaks jäi Eesti- ja Lääne-Eesti kihelkonna-
 koolide võrk, sest neid ei asutatud kaugelki igasse kihel-
 konda, ja ka talupojad ise pidasid kihelkonnakoolidest
 vähe lugu nende kauguse pärast. Peab mainima, et nii
 18. sajandi teisel poolel kui ka hiljem 19. sajandi algul
 puudus sisuline erinevus kihelkonnakoolide ja 17. sajandist
 pärinevate köstrikoolide vahel. Köstrikoolid asusid tava-
 liselt vaid kirikute juures ja neis õpetasid köstrid, seega
 oli tegelikult köstri- ja kihelkonnakoolide erinevus puht-
 formaalne. Üldiselt 18. sajandil maarahvakoolide arv Eesti-
 maal oli suhteliselt väiksem kui Lääne-Eestis. Järgi 19.
 sajandi algul puudusid Eesti- ja Lääne-Eestis paljudes mõi-
 sades üldse veel talupojakoolid. Et oleksid maarahva-
 koolide ajal oli tõesti allpool igasugust arvustust, seda
 näitavad ka visiidireisimärgid Eesti maal ajavahemikus
 1794-1798, mis käivad 47 kihelkonna kohta. Neist andmetest
 on näha, et 18 kihelkonnas ei olnud üldse külakooli,

12) Põll, lk. 54.

ja teistes kihelkondades oli ainult üksikuid.¹²⁾ Sellepärast vastu otsus Eesti- ja Liiwimaal riitlkonne maapäeval 1803. aastal, mõisades, kus ei ole veel külakooli, tuleb see kool aasta jooksul asutada.¹³⁾ Kujuka pildi 18. sajandi lõpul valitsenud maarahvakooludest Eesti- ja Liiwimaal annab Peter Pöld oma teoses „Eesti ajalugu“, kirjutades järgmist: „Raskeimaks takistuseks koolide edule nii Saaremaal kui ka kodumaal mandriosas õijapõlve edasikestmine, sellega ühenduses mõisnikkude matus, talupoegade vaesus, raamatute puudus, kooliõpetajate madal hoiduslik tase jne. strusandav, et neil eeldatav õpetus täiendada ei võinud. Kirjutuse ja rehkenduse õpetamine puudus koolides täiesti. Üksikud talupoegad, kes seda mõisateenistuses realselt koduõpetajailt olid õppinud, unustasid selle aja peal. Hännad pidasid kirjutuse õpetust oma erioiguseks, kartes, et kirjastav talupoeg võiks kergesti enesele vabastuskirja teha ja seega pärisõigusele pääseda.“¹⁴⁾

Kogu õppetöö lähtus maarahvakoolides religioosist, sest talupoegade lapsed tulid kasvatada kuulekaks nii vaimulike kui ka ilmlike isandate vastu. Koolid ei tohtinud mingil määral sellest põhimõttest kõrvale kalduda ja mingisuguseid põikpäid kasvatada, kus oma arusaamine ja arvamine asjadest ja oludest sõltaks. Niisugune koolipoliitika oli kasulik balti-saksa fedaalidele, kes teadsid hästi, et kelle vaim, see

13) Pöld, lk. 54.

14) -do- lk. 55.

võim. Nii näeme, et pedagoogika kui klassiteaduse iseloom avaldub 18. sajandil kõige kujukamalt meie rahvakoolide korralduses. Kogu tolleaegne kasvatus oli suunatud valitsivate feodalistlike tootmissuhete säilitamise huvides, et kiikul oli koolielus üldse, maarahvakoolide korralduses aga eriti suur mõju, siis ka see ei muutnud koolipoliitika suunda, sest kiik ise kui üks feodalistliku formatsiooni ideoloogilise pealiskituse vorme püüdis ideoloogiliselt igati seniste tootmissuhete püsivust õigustada. Valitsev, väikesearvuline balti-saksa aadel seisis teraselt valvel selle eest, et hariduse levik rõhutatud talupoegkonna massides ei põhjustaks ohtu temakitsastele klassihuvidele ja kehtivale balti-saksa feodaalsele erikorrale.

Küllalt tähtsal kohal oli juba 18. sajandil talupoegade lastele hariduse andmisel niinimetatud koduõpetus. Nimelt õpetasid lugeda oskaval talupojad kodus ise nii oma kui ka naabrite lastele lugemist. Selline laste kodus õpetamine arendas teataval määral talurahvakooli, milliseid oli nagu nüü vähe ja aitas talupoegade hulgas säilitada lugemisõskust. Alles 19. sajandi esimestel aastakümnetel kujunes Baltimaal keskhariduse ja osalt ka alghariduse alal välja kindel koolivõrk. Nimetatud ajal omes koolivõrgu loomise alal suuri teenid 1803. aastal asutatud Tartu Ülikooli Koolikomisjon. Käesoleva töö ülesandeks ongi käsitleda Tartu Ülikooli Koolikomisjoni tegevust ja saavutusi Tartu õppekonna koolikorralduse alal ajavahemikus 1803-1836.

I

Koolireform Venemaal 1803. aastal, Tartu Ülikooli Koolikomisjoni asutamine ja ülesanded.

Valgustussajandi ideed ja Prantsuse kodanliku revolutsiooni poolt püstitatud vabaduse, raudluse ja ühtsuse loosungid ei jätnud oma mõju avaldamata ka tsari Venemaa feodalistlike haridussüsteemile. Veel rohkem avaldas mõju haridussüsteemile aja Venemaa kohalike olude areng. 19. sajandi Venemaa oli esimestel aastakümnetel maha jäänud põllumajanduslik maa, kus valitsesid feodaal-pärisorjuslikud suhted. Kuid juba 19. sajandi esimesel veerandil arenesid pärisorjuslikul Venemaal sisemiselt, vajatult kapitalistlike majanduslike suhete üksikud elemendid, arenes manufaktuurtööstus, laienes sise- ja välis-turg ning intensiivistusid kaubalis-rahalised suhted. Tärkas kodanlus, tunnetas oma majandusliku ja poliitilise osatähtsuse kasvu, püüdis ka Venemaal muuta kehtivat feodalistlikku koolisüsteemi omale vastuvõetavaks. Prantsuse kodanliku revolutsiooni ideede mõjul taotles uue vene kodanlus vene aadlimonarhialt juba 18. sajandi lõpul koolireformi teostamist üleriiklikus ulatuses. Vene vaba-

meelsed ringkonnad taotlesid üle kogu riigi ühtlase koolisüsteemi kehtestamist kõigi seisuste jaoks. Ühtlasi taotleti ka kõigi koolide allutamist ühisele riiklikule keskasutusele. Kaheksandal septembril 1802. aastal ilmus keiser Aleksander I-lt ministeriumide asutamise akt endiste tsaar Peeter I-se poolt rajatud kolleegiumide asemele. Teiste ministeriumide hulgas oli ette nähtud ka iseseisva haridusministeriumi asutamine. Asutatavale ülevenemiselisele haridusministeriumile pidid alluma ka kõik Baltimaa kubermangude koolid.

Vastavalt 24. jaanuaril 1803. aastal välja antud esialgsele rahvahariduse määrustele kujunesid Baltimaal rangelt seisuslikke erinevusi arvestades nelja liiki koolid: kihelkonnakoolid, kreiskoolid, gümnaasiumid ehk kubermangukoolid ja kõrgema õppeasutisena ülikool.¹⁵⁾ Määruse kohaselt pidi maale vähemalt iga kahe kirikukoguduse peale asutatama üks kihelkonnakool. Kihelkonnakoolid olid ette nähtud aastase õppeajaga. Kreislinnades nägi määrus ette kahe klassiliste kreiskoolide asutamise. Kubermangulinnaades pidi peale alamate linnakoolide asutatama veel nelja klassilised gümnaasiumid. Suurim koolivõrgu struktuurne ühik oli õppekond, mille kohta oli ette nähtud kõrgeima õppeasutisena ülikool. Esialgse rahvahariduse määruse alusel valvas kihelkonnakoolide õppe- ja kasvatustöö järelle kreiskoolideinspektor, kelle ülikool määras kas omal suval või kubermangu koolidirektori ettepanekul.

15) Põld, lk. 61.

Kreiskoolideinspektorid allusid vahetult kubermangukoolidirektorile. Kubermangukoolidirektor määrati ametisse ülikooli ettepanekul koolide peavalitsuse poolt. Kubermangukoolidirektorile allusid ka kõik erakoolid. Järgmine kõrgem aste oli õppekond. Õppekonna koolielu juhtis õppekonna kuraator, kes oli ühtlasi haigusministeriumi juures asuva koolide peavalitsuse liige. Õppekonna kuraator teostas oma võimu õppekonnas ülikooli kaudu. Nii oli kogu tsari-Venemaa koolivõrk 19. sajandi algul suurimate ühikutena jaotatud õppekondadeks, milliste koolielu juhtimise kohalikes keskaasteks olid ülikoolid. Uus koolistatult kehtestati keiser Alexander I-se poolt läplikul kujul 1804. aastal. Tegelikult oli uus koolikorralduse süsteem tugevasti tsentraliseeritud ilmega. Kõik koolid allusid nüüd ühele riiklikale keskasutusele - haigusministeriumile ja viimane omakorda oli otseses sõltuvuses keisrist. Uus koolikorraldus väljendas osalt juba noore vene kodanluse nõudeid, kes võimalikkonna mõju vähendamise eesmärgil nõudis tsentraliseeritud riiklikku koolikorraldust. Tegelikult kodanlus siiski ei asunud pidevale sihikiindlale võitlusele kiriku kui reaktsioonilise aadli ideoloogilise toetaja vastu. Niipea kui kodanlus oli saavutanud domineerivalt feodaalselt mõningaid loovutusi enda huvides, muutis ta otsustavalt oma suhtumist kirikusse ja religiooni. Endise võitluse asemel kiriku vastu sõlmis nüüd kodanlus liidu kirikuga rahva-

16) Kairov, lk. 24.

masside suurema eksploateerimise sihiga.¹⁶⁾ Tegelikult 19 sajandi algul Venemaal teostatud koolireform vastas siiski rohkem aadli kui kodanluse vajadustele, kuna Venemaal erinevalt Lääne-Euroopa riikidest domineeris aadliklass veel kuni sajandi kümme-kümnendate aastateni.

Vastavalt 1803. aasta jaanuaris välja antud erialgsele rahvahariduse määrustele nimetas keiser Aleksander I Tartu ülikooli ja õppekonna esimeseks kuraatoriks kindralmajor Maximilian Klingeri. Tartu õppekonna koosseisu kuulus peale Eesti, Liivi ja Kura kubermangu ka Soomemaa kuni 1812. aastani. Tartu õppekond jaotati territoriaalselt omakorda väiksemateks üksusteks - direktoraatideks ja viimased veel inspektoraatideks. Ajavahemikus 1803-1820 ühtusid Tartu õppekonnas direktoraadid territoriaalselt täiesti vastavate kubermangude territooriumidega. Nii oli õppekonnas neli direktoraati Eesti, Liivi, Kura ja Soome direktoraadid. Soome direktoraadi koolikorraldus allutati 24. mai määrusega 1812. aastal Põlva toomkapitlile, mis edaspidi koolikomisjoni tööd tunduvalt kergendas.¹⁷⁾ Inspektoraatide arv kogu õppekonnas oli 1808. aastal 15.¹⁸⁾ 1820. aastal endine Liivimaa direktoraat jaotati kaheks iseseisvaks, nimelt Tartu ja Riia direktoraadiks. Tartu direktoraadi alla kuulus territoriaalselt Liivimaa eesti osa, kuna

17) Темышев, lk. 206 jj.

18) F. m. 403, ГИХ., ним. м. № 1., с. м 6, л. 351.

Liivimaa läti osa moodustes Riia direktorandi. Kuides ülikool
 pidi õppekonna koolide suhtes järelevalvet teostama, seda fik-
 seerisid 21. märtsil 1804. aastal ülikoolile antud määrused.¹⁹⁾
 Ülikooli kohustati õppekonna iga koolilüügi kohta koostama ves-
 tavat määrused ja need esitama kinnitamiseks haridusmi-
 nisteriumile. Seejuures võis Tartu ülikool üldreeglitest
 kõrvale minnes oma õppekonna koolidele ka erijuhiseid
 anda. See mõõdukas võimaldas Baltimaal koolidel, arves-
 todes kohalikke olusid, arenda teataval määral eri
 suunas. Tartu õppekonna kooliastjade valitsemiseks asutati
 Tartu ülikooli juurde juba aprillis 1803. aastal alaline
 koolikomisjon, kelle tegevus kestis kuni detsembrikuuni
 1836. aastal.²⁰⁾ Ülikooli koolikomisjoni koosseisu kuulus
 7 korralist professorit esotses rektoriga. Ühele kooli-
 komisjoni liikmele allusid kõik õppekonna gümnaa-
 siumid ja kreiskoolid, teisele liikmele kihelkonnakoo-
 lid. Teiste komisjoniliikmete järelevalve alla kuulusid
 õppekonna koolid eri kubermangude järgi. Koolikomis-
 joni liikmeid kohustati kaks korda aastas ülikooli
 õppetegevuse vaheaegadel kooli revideerima. Peale koo-
 lide õppetaseme kontrollimist revideerisid koolikomis-
 joni liikmed ka koolide kassa olukorda, koolide õpikutege-
 varustamist ja raamatukogude seisundit.²¹⁾

19) Pöld, lk. 61.

20) Bunge, lk. 26.

21) Schultz, lk. 333.

Koolikomisjoni nimetas õpetajad kõigile õppekonna gümnaasiumidele ja kreiskoolidele. Kihelkonnakooliõpetajad valis kreiskoolideinspektor, konsulteerides vastavate kihelkondade kirikuõpetajatega. Oma otsuse kihelkonnakooliõpetajate valimise puhul esitas kreiskoolide inspektor ülikooli koolikomisjonile kiinitamiseks ülikooli koolikomisjoni kiinitas ka gümnaasiumide, kreiskoolide ja riigi ülalpidamisel olevate linna elementaarkoolide või niinimetatud kroonkoolide eelarved. Koolikomisjoni kompetentsi kuulus ka õpikute määramine õppekonna koolidele ja ta pidi hoolitsema selle eest, et õpikute hinnad oleksid mõõdukad. Samuti pidi koolikomisjoni hoolitsema õpikute õigeaegse trükist ilmumise eest. Erilistel juhtudel läks otsustamine koolialalistes asjades koolikomisjonilt ülikooli nõukogule, kes võis koolikomisjoni tööd vajaduse korral reviderida. Seoses koolikomisjoni asutamisega hoolitses riigivõim ka koolikomisjoni majanduslike ressursside eest, määrates tegevuse algperioodil koolikomisjoni käsutusse andmiseks 118 000 rubla.²²⁾ Nimetatud summa määrati Tartu õppekonna koolide ülalpidamiseks. Koolikomisjoni pidi teostama kõige mitmekesisemaid ülesandeid ja tema kompetentsi kuulus kõigi kolme Balti kubermangu koolielu juhtimine. Igatahes 1804. aasta 21-se märtri määrused avasid koolikomisjonile laialdase tööpolle.

22) Темышев, lk. 151.

II

Ülikooli koolikomisjoni üldine tegevus, üldandmeid õppekonna koolielu kohta ja 1820. aasta koolistatust.

A) Üldine sotsiaalmajanduslik olukord Balti kubermangudes 19. sajandi esimesel kolmandikul ja selle mõju koolikomisjoni tegevusele.

Koolikomisjoni tegevus ajavahemikus 1803-1836 langeb ajaliselt kahe vene keisri Aleksander I-se (1801-1825) ja Nikolai I-se (1825-1855) valitsusaega. Mõlemad nimetatud valitsijad kaitsesid sisepoliitikas igati kitsa aadliklassi huve, õriti äärmise reaktioonäri ja suur-vene šovinisti kuulsuse omandes keiser Nikolai I. Balti kubermangudes eksisteeris 19. sajandi esimesel kolmandikul veel kindlalt balti-saksa feodaalne erikord. Stimult üksikud nõrgad kapitalismi alged olid tekkinud ja tekkimas süüse feodaalse erikorra rüpes. Ehkki kapitalismi ~~algete~~ areng toimus aeglaselt, oli see süüsi pidev protsess, mis kuulutas kadu kehtivale balti-saksa feodaalsele erikorrale. Tolleaegse ühiskondliku elu ümberkorraldamise otsustavaks teguriks oli talupoegade

revolutsioonilisus. Talurahva pärisõigusest vabastamisega Eestimaal
 1816. aastal, Kuramaal 1817. ja Liivimaal 1819. aastal panti Balti
 kubermangudes alus kapitali esialgsele akumulatsioonile ehk
 väiketootjate massilisele eraldamisele tootmisvahenditest.
 Nimetatud aastatel teostatud talurahva „pääsus“ jäi esialgu
 peamiselt ainult illusaks sõnaks. Talupoegade pärisõigusest vabas-
 tamisega võeti neilt nende põlvne päritav maa kasutamise
 õigus, sest mõisnikud muutusid nüüd juriidiliselt kogu maa
 omanikuks. Talupoegade ja mõisnike vahelkardi määres
 edespidi vaba võistluse põhimõttel sõlmitas lühiajaline
 rendileping. Valitsevas rendivormis kujunes talupoegade
 äärmise majandusliku kehvuse tõttu teoreet, mille tõttu
 talupojad sattusid pärisõigusest sageli veelgi rängemas-
 se teoorjuse ikkese. Tegelikult ei vabanenud talupoeg
 ka mittemajanduslikust sunnist ja ei saanud oma
 tööjõu tegelikult peremeheks. Mõisnikud, kes olid
 talupoegadelt võtnud ära nende feodaalse maa kasu-
 tamise õiguse, hakkasid intensiivselt mõisastama
 talumaid. Tegelikult eesti talupojad olid käsiteldaval
 ajal kahekordse - balti-saksa feodaalide ja vene tsarismi
 rõhunnise all. Võõraste feodaalsete ülimeskihtide surve
 avaldus teravalt ka haridusalal. Nii balti-saksa
 feodaalid kui ka tsari-vene juhtivad aadliringkonnad
 olid oma rõhuvas enamuses selles üksmeelsed, et laiad
 talupoegade massid ja linnade lihtrahvas tuleb hoida
 vaikivas kuulekuses ja eemal haridusest. Erandina

oli lubatud lihtrahvale õpetada ainult lugemisoskust selleks, et ta oskaks veeida religioosse sisuga kirjandust. Et pärast talurahva pärisõigusest vabastamist külakoolide arv hakkas siiski vähehaaval kasvama, siis on see seletatav peamiselt uute, kapitalistlike suhete tugevnemisega. Kuna pärisõigusest vabastatud talupoeg esines juba juriidilise isiksusena, siis vajas ta teatavat minimaalset kirjaoskust selleks, et sõlmida mõisnikuga rendilepinguid ja teiste talupoegade ning kaupmeestega mitmesuguseid ostu-müügi lepinguid jne. Teataval määral soodustas külakoolide asutamist ka estafiidide nagu Luce, Holtzi, Willmanni ja teiste tegevus, kes nõudsid talupoegade lastele hariduse võimaldamist. Talupoegade kooliolude parandamise eest võitlesid pidevalt ka ülikooli koolikomisjoni liikmed.

Õruti raske oli eestlastel keskhariduse omandamine. Kui juhuslikult mõni üksik eestlane omandaski keskhariduse, siis selleks, et leida endale vastavat tööd, ta pidi salgama tihti oma rahvuse ja muutuma sakslaseks. Käriteldaval ajastul Venemaal kehtinud rahvusliku suve iseloomustamiseks võiks tuua seltsimus Stalin'i teavat väljendust teoses „Marxism ja rahvus- ning koloniaalküsimus“, kus ta kirjutab, „et mida lähemal on võimalik vana maa aristokraatia nagu see oli vana tsaari-Venemaal, seda tugevam on ka rahvuslik rõhumine ja seda inetumad tema vormid.“²³⁾ Just see maa aristokraatia kujutaski endast

23) Stalin, lk. 74.

19. sajandi algul rahvusliku rõhuvise peamist jõudu, kuna imperialistlikud šovinistlikud rühmad tekkisid Venemaal alles sajandi teisel poolel.

Baltimaal lisandus balti-saxslastest mõisnike ja kohalikest põlisrahvastest pärineva talupoegkonna vahelisele järsule sotsiaalsele erinevusele lõpuks veel mõisnike ja rahvamasside omavahelises suhtlemises ka rahvuslik erinevus, mis järsust sotsiaalsest erinevusest esiplaanile tõstetuna suurendas veelgi enam tekkinud lõhet. Ka kohalik balti-saxslastest koosnev väimulikkond oli jäänud Balti kubermangudes maa põlisrahvastele ustlastele ja lätlastele võõraks. Luteri kiriku ja rahva vahel oli jäänud püsima vahesein, kuna luteri kirik juttustas sõnakumelikkust feodaalide vastu ja rõhutas, et sõarane kord on jumalast seatud. Kirikuõpetajate ühens ülesandeks oli peale nimetatud jumalasõna kummutamise ka kirikukantslist talupoegade noomimine, et nad oma teotöö kohustused ja naturaalamandamite esitamise kohustused mõisnike vastu õigeaegselt täidaksid. Oma sotsiaalselt olemuselt olid väimulikud vihatud mõisnike poegade ja suurte kirikumõisade valdajatena ise feodaalid ja kaitsesid sellepärast ka feodaalklassi huve.

Ränk sotsiaalunijanduslik surve nõttis talupoegadelt igesuguse initsiatiivi ja muutis nad väliselt ilmetuks ajade massiks. Tegelikult aga kaandsid talupojad oma südames rõhujate vastu leppimatut viha, mis vahete-vahel ka stühiliste vestuhakkude näol lõi lõkkele.

Talupojad olid täidetud sügava umbusuga balti-saxslaste vastu, mis tihti väljendus isegi üldiselt progressiivsete ürituste puhul, kuna arvati, et ega saksalt pole kunagi loota midagi head. Majanduslikult olid talupojad äärmiselt armetus seisukorras ja ka kõige jõukamad neist suutsid säilitada vaid tühiseid sääste, mis võisid iga hetke järele käest libiseda üldise majandusliku ja õigusliku kindlusetuse ning sagedate viljakalduste tõttu. Feodaalmõisnike võimu olemasolu oligi peamine tegur, mis 19. sajandi esimesel poolel hoidis Venemaa talupoegi vaesuses, orjuses ja harimatuses. Veel 1917. aastal aprillikongressi resolutsioonis ütles seltsimees Lenin tsari - Venemaa maahiskonna olemust analüüsides järgmist: „Mõisnike maavalduse olemasolu Venemaal on feodaalmõisnike võimu materiaalseks toeks ja monarkhia võimaliku taastamise pandiks. See maavaldus tõukab paratamatult Venemaa elanikkonna röhva enamuse - talurahva - vaesuse, orjuse ja tuimusesse, kogu maa aga määrab mahajäänisele kõigil elualadel.²⁴⁾ Tegelikult püsisid feodalistlikud tootmissuhted Venemaa põllumajanduses osaliselt veel 20. sajandi algulgi.

Ettoodust väene, et iga väiksema liberalne reform pidi 19. sajandi esimesel poolel

²⁴⁾ Lenin, lk. 35.

valitsevates oludes pörkama tugevale fedaalaadli ja
 vaimulikkonna enamuse vastupanule. Üldine valitsev
 miljöo vajutas oma pitseri ka ülikooli koolikomis-
 joni tegevusele ja saavutustele. Et koolikomisjon kuju-
 tas endast tolle aja oludes vabameelsemate inii-
 meste rühma, kes püüdis kohalikust fedaalaad-
 list enam-vähem sõltumatult teostada keskvait-
 suselt saadud direktiive, siis astus osa belti-seksa
 vaimulikest, eiti aga kohalik fedaalaadl
 koolikomisjoni vastu opositsiooni. Peamises opo-
 sitsiooni põhjuseks olid lahkhelid maarahvakoo-
 lide küsimuses. Ka riiteltkondade ja vaimulikkonna
 kõrgemate organite-konsistooriumide vahel puudus
 sageli koolialalistes küsimustes üksmeel. Nii muutus
 olukord äärmiselt komplitseerituks, mis ei jätnud
 maarahvakoolide võrgu arendamise alal oma desor-
 ganiseerivat mõju avaldamata. Kreisikoolide ja
 gümnaasiumide võrk aga arendati kogu õppe-
 konna enam-vähem rahuldavalt välja, sest
 neile kui koolidele, mis teenisid aadlikkessi
 ja jõuka kodanluse huve, kuulus ka riigivõimu
 otsene toetus.

B) Koolikomisjoni üldine tegevus, 1820. aasta koolistatuut ja 1828. aasta määrused koolide kohta.

Esimesel aprillil 1803. aastal asutatud kooli- komisjon allus oma tegevuses ülikooli nõukogule ja viimase kaudu õppekonna kuraatorile. Tartu õppekonna esimeseks kuraatoriks oli Maximilian Klinger ajavahemikus 1803-1807. Tema järglane kuraatori kohal ajavahemikus 1807-1828 oli kindralleitnant vürst Carl Lieven. Viimane määrati 1828. aastal meidusministriks. Vürst Carl Lieveni järglaseks kuraatori kohal oli parun von Pahlen kuni 1835. aastani. Detsembris 1835. aastal nimetati kuraatoriks kindralleitnant Gustav Craffström. Ülikooli rektorina ja seega ka koolikomisjoni esimehena tegutses alates 1803. aastast mõningate vahetega kuni kuni 1. augustini 1813. aastal professor Georg Friedrich Parrot. Hiljem oli professor Parrot korduvalt koolikomisjoni liige kuni 1826. aastani, mil ta siirdus tööle Peterburi Teaduste Akadeemia juurde. Ajavahemikus 1818-1830 oli koolikomisjoni esimeheks professor G. Ewers. Novembris 1830. aastal pärast Ewersi surma hakkas koolikomisjoni tegevust juhtima uuesti professor Parrot.²⁵⁾ Mõne aasta pärast asendas teda professor Neue, kelle esimeheks dekri ajal 1836. aastal ka koolikomisjon lõpetas oma tegevuse.

25) F. n. 403, Tük., nim. n. A1, sü. n. 9, l. 210.

Esimese koolikomisjoni koosseisu 1803. aastal kuulusid rektor professor Parot ja professorid K. Morgenstern, F. W. Krause ja Herman.²⁶⁾ Koolikomisjoni liige 1803-st aastast alates kuni 1812. aastani oli ka professor Georg Friedrich Pöschmann.²⁷⁾ Suur osa koolikomisjoni liikmeid olid rahvuselt sakslased ja pärit välismaalt. Peale ülalmainitud on ajavahemikus 1803-1836 koolikomisjoni koosseisus töötanud veel professorid A. N. Scherer, M. E. Styx, A. G. Gaspari, G. B. Jaesche, F. E. Rambach, S. B. R. Henzi, J. V. Francke, G. Ewers, M. Engelhardt, Balx, Böhlendorff, Erdmann, Huth, Friedländer, Moier, Neue ja Segelbach. Rahvuselt olid koolikomisjoni liikmed sakslased, välja arvatud professor Parot, kes oli rahvuselt prantslane. Koolikomisjoni isikliku koosseisu kohta aastate kaupa ei saa anda pidevat ülevaadet, kuid igatahes koolikomisjoni isiklik koosseis vaheldus kiiresti. Näiteks 1820. aastal olid koolikomisjoni liikmetes professorid Ewers, Parot, Jaesche, Böhlendorff, Rambach ja Segelbach.²⁸⁾ Kolm aastat hiljem - 1823. aastal kuulus selmainitud isikutest koolikomisjoni koosseisu ainult Parot Ewers ja Rambach, kuna uued liikmed olid Henzi, Francke ja Engelhardt.²⁹⁾ Tegelikult valiti iga aasta uus koo-

26) Laagus, lk. 58.

27) Recke, lk. 430.

28) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 47.

29) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 229.

likomisjoni isikuline koosseis. Üks teenekamaid ülikooli kooli- komisjoni liikmeid oli professor Karl Morgenstern. K. Morgenstern sündis 28. augustil (vane kalendri järel) 1770. aastal Magdeburgis Põhja-Saksamaal. Morgensterni huvitas eiti filosoofia ja 1794. aastal omendaski ta filosoofiadoktori kraadi. 1802. aastal tuli Morgenstern Tartu ja seoses ülikooli koolikomisjoni asutamisega valiti ta 1. aprillil 1803. aastal üheks koolikomisjoni liikmeks. Alates 5. detsembrist 1803. aastast kuni 10. märtsini 1806. aastal ja teistkordselt 1. augustist 1810 aastast kuni 21. detsembrini 1820 aastani oli Morgenstern pedagoogilise instituudi administratiivseks direktoriks. Alates 1821. aastast kuni 1827. aastani üheks pedagoogilis-filoloogilise seminari direktoriks. Peale eelmainitud ülesannete ja otsese õppetöö oli K. Morgenstern ka ülikooli raamatukogu juhatajaks. Ülikooli raamatukogu esimese juhatajana suurendas ta plaanipäraselt ülikooli raamatukogu tolle aja haldamismeetodeid ja väärtuslikemate teostega. Kõige selle kõrval jätkus K. Morgenstermil veel aega ja energiat mitme filosoofilise teose kirjutamiseks. Karl Morgenstern lahkus järsult väga viljakat tegevust ülikooli juurest 1827. aastal. Surves pärandes ta oma hiinalise 7000 köitelise raamatukogu ja 1000-st eksemplarist koosneva käsikirjade kogu ülikoolile.

Esimeste Tartu õppekonna direktor- raadi koolidirektoritena nimetati koolikomisjoni

postalt ametise salanõunik von Rüdinger 1804. aastal Soomemaar direktoraati, kiikuõpetaja M. Albanus Lürimaa direktoraati ja Luther Kuramaa direktoraati. Eesti-maa direktoraadi esimeseks koolidirektoriks nimetati 1805. aastal B. Tidebühl. Eriti pingelikes oli koolikomisjoni töö esimestel tegevusaastatel, sest püüdsid sobivad koolimejad, püüdsid küllaldane õppe-abinõude koosseis ja samuti oli suur püüds vastava kvalifikatsiooniga kooliõpetajatest. Nii näitaks isegi Tartu kui ülikoolilinn ja õppekonna keskus ei omanud 1804. aasta algul ühtki kooli. Koolikomisjoni töökoosolekud toimusid üks kuni kaks korda nädalas. Mõnikord peeti töökoosolekuid ka harvemini olenevalt sellest, kui palju lahendust vajavaid küsimusi kogunes. Koosolekuid juhatas tavaliselt rektor, tema puudumisel aga mõni teine koolikomisjoni liige. Koolikomisjoni koosolekute arv oli näitaks ajavahemikus 1805-1811 üksikute aastate kaupa järgmine: ³⁰⁾

1805. aastal	oli	69	koosolekut.
1806.	" "	81	"
1807.	" "	56	"
1808.	" "	39	"
1809.	" "	33	"
1810.	" "	32	"
1811.	" "	27	"

Nagu eeltoodud statistikast on näha, oli koolikomisjoni
 30) Труньков, lk. 203.

tegevus algul intensiivsem, hiljem aga koosolekute arv vähenes pidevalt. Hilisem töökoosolekute arv vähenemine on arusaadav, arvestades koolikomisjoni eelset töökoormust esimestel tegevusaastatel. Koolikomisjoni töö muutus uuesti intensiivsemaks seoses 1820. aastal kehtestatud uue koolistatundi puhul toimunud ümberkorraldustega. Nii pides koolikomisjon 1820. aastal 70 töökoosolekut, kus oli arutusel 1838 küsimust.³¹⁾ Kolm aastat hiljem - 1823. aastal oli koolikomisjonil 50 töökoosolekut, kus oli arutusel kokku 1590 küsimust.³²⁾ 1828. aastal aga pides koolikomisjon ainult 34 töökoosolekut, kus arutati 1530 asja.³³⁾ 1830. aastal pides koolikomisjon 25 istungit, kus käsitleti kokku 1393 küsimust.³⁴⁾ Koosolekutel arutati kõige mitmekesisemaid õppekonna hoidusele puudutavaid küsimusi. Koolikomisjon nimetas õpetajad kõigile gümnaasiumidele ja kreiskoolidele. Elementaarkoolide õpetajad linnades valiti kohaliku direktoraadi koolidirektori poolt ja esitati koolikomisjonile kinnitamiseks. Koolikomisjoni otsused õpetajate ametisse nimetamise asjus kuulusid omakorda ülikooli nõukogu kinnitamisele.

31) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 47.

32) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 229.

33) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 309.

34) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 9, l. 210.

Kihelkonnakoolide õpetajad valis kohalik kreiskoolide inspektor, konsulteerides enne vastavate kihelkondade kiikuõpetajatega. Lõplik otsus kuulus aga ka kihelkonnakooliõpetajate valikus koolikomisjonile. Koolikomisjoni teostas ka õpetajate ümberpaigutamisi ja ametist vabastamisi. Kui õpetaja taotles ise enda ametist vabastamist või ka ametkohalt ümberpaigutamist, siis võis koolikomisjon ta soovida täita, kus juures ei olnud nõutav koolikomisjoni otsuse kinnitamine ülikooli nõukogu poolt. Juhul kui kooliõpetaja vaidles nü ametist vallandamise kui ka ümberpaigutamise juhul koolikomisjoni otsuse vastu, siis läks asi lõplikult lahendamiseks ülikooli nõukogule. Õpetajad, kes tahtsid vabatahtlikult ametist lahkuda, võisid vastava avalduse esitada koolikomisjonile ainult õppesemestri lõpul. Siiski selles küsimuses tehti koolikomisjoni poolt mõnikord ka erandeid. Koolikomisjon pidas alalist kooliõpetaja kandidaatide nimistut, mille põhjal määrati vakantsetele kohtadele uued õppejõud. Koolikomisjon lahendas kõik kooliõpetajate ja koolidirektorite omavahelised tüliküsimused. Erilistel juhtudel lahendas koolikomisjon ka õpetajate ja lastevanemate konflikte. Õpilaste koolist väljaheitmise otsuste puhul kas halva ülalpidamise pärast või muul põhjusel pidi vastava kooli direktor koolikomis-

joni viivitamatult informeerima, ära märkides õpilase koo-
 list nõuandmise põhjused. Koolikomisjonil oli õigus an-
 da kooliõpetajatele puhkuselubasid, kusjuures ka amet-
 kohast pikemaaks ajaks ärasõidu puhul pidi kooliõpetaja-
 jal olema nõutatud koolikomisjonilt vastav luba. Amet-
 list lahkunud ja pensioni väljateeninud kooliõpetaja-
 jatele kui ka surnud kooliõpetajate leskedele määras
 koolikomisjon pensionid. Koolikomisjoni otsused pen-
 siooni määramise asjus kuulusid õppekonna kuraatori
 kiinnitamisele. Koolikomisjoni liikmed pidid revidee-
 rima õppekonna kooli kaks korda aastas, tege-
 likult revideniti kooli süüsi ainult kord aastas.
 Kooli revideniti suvel ülikooli õppetegevuse vahe-
 ajal. Koolikomisjoni liikmed valisid enne revidee-
 rimist omavahel, millist direktoraati keegi revidenib.
 Koolirevidentide nimistu kiinnitas lõplikult õppe-
 konna kuraator. Revidenimised toimusid reeglipä-
 raselt iga aasta, ainult 1808. aastal jäid kõrgemalt
 poolt saadud nõusoleku puhul revidenimised Tartu
 õppekonnas üldse ära.³⁵⁾ Revidendid pidid kooli
 revidenima enne suvist õppetöö vaheaega. Viimane
 asjaolu nähtub ka kuraator kindralmajor M. Klin-
 geri poolt 10. mail 1805. aastal ülikoolile saadetud
kirjas, milles nõutakse, et koolid ei tohi lõpetada

35) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. nr. 6, l. 224.

36) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. nr. 45, l. 18.

enne tegevust kui koolikomisjoni poolt määratud reviden-
did on juulikuus või ka augusti algul kooli revideerimised.³⁶⁾ Naga koolikomisjoni protokollist 11. veebruarist 1810. aastast nähtub, toimus Liivimaa direktoraadis koolide revidentide määruselt järgmiselt: Tartu, Viljandi, Pärnu, Lemsalu (lätikeelse nimetus Limbaži), Riia (Riga) ja sealst tagasi Võnnu (Ceis), Volmari (Valmiera), Valga ja Võru kaudu Tartu.³⁷⁾ Seejuures arvestati, et revident igakord 10. juuliks oleks Riiga saabunud. Naga eeltoodust tõenäoselt võib järeldada ei külastanud revidendid talurahva-
kooli, vaid ainult linnades asuvaid kooli ja neistki arvatavasti esijoones peamiselt gümnaasiume ja kreiskooli. Koolid kuni Riiani ja Riias revidentide tegelikult enne suvist õppetöö vaheaega. Võnnu, Volmari, Valga ja Võru koolide revidentimine langes aga juba järgneva õppeaasta algusele, kuna neis linnades koolide suvine õppetöö vaheaeg algas varem.

Alates 1804. aasta jaanuarist kuni 1806.

aastani teostasid koolide revidentimist koolikomisjoni liikmed järgmiselt: professorid Parrot ja Morgenstern Liivimaal, Jaesche ja Raumbach Eestimaa, Balck ja Gaspari Kuramaal, ning Pöschmann ja Scherer Soomemaal.³⁸⁾ 1813. aastal revidentisid kooli Liivimaa

37) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 45, l. 36.

38) Pöschmann, lk. 60.

39) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 2, l. 471.

direktoraadis professorid faesche ja Panot, Õstimaas direktoraadis professor Segelbach, ja Kuramaas direktoraadis professor Böhlendorff.³⁹⁾ 1820. aastal revideerisid kooli Kuramaas direktoraadis professor Rambach, Rüa direktoraadis professor Panot, Tartu direktoraadis professor Böhlendorff ja Õstimaas direktoraadis professor faesche.⁴⁰⁾ 1823. aastal olid revideerijad Kuramaas direktoraadis professor Panot, Rüa direktoraadis professor Rambach, Tartu direktoraadis professor Francke ja Õstimaas direktoraadis professor Heuzi. 1830. aastal revideeris Kuramaas kooli professor Francke, Tartu direktoraadi kooli professor Panot, Rüa direktoraadi kooli professor Friedländer ja Õstimaas direktoraadi kooli professor Sartorius.⁴¹⁾ Koolikomisjoni liikmete revideerimisreiside teadud olid tolle aja kohta võrdlemisi suured. Nii oli 1818. aastal koolikomisjoni jaoks üldises ülikooli eelarves ette nähtud 11000 rubla suurune summa mitmesuguste kulude katteks. Sellest summast oli ette nähtud koolide revideerijate sõidukuludeks 6000 rubla.⁴²⁾ Nii sai tavaliselt iga revideerija 500-1500 rubla rubla reisikulude katteks. Sellele vaatamata kujunesid revideerimised sageli kohalikele koolidirektoritele ja kooliõpetajatele majanduslikult koormavaks. Nii keelati

40) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 230.

41) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 9, l. 210.

42) Öwers, lk. 16.

kuraatori poolt 1813. aastel revidentidel reviderimisreisidele perekondade kassavõtmine, sest reviderimisreisid kippusid kujunema lihtsalt suvitusreisideks, kusjuures kohtadel oli väikesepalgalistel kooliõpetajatel suuri raskusi kõrgete külaliste ja nende perekondade väike ülalpidamisega. Ka koolide reviderimise aeg ei meeldinud Haridusministrile, kes sai andmeid selle kohta, et koolide reviderimine toimub peale õppetöö lõppu suvisel vaheajal. Juulis 1813. aastal teatas õppekonna kuraator Klinger oma kirjas ülikooli koolikomisjonile, et Haridusminister kreiv Rasumoffsky pärib temalt, miks Tartu õppekonnas koolide reviderimist teostatakse suvisel õppetöö vaheajal, mil reviderijail on võimatu tutvuda õpilaste edukusega ja õpetajate õppemetoditega.⁴³⁾ Kuraator ütles kirjas end Haridusministrile vastanud olevat, et reviderimine toimuvat tõesti ülikooli õppetöö vaheajal. Ülikooli nõukogu aga olevat asunud seisukohale, et koolide õpilased vabastatakse õppetööst suvises vaheajaks alles siis, kui koolid on juba revideritud. Nii lõppevat Tartu õppekonna koolides töö ettenähtud ajast veidi hiljem.

Tegelikult kuraator arus siin koolikomisjoni liikmeid kaitsvale seisukohale sellega, et ta andis neile võimaluse endale soadetava aruande kooskõlas-

⁴³⁾ F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 2, l. 72 jj.

tamiseks tema poolt haridusministrile varem antud vastusega. Tegelikult reviderimiste puhul oli siiski enamikus koolides õppetöö juba lõppenud, sest reviderimine kestis vähemalt 3-4 nädalat. Haridusministri rahulolematusele vaatamata jäi koolide reviderimise aeg siiski endiseks, sest koolikomisjoni liikmed vabandasid end sellega, et neil kui ülikooli õppejõududel puudub aeg reviderimise teostamiseks enne ülikooli õppetöö suvist vahet

aega. Reviderijad kontrollisid koolide õppetaset, koolide kassa olukorda, raamatukogude seisundit, ja õpilaste õpikutega varustamist. Revidendid koostasid eraldi karakteristikad nii direktoraadi koolidirektori kui ka üksikute koolide direktorite ja õpetajate kohta. Aruanded koostati ka iga üksiku kooli materiaalse olukorra ja õppetöö tulemuste kohta.

Koolikomisjon vahetas direktoraadi koolidirektoreid ja samuti ka inspektoraadi inspektoreid, kusjuures koolikomisjoni otsused kinnitas õppekonna kuraator. Direktoraadi koolidirektorid esitasid koolikomisjonile õppetegevuse kohta direktoraatides kuuarvanded. Aruannetes märgiti ka kui palju on üksikutele direktoraadi koolidele laekunud kuu jooksul rahalisi või muid materiaalseid annetusi. Muutuste puhul direktoraadi õpetajaskonna isikulises koosseisus oli direktoraadi koolidirektor kohustatud sellest viivitamatult

koolikomisjonile teatama. Koolikomisjon valitses täielikult direktoraatide majandust. Koolimajade ehitamise ja remondikulude eelarved esitas koolikomisjon kiinnitamiseks igal aastal õppekonna kuraatorile. Need kulud olid küllaltki suured, nii oli 1813. aastal Kuramaa direktoraadi eelarves koolimajade remondikuludeks ette nähtud 12 441 nõberubla ja 36 kopikat.⁴⁴⁾ Koolikomisjon avaldas iga aasta üldise aruande õppekonna kooliolude kohta, mis oli koostatud direktoraadi koolidirektoritelt ja koolikomisjoni liikmetelt - residentidelt saadud andmete põhjal.⁴⁵⁾ Õppekonna kooliolude aastased üldaruanded saatis koolikomisjon õppekonna kuraatorile. Ka direktoraadi koolide kassaaruanded saatis koolikomisjon edasi kuraatorile. Koolikomisjon määras õpikud õppekonna koolidele ja koolitses nende õigeaegse trükitist ilmumise eest. Ülikooli käsutuses oli Tartus endine Brentsiuse trükikoda selles mõttes, et ülikooli tellimised täideti seal erijoones. Need õpikud vaatas läbi 1803. aastal ülikooli juures asutatud tsensuuri komitee, kelle tegevus kestis kuni 1826. aastani. Mitmed koolikomisjoni liikmed koostasid ise õpikuid gümnaasiumidele ja kreiskoolidele, nagu professorid Barot ja Övers, kes koostasid saksa keele ja matemaatika õpikud. Ühtlasi valvas koolikomisjon koolega selle järele, et õppekonna koolides saaksid kõik tunnid naidusministeeriumi

44) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 7, l. 86.

45) Övers, lk 59.

poolt ettenähtud plaani kohaselt peetud. Juunis 1813. aastal kuraatori poolt saadetud kirjas juhiti koolikomisjoni tähelepanu sellele, et need raamatud, mis õppekonna koolides leiduvad ja ilma milleta võib läbi saada, tulevad üle anda Moskva ülikoolile.⁴⁶⁾ Nähtavasti olid eelmisel aastal toimunud Napoleoni sõjakäigu puhul Moskva ülikooli ja Moskva õppekonna koolide õppevahendid hävinud. Koolikomisjon teostaski 1813. aasta teisel poolel õppevahendite kogumise. Saadud õppevahendid saadeti edasi Moskva ülikoolile.

Olulisi muutusi koolikomisjoni tegevusesse ei toonud ka keiser Aleksander I-se poolt Venemaal 1820. aastal kehtestatud uus koolistatus. Uus koolistatus viis koolikorralduses läbi endisest rangemalt seisusliku kooli põhimõtte. Elementaarkoolid olid uues koolistatusendis ette nähtud linnarahvastiku vaesemale kihile. Kreiskoolid olid ette nähtud kaupmeestele ja jõukamatele käsitöölistele. Aadliklasi ja jõuka kodanluse haridusetaimed pidid rühmudama gümnaasiumid. Talupoegade jaoks olid teise astme koolidena ette nähtud kaheastse õppeajaga kihelkonnakoolid, seiste üheaastse õppeajaga kihelkonnakoolide asemel. Koolides viidi läbi kooldussüsteem. Kooldussüsteemi põhjal iga õpilane kuulus ühe õpetaja pideva järelevalve alla

46) F. m. 403, ТРХ., nim. m. А1, sü. m. 2, l. 60.

nii oma õppeaastase kui ka käitumise suhtes. Reskemat distsipliinirikumiste puhul võidi anda õpilastele direktori ja õppenõukogu otsusel isegi kehalist karistust. Uue koolistatundi alusel allusid ka kõik erakoolid direktoradi koolidirektorile ja erakoolide ülalpidajaid kohustati esitama koolide kohta aruandeid direktoradi koolidirektorile. Ka uue koolistatundi põhjal oli koolikomisjoni osa ülikooli üldisest nõukogust. Endise seitsme liikme asemel koosnes koolikomisjon nüüd kuuest alalisest liikmest, rektor kaasa arvatud. Neli koolikomisjoni liiget olid nimetatud kohalikud referendid, kes iga aasta ülikooli õppetegevuse vahel ajal kontrollisid üldist koolide olukorda ja õppetööd neile alluvais direktoraatides. Viies koolikomisjoni liige nimetatud reallreferent kontrollis kohalike referentide tööd ja teostas ka ise reviderimisreise.⁴⁷⁾ Koolikomisjoni tegevust juhtis rektor. Ka uue koolistatundi põhjal valisid koolikomisjoni liikmed ise, millist direktoraati keegi kontrollib. Iga aasta valiti ülikooli nõukogu poolt uus koolikomisjoni koosseis, mille kinnitas õppekonna kuraator. Inspektorid õppekondades muutusid uue koolistatundi põhjal kreiskooliõpetajate hulka, direktoradi koolidirektorid aga pidid töötama mõne gümnaasiumi direktorina. Linnades loodi linna omavalitsuste poolt ülalpeetavate koolide juhtimiseks viie-

47) Enns, lk. 59.

liikmelised koolikollegiumid. Koolikollegiumid hoolitsesid koolide majandusliku külje eest ja esitasid kandidaadid vakantsetele õpetajakohadele. Koolikollegiumid tegid ka direktoradi koolidirektorile ja ülikooli koolikomisjonile ettepanekuid koolide olukorra parandamiseks.⁴⁸⁾ Nagu nähtub koolikomisjoni protokollist 5. augustil 1820. aastal, jaotati Liivimaa direktoraat kaheks iseseisvaks – nimelt Riia ja Tartu direktoraadiks. Tartu direktoraadis oli esimene koolidirektor Rosenberger ja Riia direktoraadis Kuschler.⁴⁹⁾ Esialgu pidasid siiski lühikest aega Võru, Viljandi, Pärnu ja Kuessaare koolid sidet Kuschleriga Riias, kuna järsk endise direktoradi lahutamine ei olnud otsekoheselt praktiliselt teostatav.

Ka 1820. aastal kehtestatud koolistatust ei püsinud esialgsel kujul kuigi kaua. Juba 1828. aastal kehtestas Nikolai I uus koolimäärustiku, mis jälgis senisest veelgi rangemalt seisuslikkuse põhimõtet. Kadus ülemineku võimalus ühest kooliliigist teise. Mõned aastad hiljem Sergei Uvarov'i haridusministriks olles hakkati kõigi õppeasutuste tööd teostama üldise direktiivi alusel – anda haridust ärgesuse, isevalitsuse ja suure vene ratsionalismi vaimus. 1827. aastal keelas Nikolai I kategooriliselt pärisoriste talupoegade laste vastuvõtu keskk- ja kõrgemaisse õppeasutustesse.⁵⁰⁾

48) Põld, lk. 94.

49) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 48, l. 2.

50) Netškina, lk. 210 jj.

Lihtsaks jaoks loodi seniste kaheklassiliste kihelkonnakoolide asemele üheklassilised kihelkonnakoolid kõige elementaarsema programmiga. Tartu õppekonnas leiduvad üksikud kihelkonnakoolid töötanud süüsi edasi kaheklassilistena. Koolides kehtestati õpetuse maksulisus ja õpilastele hakati eksimuste puhul jagama ihumehitlust haldemalt kui 1820. aasta statuudi alusel. Gümnaasiumides oli peaõppeaineiks usuõpetus ja vanad keeled - kreeka ja ladina keel. Mõnede gümnaasiumide juurde asutati minimaalselt realklassid, kus tavalisest suuremat tähelepanu osutati ka matemaatikale ja füüsikale. Nikolai I - se poolt 1828. aastal kehtestatud koolimäärustik oli oma reaktiivsele tõttu kogu koolikorralduse arengus samuti tagasi. Eriti avaldas koolimäärustiku kahjulik mõju keske- ja kõrgema hariduse alal, sest seisuslikkuse põhimõtte kehtestamine sulges siin lihtsaks lastele hariduse omandamise võimalused.

Edespidiine koolikorralduse areng Venemaal kulges koolikomisjonide kompetentsi piiramise suunas. Juba 1826. aastal asutas keiser Nikolai I Õppeasutuste Korraldamise Komitee, kelle ülesandeks oli kogu riigi ulatuses koolide põhikorra reviderimine, alates kihelkonnakoolidest ja lõpetades ülikoolidega. Hiljem haridusminister Sergei Uvov (1833-1849) taotles riiklikult kogu haridussüsteemi tsentraliseerimist ja tegi ettevalmistusi koolikomisjonide kaotamiseks. Enalga säilitas Uvov oma hariduspoliitikas Baltimaade suhtes teatavat

ettevaatust. 26. juunil 1835. aastal said ülikoolid uue põhikirja, mis nende õigusi tunduvalt vähendas ja võimu õppekonna kuraatorite kätte koondas. Ka hakati riigi ääremadal vene keele õpetamisele senisest palju suuremat rõhku panema. Juba uue ülikoolide uue põhikirja kehtestamist, nimelt 25. juunil 1835. aastal ilmus Venemaal uus määrus õppekondade kohta, mis koolid ülikoolide valitsuse alt ära võttis ja nad seadis otseselt õppekondade kuraatorite alluvusse.⁵¹⁾ See määrus tähendas faktiliselt seniste koolikomisjonide tegevuse lõpetamist. Tartu ülikooli kuraator kindralleitnant Craffström saatis 26. detsembril 1836. aastal ülikooli nõukogu kirje, milles ta teatas, et keisri otsusega 16. detsembrist samal aastal on 1835. aasta 25. juuni seadus laiendatud ka Tartu ülikoolile alates jaanuarist 1837. aastal.⁵²⁾ Seejärel lõpetas Tartu ülikooli koolikomisjon oma tegevuse 1. jaanuariks 1837. Koolikomisjoni ülesanded läksid ülikooli kuraatori juhtimisel töötava neljeliikmelise nõukogu kätte. Nõukogu koosseisu kuulusid kuraatori abi, ülikooli rektor, kroonkoolide inspektor ja Tartu gümnaasiumi direktor.

51) Pöld, lk. 104.

52) F. m. 403, Tük., nim. m. #1, sü. m. 66, l. 193 jj.

c) Üldandmeid õppekonna koolielu kohta.

Koolikomisjoni oma tegevuse esimestel aastatel pööras erilist tähelepanu uute koolide asutamisele. Keskkvalitsuse poolt 1804. aastal koolikomisjoni käsutusse antud 118 000 rubla suurune summa oli esialgselt ette nähtud õppekonnas 4 gümnaasiumi ja 16 kreiskooli asutamiseks ja ülalpidamiseks.⁵³⁾ Sellest summast määrati 3. detsembril 1804. aastal koolimejade ehitamiseks 37 000 rubla.⁵⁴⁾ Kõige selle tulemusena oli 1806. aastal õppekonnas 5 gümnaasiumi, mis asusid Jelgavas, Riias, Tartus, Tallinnas ja Viiburis. Kreiskooli oli samal aastal kogu õppekonnas 33. Õpilaste üldarv oli 1806. aastal kreiskoolides ja gümnaasiumides kokku 1535.⁵⁵⁾ Peale kreiskoolide ja gümnaasiumide oli rajatud mainitud aastaks veel 53 uut õppeasutust. Need olid peamiselt elementaarkoolid, mida pidasid ülal linna omavalitsused. Neis koolides õppis 2119 õpilast.⁵⁶⁾ Erakoolides õppis samal ajal kogu õppekonnas 1124 õpilast.⁵⁷⁾ Üldse asutati koolikomisjoni initsiatiivil ajavahemikus 1804-1807 õppekonnas 122 kooli, nende hulgas ehitati 55 koolile uued hooned.⁵⁸⁾ Milliseid saavutusi oli koolikomisjonil õppekonna koolivõrgu väljarendamise

53) Övers, lk. 6.

54) Пемыков, lk. 203.

55) - do - lk. 204.

56) - ibid.

57) - ibid.

58) Övers, lk. 7.

alal, näeme, kui võrdleme koolivõrku direktoraatide kaupa aastatel 1803, 1820 ja 1827.

Nii oli Kuramaa direktoraadis 1803. aastal üks gümnaasium ja 13 linnakooli (elementaarkooli). Gümnaasium töötas felgavas. 1820. aastal oli Kuramaa direktoraadis peale gümnaasiumi 8 kreiskooli ja 5 elementaarkooli. Kreiskoolid töötasid felgavas, Liepajas, Ventspilsis, Kuldigas, Jekabpilsis, Tukumsis ja Stizputes. Elementaarkoolid töötasid Jaurjelgavas, Tukumsis, Stizputes, Bauskas ja Piltenes. Direktoraadi eelarve 1820. aastal oli 44830 rubla.⁵⁹⁾ 1827. aastal oli Kuramaa direktoraadis peale gümnaasiumi 8 kreiskooli ja 19 elementaarkooli, viimastest olid 3 tütarlastekoolid, mis töötasid felgavas, Liepajas ja Ventspilsis.⁶⁰⁾

Lüvima direktoraadi läti osas oli 1803. aastal üks lütseum, üks vene õppekeelega pearahvakool ja 18 linnakooli. Lütseum ja pearahvakool asusid Riias. Linnakoolid olid enamasti üheklassilised, mõned ka kaheklassilised. 1820. aastal oli Riia direktoraadis üks gümnaasium, 6 kreiskooli ja 3 elementaarkooli. Nimetatud koolidest töötasid gümnaasium ja 2 kreiskooli Riias, kusjuures ühes Riia kreiskoolis oli õppekeeleks vene keel. Ülejäänud kreiskoolid töötasid Võnnus, Volmaris, Limbažis ja Volgas. Direktoraadi eelarve oli 1820. aastal 55760 rubla.⁶¹⁾ 1827. aastal

59) Esars, lk. 19.

60) - do - lk. 21.

61) - do - lk. 19.

oli direktoraadis peale gümnaasiumi juba 7 kreiskooli ja 24 elementaarkooli. Elementaarkoolidest olid 5 kooli tütarlastekoolid. Suur osa direktoraadi koolidest töötas keiserlinna linnas Riias, kus peale gümnaasiumi oli 3 kreiskooli ja 17 elementaarkooli. Tütarlaste elementaarkooli oli Riias 3. Teised kreiskoolid asusid Volmaris, Võnnus, Valgas ja Limbažis. Volmaris ja Võnnus töötas kummaski ka üks tütarlaste elementaarkool.⁶²⁾

Lääne-Eesti osas oli 1803. aastal ainult 9 linnakooli. Tartus oli 2 linnakooli, teised linnakoolid töötasid Võrus, Viljandis, Põltsamaal, Kuressaares ja Pärnus. Pärnus töötas mainitud aastal koguni 3 linnakooli, neist üks oli määratud tütarlastele. Teine tütarlastekool Lääne-Eesti osas töötas Tartus. 1820. aastal oli Tartu direktoraadis üks gümnaasium, mis asus Tartus ja üks õpetajate seminar. Õpetajate seminari olemasolu oli uue koolistatuudi põhjal küll ette nähtud, kuid tegevust alustas ta alles 1828. aastal Tartus. Kreiskoolide oli 1820. aastal Tartu direktoraadis 5 ja elementaarkooli 2. Kreiskoolid töötasid Tartus, Võrus, Viljandis, Pärnus ja Kuressaares, kuna elementaarkoolidest asus üks Tartus ja teine Põltsamaal.⁶³⁾ Direktoraadi eelarve 1820. aastal oli 58200 rubla. 1827. aastal oli direktoraadis juba 15 elementaarkooli. Kreiskoolide arv oli endine, võrreldes 1820. aastega. Elementaarkoolidest

62) Švets, lk. 19.

63) - do - lk. 20.

64) - do - lk. 23.

olid 4 tütarlastekoolid, neist 2 kooli asus Tartus, kuna Viljandis ja Pärnus oli kummaski üks tütarlaste elementaarkool. ⁶⁴⁾

Eestimaa direktoraadis oli 1803. aastal üks gümnaasium ja kümme linnakooli, neist asus Tallinnas gümnaasium ja viis linnakooli. Üks Tallinna linnakoolidest oli ette nähtud rootsi rahvast õpilastele. Peale Tallinna olid linnakoolid veel Paines, Rakveres, Haapsalus, Paldiskis ja Lihulas. Tütarlaste elementaarkooli oli ainult üks, mis asus Tallinnas. Direktoraadi koolides õppis mainitud aastal 1469 õpilast, neist oli meesõpilasi 1210 ja naisõpilasi 259. Õppejõudude üldarv oli 128. 1820. aastal oli peale gümnaasiumi direktoraadis 7 kreiskooli ja 5 elementaarkooli. Kreiskoolid töötasid Tallinnas, Paines, Rakveres, Haapsalus, Paldiskis ja Lihulas. Tallinnas oli 2 kreiskooli, üks vene ja teine saksa õppekeelega. Elementaarkoolid töötasid Paines, Rakveres, Haapsalus, Paldiskis ja Lihulas. ⁶⁵⁾ Üldine direktoraadi eelarve 1820. aastal oli 61760 rubla. 1827. aastal oli Eestimaa direktoraadis üks gümnaasium, viis kreiskooli ja neliteist elementaarkooli. ⁶⁶⁾ Neist koolidest asus Tallinnas peale gümnaasiumi 2 kreiskooli ja 7 elementaarkooli. Tallinnas töötavatest elementaarkoolidest olid 4 tütarlastekoolid. Kreiskoolid töötasid veel Paines, Rakveres ja Haapsalus. Paldiski kreiskool, mis asutati 1805. aastal, lõpetas 1827. aasta algul oma tegevuse õpilaste liiga väikese arvu

65) Ennen, lk. 20.

66) -do- lk. 33 jj.

tõttu. Pealegi mainitakse juba 1824. aastal, et Paldiski kreiskooli hoone on täiesti kasutamiskõlbmatu.⁶⁷⁾ Arvatavasti samal põhjusel lõpetas tegevuse ka Lihula kreiskool 1821. aastal. Peale Tallinna leidis elementaarkooli veel Lihulas, Paldiskis, Rakveres, Hoepsalus ja Paldiskis. Paldiskis ja Hoepsalus töötas kummarski 2 elementaarkooli. Üks Paldiski elementaarkoolidest oli Hupeli nimeline tütarlastekool. Õpetajate üldarv 1827. aastal direktoraadi avalikes koolides oli 246, neist 47 õpetajat olid haiduse omandanud Tartu ülikoolis. Õpilaste üldarv mainitud aastal oli 4181, neist oli meesõpilasi 3303 ja naisõpilasi 878.

Soome ehk Viiburi direktoraadis oli 1803. aastal Viiburis pearahvakool ja üks linnakool tütarlastele. Teistes direktoraadi linnades töötas 5 linnakooli. Nimetatud koolides töötas 22 õpetajat. Õpilaste üldarv 1803. aastal oli 278, neist oli meesõpilasi 236 ja naisõpilasi 42. Enne Viiburi direktoraadi eraldamist Tartu õppekonnast - 1811. aastal oli direktoraadis juba 1 gümnaasium, 6 kreiskooli ja 12 elementaarkooli. Viiburis töötas gümnaasium ja üks kreiskool. Elementaarkoolidest olid 6 kooli tütarlastekoolid. Neis koolides töötas mainitud aastal 40 õpetajat. Õpilaste üldarv oli 532, neist meesõpilasi oli 358 ja naisõpilasi 174.

Nagu eeltoodust näeme, arenes õppekonnas gümnaasiumide ja kreiskoolide võrk välja palju varem kui elementaarkoolide võrk linnades. Kui kreiskoolide arv

67) F. m. 403, J. K., nim. m. #1, sü. m. 8, l. 243.

pärast 1820. aastat enam ei kasva, siis elementaarkoolide arvus näeme pärast 1820. aastat veel tunduvat juurdekasvu. Õeltoodud andmed käivad ainult avalike koolide kohta, mis allusid otseselt koolikomisjonile ja olid kas riigi või linnaomavalitsuste ülalpidamisel. Avalike koolide kõrval eksisteeris õppekonnas ka arvukalt erakooli. Suurem osa erakooli täitis elementaarkoolide ülesandeid, ainult üksikutes erakoolides anti teadmisi gümnaasiumi kursuse ulatuses. Erakoolide asutamiseks pidi olema ülikooli koolikomisjoni luba. Direktoradi koolidirektorid pidid iga aasta ka erakoolide kohta esitama koolikomisjonile aruanded. Avalike koolide ja erakoolide arvilisest vahetusest õppekonnas direktoradi kaupa annab ülevaate Tartu Ülikooli Koolikomisjoni arhiivifondis säilitamisühikus number 51 leiduvate andmete põhjal koostatud alljärgnev ülevaade, mis käsitleb ajavahemikku 1823-1828.

Tartu		Karamaa direktoradi.	Riia direktoradi.	Tartu direktoradi.	Estimaa direktoradi.	Õppekonnas Kokku.
1823	Avalikke kooli	37	31	20	20	108
	Erakooli	29	42	20	37	128
	Kokku	66	73	40	57	236
1824	Aval. kooli	34	31	20	21	106
	Erakooli	24	42	20	34	120
	Kokku	58	73	40	55	226
1825	Aval. kooli	34	31	22	21	108
	Erakooli	24	42	20	34	120
	Kokku	58	73	42	55	228
1826	Aval. kooli	34	32	20	22	108
	Erakooli	28	49	22	33	132
	Kokku	62	81	42	55	240
1827	Aval. kooli	29	31	20	22	102
	Erakooli	27	48	22	33	130
	Kokku	56	79	42	55	232
1828	Aval. kooli	29	31	21	20	101
	Erakooli	27	48	22	29	126
	Kokku	56	79	43	49	227

Õppekonnas
Kokku

Õeltoodud andmete põhjel näeme, et ajavahemikus

1823-1828 ületas erakoolide arv tunduvalt avalike koolide arvu. Ka 1829. aastal oli erakoolide ja avalike koolide arvuline suhe 1828. aasta tasemel, nimelt avalikke kooli oli 101 ja erakooli 126. Kooliliikide järgi jagunesid avalikud koolid 1829. aastal järgmiselt: 4 gümnaasiumi, 1 elementaarkooli õpetajate seminar, 25 kreiskooli, 36 poegluste elementaarkooli, 22 tütarlaste elementaarkooli ja 13 elementaarkooli mõlemast soost õpilastele.⁶⁸⁾ Erakoolidest olid 45 kooli poegluste koolid, 62 kooli tütarlaste koolid ja 19 segakooli. Seega näeme, et avalike koolide alal on suur arvuline ülekas poegluste koolidel, erakoolide alal aga tütarlaste koolidel. Ehkki erakoolide arv ületas avalike koolide arvu, ületasid ometi õpilaste arvu poolest avalikud koolid kaugelt erakooli. Õpilaste üldarvu nii Tartu õppekonna avalikes kui ka erakoolides ajavahemikus 1820-1832 näitab järgnev ülevaade:

68) F. m. 403, Tük., nim. m. #1, sü. m. 51, l. 339.

<u>Stvalikud koolid.</u>	<u>1820</u> ⁶⁹⁾	<u>1821</u> ⁷⁰⁾	<u>1822</u> ⁷¹⁾	<u>1823</u> ⁷²⁾	<u>1824</u> ⁷³⁾	<u>1825</u> ⁷⁴⁾	<u>1826</u> ⁷⁵⁾
Poeglapsi	3007	3292	3428	3423	3418	3297	3238
Tütarlapsi	855	937	952	908	922	975	977
Kokku	3862	4229	4380	4331	4340	4272	4215

Erakoolid

Poeglapsi	898	722	1010	1265	1195	1174	1292
Tütarlapsi	1041	1143	1111	1191	1284	1321	1382
Kokku	2030	1865	2121	2456	2479	2495	2674

Õpilaste üldarv õppeaastas. 5892 6094 6501 6787 6819 6767 6889

<u>Stvalikud koolid</u>	<u>1827</u> ⁷⁶⁾	<u>1828</u> ⁷⁷⁾	<u>1829</u> ⁷⁸⁾	<u>1830</u> ⁷⁹⁾	<u>1831</u> ⁸⁰⁾	<u>1832</u> ⁸¹⁾
Poeglapsi	3303	3163	3133	3214	3359	3450
Tütarlapsi	878	977	948	936	1021	1087
Kokku	4181	4140	4081	4150	4380	4537

Erakoolid

Poeglapsi	1203	1328	1560	1651	1556	1608
Tütarlapsi	1416	1401	1387	1510	1673	1812
Kokku	2619	2729	2947	3161	3229	3420

Õpilaste üldarv õppeaastas. 6800 6869 7028 7311 7609 7957

69) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 87.
 70) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 155.
 71) - ibid.
 72) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 184.
 73) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 206.
 74) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 224.
 75) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 280.
 76) - ibid.
 77) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 309.
 78) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 339.
 79) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 9, l. 210.
 80) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 10, l. 82.
 81) - ibid.

Üldiselt ajavahemikus 1820-1832 õpilaste arvuline juurdekasv oli erakoolides suhteliselt suurem kui avalikes koolides. Kui kogu õppekonnas ajavahemikus 1820-1832 õpilaste arv avalikes koolides suurenes 1820. aasta andmeid aluseks võttes 17,5%, siis erakoolides oli samal ajal vastav % 68,5. Õpilaste üldarv õppekonna koolides suurenes ajavahemikus 1820-1832 36,8% võrra. Eeltoodud andmeid on vähe, et eriti palju õppis erakoolides tütarlapsi. Erakoolide ja avalike koolide õpilaste arvu suhe eri direktoraatides oli väga erinev. Tartu Ülikooli Koolikomisjoni arhiivifondis säilitamisühikutes number 9, 10 ja 51 leiduvate andmete põhjal saame erakoolide ja avalike koolide õpilaste üldarvu kohta ajavahemikus 1822-1832 Tartu ja Eestimaa direktoraadis järgmise ülevaate.

Eestimaa direktoraat.

Aastad.	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1826</u>	<u>1827</u>
Õpilaste arv avalikes koolides.	817	787	725	699	733	734
Õpilaste arv erakoolides.	692	749	830	834	759	714
Kokku	1509	1536	1555	1533	1492	1448

Aastad.	<u>1828</u>	<u>1829</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Õpilaste arv avalikes koolides.	714	719	683	772	799
Õpilaste arv erakoolides.	720	763	795	850	748
Kokku	1434	1482	1478	1622	1547

Tartu direktoraat.

Aastad.	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1826</u>	<u>1827</u>
Õpilaste arv avalikes koolides.	927	901	867	824	829	828
Õpilaste arv erakoolides.	422	590	511	478	492	448
Kokku	1349	1491	1378	1302	1321	1276

Aastad.	<u>1828</u>	<u>1829</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Õpilaste arv avalikes koolides.	906	890	937	998	1013
Õpilaste arv erakoolides.	409	500	436	445	633
Kokku	1315	1390	1373	1443	1646

Erakoolide õpilaste arv oli eiti suur tõstimas direktoraadis, ületades seal sagedasti avalike koolide õpilaste arvu. Erakoolide arv õppekonnas oli väga muutuv, eiti suurenes erakoolide arv pärast 1820. aasta koolistatundi kehtestamist. Ülikooli koolikomisjon oma 1823. aasta aruandes märgib, et erakoolide õpilaste suurt arvu põhjustavat asjaolu, et seltskonna usaldus niid erakoolide vastu olvat suurem kui varem.⁸²⁾ Ilmselt vihjatakse siin 1820. aastal kehtestatud koolistatundile, mis ka koolikomisjonile ei näi meeldivat oma seisuslikkuse põhimõtte ja hooldussüsteemi tõttu. Peab mainima, et suur osa aadlike kesetas oma lastele hariduse andmiseks koduõpetajaid. Täielikud andmed nii õpilaste kui ka õpetajate arvu kohta kogu õppekonnas on olemas 1820. aasta kohta, mida näitab järgmine

⁸²⁾ F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 223.

ülevaade: ⁸³⁾

<u>Kuramaa</u> <u>direktorat</u>	<u>Õpetajad.</u>	<u>ametnikud.</u>	<u>Meesõpilased.</u>	<u>Naisõpilased.</u>	<u>Kokku õpilasi.</u>
Avalikud koolid	74	9	702	131	833
Erakoolid	55	—	196	168	364
Kokku	129	9	898	299	1197
<u>Riia direktoraat</u>					
Avalikud koolid	55	8	1070	239	1309
Erakoolid	53	—	394	528	922
Kokku	108	8	1464	767	2231
<u>Tartu direktoraat</u>					
Avalikud koolid	48	7	579	217	796
Erakoolid	33	—	209	144	353
Kokku	81	7	788	361	1149
<u>Estimaa direktoraat</u>					
Avalikud koolid	48	6	656	268	924
Erakoolid	62	2	190	201	391
Kokku	110	8	846	469	1315
<u>Tartu õppekond</u>					
Avalikud koolid	225	30	3007	855	3862
Erakoolid	203	2	989	1041	2030
Kokku	428	32	3996	1896	5892

Õpetajate ja ametnike arv suurenes peale
1920. aasta koolistatusesti pidevalt. Nii töötas

83) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 87.

84) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 309.

1828. aastal õppekonna avalikes koolides 254 kooliõpetajat, ametnikke aga oli 36.⁸⁴⁾ Õpilaste arv erakoolides üksikult võttes, võrreldes avalike koolidega oli üldiselt väike. Nii oli 1827. aastal Viljandis poegade erakoolis näiteks ainult 5 õpilast, samal aastal oli tütarlaste erakoolis Viljandis 14 õpilast.⁸⁵⁾ Suuremates linnades nagu Riias, Tallinnas ja Tartus oli siiski ka üksikutes erakoolides tunduvalt rohkem õpilasi kui väikelinnades.

Üldiselt puudus ajavahemikus 1803-1836 õppekonna kooliellu puutuvaid küsimusi käsitlev ajakiri. Ajavahemikus 1813-1815 andis Liivimaa direktoraadi koolidirektor Albanus Riias küll välja kooliküsimusi käsitlevat ajakirja „Livländische Schulblätter“, kuid seegi oli liiga lokaalse ilmega üritus. Omapärase nähtusena tolleajases podfeodaalses hoidusekorralduses esineb asjaolu, et direktoraadi tähtsamate koolitegelaste palgad moodustavad kogu eelarvest suhteliselt väga suure protsendi. Nii oli 1804/1805. õppeaastal Liivimaa direktoraadis ette nähtud 2 gümnaasiumi ja 11 kreiskooli ülalpidamiseks 42808 rubla ja 42 kopikat. Sellele summale lisandus direktoraadi koolidirektori 2145 rubla 85 kopika suurune aastapalk ja 7 kooliinspektori palk kogusummas 9697 rubla 18 kopikat. Eltoodust on vähe, et ainult Liivimaa koolidirektori ja kooliinspektorite palk moodustas 11843 rubla

85) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 7, l. 208.

3 kopikat ehk seega ligi 22% kogu direktoraadi eelarvest. Siiski leidis ka koolitegelasi, kes olid valmis ilma igasuguse materiaalse tasuta töötama koolilaste parendamise huvides. Nii mainib koolikomisjon 1813. aastal, et kuresaare kooliinspektor Luce on töötanud oma kohal juba 9 aastat ilma palgata.⁸⁶⁾ Igatahes direktoraatide juhtivate tegelaste mõdukamate palgade puhul oleks võidud tol ajal asutada ja ülal pidada rida uusi elementaarkoole linnades või ka kihelkonnakoole maal.

III

Koolikomisjoni tegevus keskhariduse organiseerimise alal.

a) Kreiskoolid.

Suurem osa kreiskooli asutati Tartu õppekonnas 1805. ja 1806. aastal. Viiburis asutati kreiskool 13. jaanuaril 1805. aastal.⁸⁷⁾ Järgmisel aastal teostati koolikomisjoni poolt määratud summade abil endise Viiburi kreiskooli hoone juures täiendvaid juurdeehitusi. Liivimaa direktoraadis avati Tartu 3-klassiline kreiskool gümnaasiumi eelkoolina 1804. aastal.

86) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 7, l. 186.

87) Pöschmann, lk. 11.

Et Tartus mainitud aastal teisi avalikke kooli ei olnud, siis oli uude
 kreiskooli ostujaid palju. Juba järgmisel aastal oli Tartu kreis-
 koolis 122 õpilast.⁸⁸⁾ Järgmistel aastatel aga õpilaste arv enam
 palju ei kasvanud, nii oli 1815. aastal Tartu kreiskooli õpilaste
 arv 144. Gümnaasiumi eelkoolina oma ülesannet Tartu kreiskool
 siiski täiel määral ei täitnud, sest kreiskooli lõpetajatest
 siirdus ainult väheemik edasi õppima gümnaasiumi. Nii
 astus 1815. aastal kreiskooli 58 lõpetaja hilgest gümnaasiumi
 ainult 11 noort.⁸⁹⁾ Pärast 1820. aasta koolistatunde kehtesta-
 mist avati Tartu kreiskooli juurde ka neljas klass. Viljandis
 avati kreiskool 10. detsembril 1804. aastal.⁹⁰⁾ Samal aastal avati
 ka Võru kreiskool ja mõlemad Riia kreiskoolid. Riia vene
 õppekeelega kreiskool kandis hiljem ka Katariina kooli nime-
 tust, kuma saksa õppekeelega kreiskooli nimetati hiljem Riia
 esimeseks kreiskooliks, mõnikord ka toomkooliks. Valgas, Vol-
 maris, Võnnus ja Limbažis avati kreiskoolid 1805. aastal.
 Kuramaa direktorandis asutati Liepaja kreiskool 14. mail 1806.
 aastal ja kooli astus õppima 40 noort. Viis aastat hiljem-
 1811. aastal oli mainitud koolis aga ainult 26 õpilast.⁹¹⁾
 Kuldigas avati kreiskool 22. mail 1806. aastal, sama aasta
 17. aprillil avati kreiskool ka Bauskas. Kummiski vii-
 matimainitud koolis oli 1811. aastal 23 õpilast.⁹²⁾

88) Kruus, lk. 16.

89) - ibid.

90) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 76, l. 68.

91) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 59-a, l. 3.

92) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 59-a, l. 14.

Suu osa õppekonna kreiskoolide olid kolmeklassilised, ainult üksikud olid kaheklassilised. Paldiskis 1805. aastal asutatud kreiskoolis oli ainult üks klass. Kreiskoolides õpetati ladina, saksa, vene, inglise ja prantsuse keelt, joonistamist, ilukirja, aritmeetikat, geometriat, usuõpetust, üld- ja vene ajalugu, tehnoloogiat, loodusteadust, antropoloogiat, füüsikat, geografiat, dieetikat, kaubanduslikke teadmisi ja isamaa korralduse tundmist. Pärast 1820. aasta koolistatunuti jäid kreiskoolid enamikus kaheklassilisteks. Eestimaa direktoraadis Paldiski kreiskool jäi edasi üheklassiliseks. Pärnu ja Kuressaare kreiskooli juures avati veel 3. klass, mille ülesandeks oli noori ette valmistada gümnaasiumi astumiseks.⁹³⁾ Kreiskoolides oli tavaliselt 2 nimetatud teaduste õpetajat ja üks vene keele õpetaja. Kaheklassilise kreiskooli õppekursus kestis 3 aastat - alamas klassis ühe aasta, kõrgemas kaks aastat.⁹⁴⁾ Kreiskooli võeti vastu lapsi, kes oskasid lugeda, etteütlemise järgi kirjutada ja neljas algtehtes arvutada. Uue koolistatunudi põhjal jäeti endistest õppeainetest kõvale antropoloogia ja isamaa korralduse tundmisõppimine. Uue õppeainena võeti õppekavasse tehnoloogia, mida küll juba varemgi vähemalt mõnedes kreiskoolides õpetati, nagu nähtub Liepāja kreiskooli 1811. aasta aruandest.⁹⁵⁾ Kreeka ja ladina keelt õpetati

93) Põld, lk. 96.

94) - do - lk. 95.

95) F. m. 403, TJK., nim. m. #1, sü. m. 59-a, l. 3.

kreiskoolides rabatahtliku õppeainena. Mõnedes kreiskoolides, nagu Tartu ja Pärnu kreiskoolis avati veel kolmes klass, et õpilasi ette valmistada gümnaasiumi astumiseks. Tallinna kreiskooli juurde jäi ka pärast uut koolistatunuti alles seal varem olnud kaubandusklass, milles õpetati kaubatundmist, raamatupidamist, kaubandusteooriat ja korespondentsi. Õpilaste edasivõimine järgmisesse klassi toimus igal semestril. Eesti keelt kreiskoolides ei õpetatud. Oma iseloomult olid kreiskoolid Baltimaal täiesti saksa koolid. Kreiskooli õpilaste arv oli väike ja laiad rahvamassid ei tundnud kreiskoolide vastu kuigi elavat huvi. Suur osa kreiskoolides õppijaid olid pärit eesti ja läti rahvale võõraks jäänud kodaklikest käsitööliste ja väikeettevõtjate nagu poepidajate, kõrtsnike ja mõldrite perekondadest. Neid eestlasi ja lätlasi, kes ei saanud oma rahvast õppis tol ajal kreiskoolides ainult üksikuid ja neistki kasvatas kool ja üldine miljöo osa ümber kodakateks. Ka sakslasi õppis kreiskoolides vähe, sest nende lastele ei sobinud ometi koos „alamate“ inimestega omandada haridust. Kohalikud sakslased ei võinud kuidagi seda näha, et üksikud eestlased ja lätlased omandasid kreiskooli hariduse. Nii kirjutas balti-sakslane st. Hippinus veel 1836. aastal ajakirjas „Das Fuland“ pealkirja all „Die Kreisschulen in den Ostseeprovinzen, besonders in Estland“, et oleks soovitatav hoiduda eestlastele kreiskooli hariduse andmisest, sest haridus, mida annab kreiskool, olevat eestlaste jaoks liiga kõrge ja pealegi ei

96) Hippinus, „Fuland“.

oskavat eestlased saksa kult.⁹⁶⁾

Kreiskooliõpilaste vanus oli väga erinev. Professor Rumbachi visiidisiooni ajal 1805. aastal oli Viljandi kreiskooli õpilasi vanusega 5-14 aastat.⁹⁷⁾ Seejuures tuleb aga silmas pida, et Viljandi kreiskool alustas tegevust alles 1804. aasta detsembrikuus. Üldiselt valdavas enamuses kreiskooliõpilaste vanus oli 7-15 aastat. Kreiskooliõpilaste üldarvu kohta õpperauas enne 1820-ndat aastat puuduvad andmed. Koolikomisjoni arhiivifondis säilitamisühikutes number 9, 10 ja 51 leiduvad üksikuid andmeid kreiskooliõpilaste arvu kohta direktoraitides ajavahemikus 1820-1832 kokku võttes saame anda nimetatud ajajärku kohta õpilaste arvu suiski ülevaate. Ülevaates puuduvad andmed kreiskooliõpilaste arvu kohta 1820. ja 1821. aastal Riia ja Kuramaa direktoraitides. õpilaste arv mainitud ajavahemikus oli järgmine:

97) F. m. 403, Trük., nim. m. A1, sü. m. 76, l. 68.

<u>Aastad</u>	<u>1820</u>	<u>1821</u>	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1826</u>
Eestimaa direktoraat	215	189	200	170	150	163	162
Tartu direktoraat	207	187	180	176	181	169	180
Riia direktoraat	-	-	341	335	319	322	313
Kuramaa direktoraat	-	-	281	307	295	300	292
Kogu õppekonnas	-	-	1032	988	945	954	947

<u>Aastad</u>	<u>1827</u>	<u>1828</u>	<u>1829</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Eestimaa direktoraat	149	155	171	185	131	116
Tartu direktoraat	153	160	188	191	217	227
Riia direktoraat	316	292	329	316	292	326
Kuramaa direktoraat	300	283	287	320	285	292
Kogu õppekonnas	918	890	975	1012	925	961

Vaadeldes õpilaste arvu üksikute koolide kaupa, näeme, et see oli väga erinev. Nii oli 1820. aastal Kuramaa direktoraadis Liepaja kreiskoolis 45 õpilast, kuid Stizpute kreiskoolis ainult 8 õpilast.⁹⁸⁾ Tartu kaheklassilises kreiskoolis oli 1821. aastal 82 õpilast, Paldiski kreiskoolis oli aga samal aastal ainult 6 õpilast.⁹⁹⁾ 1827. aastal oli Tartu kreiskoolis 54 õpilast, Võrus oli samal aastal õpilasi 16, Pärnus 28 ja Kuresaare kreiskoolis 41.¹⁰⁰⁾ 1830. aastal oli Tartu kreiskoolis 69 õpilast,

98) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 54.

99) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 134.

100) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 300.

101) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 9, l. 225.

neist kõrgemas klassis 13 ja alamas klassis 56.¹⁰¹⁾ Tartu kreiskooli inspektoriks oli mainitud aastal Schwan. Samal aastal oli Võru kreiskoolis (inspektor Heimichsen) õpilasi 24, Viljandi kreiskoolis (inspektor Kriese) 23, Pärnu kreiskoolis (inspektor Erbe) 35 ja Kuressaare kreiskoolis 40 õpilast. Samal ajal oli Eestimaa direktoraadi kreiskoolidest Tallinna vene kreiskoolis (inspektor Benetzyky) 38 õpilast, Tallinna saksa kreiskoolis (inspektor Lundberg) 82 õpilast, Rakvere kreiskoolis (inspektor Winkler) 26 õpilast, Paide kreiskoolis (inspektor Miekwitz) 22 õpilast ja Haapsalu kreiskoolis (inspektor Neus) 17 õpilast.¹⁰²⁾ 1832. aastal oli Tartu kreiskoolis 83 õpilast, kusjuures reviderimisamandus mainitakse, et õpilased on enamasti vaeste vanemate lapsed.¹⁰³⁾ Samal aastal oli kreiskoolide õpilasi Võrus 15, Viljandis 36, Pärnus 53 ja Kuressaures (inspektor Staecker) 40. Kreiskooliõpilaste arv oli kõige kõrgem 19. sajandi esimesel aastakümnel. Hiljem, eiti pärast 1820. aasta koolistatute toimus õpilaste arv vähenemine kuni 1829. aastani. Ka kreiskoolide arv vähenes õppeaastas ajavahemikus 1820-1827 ühe kooli võrra. Nimelt kadus senisest kreiskoolide võrgust 1821. aastal Lihula ja 1827. aastal Baldiski kreiskool. Vahepeal avati aga Riias Riia kolmas kreiskool, mis oli saksa õppekeelele. Kokku oli õppeaastas 1827. aastal 25 kreiskooli, see arv püsis kuni 1831. aastani, mil likvideeris Tallinna vene õppekeelele kreiskool, mistõttu kreiskoolide arv langes 24.^{le}

102) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 9, l. 229 jj.

103) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 10, l. 100 jj.

Kreiskoolides tol ajal leiduvatest õppeabinõudest annavad pildi 1833. aasta revisjoni andmed, mil Tartu kreiskoolis leiduvate õppeabinõude loetelus on 661 raamatut, 4 globust (vägevavad), 26 kaart, 5 atlast, 286 looduseset (enamasti halvaseisundis), 15 matemaatilist instrumenti, 26 skeletti, 37 füüsika instrumenti, 20 vihikut joonistustega, 53 vana joonist ja 684 kirjanäidist.¹⁰⁴⁾ Kreiskoolides õppis tol ajal ka juba eestlasi ja lätlasi. Nii leidub Tartu kreiskooli õpilaste nimestikus 1833. aastal eestipäraseid nimesid nagu Johann Rabba, Hans Källo, Johann Kilp, Karl Kousa ja Reinhold Lille.¹⁰⁵⁾ Kuid tuleb arvata, et ka selliste perekonnanimedega esinevad õpilased nagu Johannson, Peterson ja teised olid rahvuselt eestlased.¹⁰⁶⁾ Kreiskoolide osatahtsust tõstab seegi asjaolu, et neisse pääsesid õppima tolle aja oludes eestlased ja lätlased palju kergemini vaevalt kui gümnaasiumidesse, mis olid ette nähtud peamiselt aadlinoorsoole hariduse andmiseks.

104) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 90, l. 51.

105) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 90, l. 53.

106) — ibid.

B) Gümnaasiumid.

1804. aasta koolistatuudi alusel olid gümnaasiumid ettevalmistavaks õppeasutuseks ülikoolile. Selle statuudi põhjal võeti gümnaasiumi vastu õpilasi kõigist seisustest. Gümnaasiumi astujad pidid olema lõpetanud keiskooli või eraviisil omandanud vastavad teadmised. Kuni 1820. aasta koolistatuudini olid gümnaasiumid neljaklassilised. Gümnaasiumides õpetati ladina, prantsuse, saksa ja vene keelt. Vabatahtliku õppeainena õpetati esimeses ja teises klassis 2 tundi nädalas heebreakeelt. Peale keelte õpetati veel ajalugu, maadeteadust, filosoofiat, Vene riigi statistikat, poliitilise ökonomia aluseid, matemaatikat, loodusteadust, füüsikat, tehnoloogiat ja joonistamist. Tartu õppekonna koolide kohta 16. augustil 1806. aastal kehtestatud erimundatustes määrati, et igas gümnaasiumis peab olema 5 vanemat õpetajat.¹⁰⁷⁾ Peale nende oli veel joonistuseõpetaja ja vene ning prantsuse keele õpetajad. Kohustuslik tundide arv nädalas oli kõigis gümnaasiumi klassides 28.¹⁰⁸⁾

Uue koolistatueudiga 1820. aastal muudeti senised neljaklassilised gümnaasiumid viieklassilisteks. Õpetajate arvu suurendati seniselt 6-elt 12-le. Igas klassis oli 2 jagu ja ülevõimine ühest jaost teise

107) Põld, lk. 63.

108) - ibid.

toimus eksami põhjal. Eksamid õpilaste ülevõimises korraldati iga poolaasta järel. Peale uut koolistatuti oli esimeses kolmes klassis tundide arv nädalas ilma vabatehtlike aineteta 35, kahes viimases klassis 32, Need gümnaasiumi lõpetajad, kes soovisid ülikooli astuda ilma sisseastumiseeksamiteta, pidid sooritama gümnaasiumi lõpetamisel nimetatud abituriendieksami. Suvevaheaja pikkus gümnaasiumides oli pärast 1820. aasta koolistatuti nagu varemgi üks kuu.

Kui koolikomisjon 1803. aastal alustas tegevust, oli tema esimeseks mureks õppekonna kubernangulinnades gümnaasiumide avamine. Kooliolud kubernangulinnades olid tol ajal kannis mittekadestamisväärses olukorras. Nii leidis koolikomisjoni liige professor Pöschmann 1804. aastal soome kooli revideerides Viiburis ainult ühe pearahvakooli, mis tegelikult tavalisest triviaalkoolist väga vähe erines.¹⁰⁹⁾ Gümnaasium avati Viiburis 13. jaanuaril 1805. aastal, kusjuures linnakodanikud annetasid gümnaasiumile 1115 rubla sellers, et nimetatud raha eest ostetaks vaesematele õpilastele raamatud.¹¹⁰⁾ Koolikomisjon määras Viiburi gümnaasiumile sisustuse hankimiseks 5700 rubla.¹¹¹⁾ 1806. aastal osteti Viiburi gümnaasiumile uus sobivam maja.

109) Pöschmann, lk. 37.

110) - do - lk. 45.

111) - ibid.

Tartus tegutses varem 5-klassiline pearahvakool, mis lõpetas 1803. aastal tegevuse. Nii olid Tartu kooliolud 1804. aastal algul täiesti haletsemisväärsed. Gümnaasium, mille koolikomisjon Tartus 1803. aastal avas, oli esialgu 3-klassiline.¹¹²⁾ Järgmisel aastal avati ka lõppklass - prima. Et gümnaasiumil esialgu oma maja pundus, siis töötati üüritud ruumides.¹¹³⁾ Esimesel tegevusaastal õppis gümnaasiumis 16 õpilast, järgmisel aastal aga oli õpilasi juba 48.¹¹⁴⁾ 1820. aastal oli gümnaasiumis 91 õpilast. 1804. aastal avati koolikomisjoni poolt gümnaasiumid ka Riias ja felgavas. Riia gümnaasiumis töötas veel 1805. aastal 3 klassi, milles õppis 79 õpilast.¹¹⁵⁾ Hiljem avati ka siin junde lõppklass. Pärast 1820. aasta koolistatundi kehtestamist ei toimunud gümnaasiumiõpilaste arvu langust, vaid õpilaste arv isegi suurenes. Õpilaste edesijõudmise protsent oli gümnaasiumides üldiselt väike, sest paljudel aadlinoortel pundus tõsine tahe õppimiseks, kuna üksikud lihtrahva hulgast pärinevad õpilased pidid sageli majanduslikel põhjustel koolist lahkuma. Nii õppis Tallinna gümnaasiumis 1824. aastal revideerimise ajal 188 noort, neist oli kõige alamas klassis - quintes 59 ja lõppklassis - primas ainult 9 õpilast.¹¹⁶⁾

112) Kruus, lk. 15.

113) Pöschmann, lk. 70.

114) Kruus, lk. 15.

115) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 76, l. 2 jj.

116) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 242.

Sama visiidtsiooni puhul mainitakse ka, et gümnaasiumi hoone on va-
na ja et üldise ruumipuuduse tõttu töötab üks klass ühitud ruumides.
Tartu gümnaasiumis oli 1824. aastal reviderimise puhul 173 õpilast, neist
õppis quintas 40 ja primas 17 õpilast.¹¹⁷⁾ Ka Tartu gümnaasiumi
reviderimise puhul mainitakse aruandes, et koolimeisja on ruumide
poolest sellisele õpilaste arvule kitsas. Nähtavasti oli üldise ruumi-
puuduse põhjustajaks uute klasside avamine pärast 1820. aasta kooli-
statuuti. Õpilaste arv õppeaasta gümnaasiumides ajavahemikus
1822 - 1832 oli koolikomisjoni arhiivifondis säilitamisühikutes number
9, 10 ja 51 leiduvate andmete põhjal järgmine:

<u>Aastad.</u>	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1826</u>	<u>1827</u>
Tallinna gümnaasium.	169	188	211	171	174	172
Tartu gümnaasium.	199	173	176	181	183	180
Riia gümnaasium.	247	283	293	275	253	257
Jelgova gümnaasium.	139	187	205	203	173	177
Õpilaste ülarv.	754	831	885	830	783	786

<u>Aastad.</u>	<u>1828</u>	<u>1829</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Tallinna gümnaasium.	145	150	144	146	137
Tartu gümnaasium.	187	190	180	167	188
Riia gümnaasium.	257	233	211	204	215
Jelgova gümnaasium.	154	170	182	170	180
Õpilaste üldarv.	743	743	717	687	720

¹¹⁷⁾ F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 8, l. 239.

Nagu professor Friedländeri 1833. aasta reviderimisaruandest Tartu koolide kohta nähtub, oli mainitud aastal Tartu gümnaasiumis (direktor Rosenberger) 192 õpilast.¹¹⁸⁾ Neist õppis prima 25, secunda 47, tertia 49, quarta 39 ja quinta 32 õpilast.

Gümnaasiumides õppisid peamiselt aadlike ja jõuka kodanluse lapsed. Pärisriike talupoegade lapsed võisid mõnede liberaalsemate balti-sakslaste toetusel ainult erandjuhtudel gümnaasiumi pääseda. Ka pärast Balti kubermangude talurahva pärisriikusest vabastamist ei suutnud talupojad majanduslikult nii kiiresti kosuda, et nende lapsed oleksid võinud gümnaasiumis õppida. Pealegi rõhutas vastu pärast talurahva pärisriikusest vabastamist ilmunud uus koolistatuut seisuslikkuse põhimõtet koolikorralduse alal, mida täiendas hiljem keiser Nikolai I-se reaktiivne hariduspoliitika. Kuid siiski, ette valitserate olude kiuste püüdsid eestlased omandada haridust. Juba 19. sajandi esimesel ja teisel aastakümnel omandas rida eestlasi keskehoiduse ja siirdus edasi õppima ülikooli. Nii õppisid Tartu ülikoolis eestlased Kristian Jakob Peterson ajarahemikus 1819-1821, Friedrich Robert Fählmann (1818-1827), Friedrich Reinhold Kreutzwald (1826-1832), Philipp Karell (1826-1832), Jakob Noeks (1819-1822), Jacob Friedrich Sülk (1804-1810), Carl Johann Korb (1811-1814), Michael Bernhard Schwan (1811-1814), Ernst Peter Reinthel (1812-1815), Johann Laaland (1815-1818 ja 1827-1829) ja rida teisi.¹¹⁹⁾ Eeltoodust näeme, et gümnaasiumidel oli juba 19. sajandi algul küllaltki suur tähtsus meie rahvusliku haritlaskonna kujundamise alal.

118) F. m. 403, nim. m. st 1, si. m. 90, l. 11.

119) Liiv, lk. 23 jj.

C) Pedagoogiline instituut ja pedagoogilis-filoloogiline seminar Tartus.

Et Tartu õppekonna gümnaasiumides ja kreiskoolides oli suur puudus õppejõududest, siis hakkas koolikomisjon tõsiselt kaaluma nimetatud koolidele õppejõudude ettevalmistamise küsimust. Oli selge, et ilma küllaldase arvu vastava kvalifikatsiooniga õppejõududega oleks olnud võimatu uue koolivõrgu üleshitamise teostamine. Pedagoogilise instituudi asutamise esialgne idee ülikooli juures kreiskoolidele ja gümnaasiumidele õpetajate ettevalmistamiseks kuulus professor K. Morgensteruile, kes tegi vastava ettepaneku kuraator M. Klinger'ile juba 1802. aastal.¹²⁰⁾ Ülikooli nõukogu koosolekul 8. nov. 1802. aastal otsustatigi ülikooli juurde asutada pedagoogiline instituut, kuna ka ülikooli kuraator oma 7. novembril saadetud kirjas seda nõudis.¹²¹⁾ Samas tegi ülikooli nõukogu professor Morgensteruile ja faeschele ülesandeks koostada instituudi asutamise plaan ja see esitada ülikooli nõukogule. Selle tulemusena avatigi 5. detsembril 1803. aastal ülikooli juures pedagoogiline instituut, milles tegelik õppetöö algas 1804. aastal 9 õpilasega.¹²²⁾ Pedagoogilisse instituuti võeti vastu gümnaasiumi lõpetajaid,

120) Тамышоб, lk. 199.

121) F. m. 402, Tü., nim. m. A 2, sü. m. 747, l. 1.

122) Тамышоб, lk. 199.

kes pidid sooritama enne sisseastumiseksamid. Õppeaeg insti-
 tuudis kestis 2 aastat, kuid seda võidi ka veel ühe aasta võne
 pikendada. Esimene õppeaasta kulus teoreetiliseks tööks, teine
 õppeaasta oli praktilise iseloomuga. Teise õppeaasta viimasel
 semestril lubati instituudi õpilastel soovi korral ka Tartu
 koolides tunde anda.¹²³⁾ Instituudi juhatamine usaldati kol-
 mele professorile, nimelt Morgensternile, faeschele ja Pöschmannile,
 keda nimetati direktoriteks. Instituudi edukamad lõpetajad mää-
 rati vanem- ja nooremõpetaja kohtadele õppekonna kreiskooli-
 desse ja gümnaasiumidesse. Instituudi lõpetajad pidid töötama
 kooliõpetajateks vähemalt 6 aastat. Instituudis õppijate ülal-
 pidamiseks määrati nida stipendiume järgmises suuruses:¹²⁴⁾

24	stipendiumi	a	100	rubla.
8	"	"	150	"
3	"	"	200	"
1	"	"	250	"

1804. aasta teisel poolel ülikooli nõukogu instituudi
 direktorite ettepanekul otsustes taotlede stipendiumide mää-
 ruse muutmist selliselt, et ühelt poolt vähendada stipendi-
 umide arvu ja teiselt poolt suurendada iga stipendiumi
 eraldi, sest seniste stipendiumide suurus ei olnud külläl-
 dave instituudis õppijate ülalpidamiseks. Pealegi oli karta,
 et edespidi madalate stipendiumide puhul astub insti-
 tuuti liiga vähe õppijaid. Ülikooli nõukogu võttiski

123) F. n. 402, Fü., nim. n. A 2, sü. n. 747, l. 81.

124) Трунцол, lk. 199.

vastava otsuse vastu 23. augustil 1804. aastal, kusjuures iga
 üksiku stipendiumi väärtus suurendati 300 rublani, kuid
 stipendiumide arv vähendati kümnevi. Peale selle soovitas
 professor Morgenstern võimaldada instituudis veel kumele
 õppijale kohad ilma mingisuguste nõudmisteta hilisema
 teenistuse suhtes. 29. novembril 1804. aastal otsustaski ülikooli
 nõukogu, et instituudis võimaldatakse peale nimenetatud
 kümme korralise seminaristi õppida ka kumel erakona-
 lisel seminaristel, kes aga ei saa stipendiumi.¹²⁵⁾ Need
 otsused kinnitati ka kõrgemalt poolt. Esimestena lõpetasid
 instituudi 2 üliõpilast 1805. aasta lõpul.¹²⁶⁾ Instituudis va-
 litses range õppedistsipliin. Kui üliõpilased puudusid põhju-
 sete tundidest, siis arvestati neil stipendiumist teatav summa
 karistuseks maha. Nii oli näiteks 1824. aastal I semestril 9
 üliõpilase stipendiumi nominaalsumma 1800 rubla, kuid
 välja maksti 1675 rubla, kuna kolmel õppijal oli stipendi-
 umist mahaarvutusi.¹²⁷⁾ Need üliõpilased, kes loobusid õppi-
 misest, pidid saadud stipendiumi ülikoolile tagasi maksma.
 Kokku said kuni 1820. aastani instituudis hoiduse ligi
 70 üliõpilast.¹²⁸⁾ 1820. aastal nimetati instituut ümber
 pedagoogilis-filoloogiliseks seminariks. Seminaristide arv
 määrati kümnele, kusjuures iga seminarist sai aastas
 400 rubla stipendiumi.¹²⁹⁾ Seminaritegevust juhtisid

125) F. m. 402, Tü., nim. m. A 2, sü. m. 747, l. 24.

126) Темькоб, lk. 200.

127) F. m. 402, Tü., nim. m. A 2, sü. m. 748, l. 87.

128) Крунс, lk. 17.

129) Көлд, lk. 97.

kaks klassilise filoloogia professorit tegelike direktoritena. Peale
 nende võtsid seminari juhtimisest veel osa neli professorit
 nimelt kaunistkõne, filosoofia, pedagoogika ja vene keele ning
 kirjanduse professorid.¹³⁰⁾ Ka selmainitud nimetati direktoriteks.
 Osa seminaristidest suunati ka vene keele õpetajateks. Nii
 nõudis haridusministerium oma kirjas 23. mail 1836. aastal,
 et seminari õpilased Carl Peter Müller ja Dietrich Jung
 saadetakse 1. augustiks Peterburi pedagoogilisse Beainstituuti
 õppima sellaks, et neist valmistada vene keele õpetajaid
 Tartu õppekonna kreiskoolidele.¹³¹⁾ Õppeaeg Peterburi pedagoogi-
 lises Beainstituudis kestis 3 aastat ja õpilastele maksti aastas
 400 rubla stipendiumi. Tartu pedagoogilis-filoloogiline seminar
 töötas kuni 1856. aastani, mil ta lõpetas õpilaste puudusel
 tegevuse. Seminaristide üldane kõikus esialgu aastas 8-10
 vahel, hiljem muutus see veelgi väiksemaks. Alates
 I semestrist 1822. aastal kuni I semestriini 1836. aastal õppis
 Tartu pedagoogilis-filoloogilises seminaris kokku 59 seminaristi.¹³²⁾
 Nii andis ka pedagoogilis-filoloogiline seminar oma
 tegevuse jaoksul õppekonna gümnaasiumidele ja
 kreiskoolidele rea kvalifitseeritud õppejõude.

130) Böhl, lk. 97.

131) F. m. 402, F. ü., nim. m. A2, sü. m. 747, l. 175.

132) F. m. 402, F. ü., nim. m. A2, sü. m. 749, l. 137 j.

IV

Koolikomisjoni tegevus elementaarkoolide organiseerimise
alal.

A) Koolikomisjoni võitlus magistratidega kompetentsiküsimustes ja Tartu magistradi liikme Gangeri poolt esitatud elementaarkoolide korraldamise kava.

Koolikomisjoni tegevuse algaastatel oli elementaarkoolide võrk õppeaasta lõpuks väga tõene. Kohalikud balti-saxslaste koosnevad magistradid jätsid sageli kooliküsimused täiesti hooletusse, nagu see ilmus eriti kujukalt Tartus 1803. aastal. Ahalike linna elementaarkoolide puudumist ei suutnud asendada ka üksikud erakoolid, sest lihtrahval puudusid majanduslikud võimalused selleks, et lapsed oleksid võinud erakoolides õppida. Et koolikomisjoni poolt kavatses elementaarkoolide võrgu laiendamise oleks võimaldanud lihtraha laiadel massidel alghariduse omandamise, siis ei meeldinud see balti-saksa feodaalidele. Kohalikud balti-saxslaste koosnevad magistradid arvasid sageli elementaarkoolide küsimuses koolikomisjoni vastu opositsiooni ja püüdsid

saboteerida koolikomisjoni korraldusi. Nii taotles koolikomisjon
 1803. aastal Tartu magistraadilt korduvalt aruannet Tartu linna-
 kooli olukorra kohta, kuid tagajärjetult, sest magistrat
 ei tahtnud üldse koolikomisjonile aruannet esitada. Esi-
 mesel juulil 1803. aastal otsustas koolikomisjon mainitud
 küsimuses esitada Tartu magistrandi vastu kaebuse õppe-
 konna kuraatorile, sest koolikomisjoni teine meeldetuletus
 aruande saatmiseks oli magistrandile saadetud juba 29.
 mail ja vastuse saatmiseks määratud 8-päevane täht-
 aeg oli aruannet moodunud.¹³³⁾ Teadet Tartu linna-
 kooli olukorra kohta ostas koolikomisjonilt ka õppekonna
 kuraator. Kuraator oma kirjas 6. juulil nõudis kooli-
 komisjonilt, et viimane peab nelja päeva jooksul han-
 kima magistraadilt aruande koolide olukorra kohta,
 kusjuures 2 koolikomisjoni liiget peavad viivitamatult
 kooli reviderima.¹³⁴⁾ Juhul kui aga koolikomisjon nelja
 päeva möödudes ei oleks aruannet esitanud, siis pidi
 ta kuraatorit informeerima aruande mittesaatmise
 põhjustest. Et ka seekord magistraadilt aruannet
 ei saadud, siis määras koolikomisjon Tartu linna-
 kooli ja tütarlastekooli reviderijateks professor
 Morgensterni ja Pöschmanni. Reviderimise ajast
 informeeris koolikomisjon magistrati, viimane ei tee-
 tanud aga üldse koolidesse eelseisvast reviderimisest.

133) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 6.

134) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 10.

Tartus töötas sel ajal küll üks linnakool ja üks tütarlaste-
 kool, kuid mõlemad olid niivõrd laostunud olukorras,
 et nad samal aastal lõpetasid tegevuse. Kui koolikomis-
 joni liikmed läksid ettetütatud päeval reviderima linna-
 kooli, siis leidsid nad kooli ukseid lukustatuna ja aknaluu-
 gidki suletud, nii et nad ei pääsenud üldse kooli ruumi-
 desse.¹³⁵⁾ Tütarlastekoolis öeldi reviderijaile, et kooli ei ole
 seltsisvõtt reviderimisest informeeritud ja seetõttu on ka
 õpilased juba koju läinud. Nii ei tulnud ka tütarlaste-
 kooli reviderimisest midagi välja. Varsti pärast eba-
 õnnestunud reviderimiskatseid saabus magistraadilt üli-
 kooli nõukogule kiri, milles teatati demonstratiivselt, et
 kõrgemad ja kõigekõrgemad käsud tulevat magistraadile
 ainult kõrgemate organite poolt teatavaks teha.¹³⁶⁾ Sellega
 taheti väita, nagu ei omakski ülikooli koolikomisjon
 mingit õigust magistraadilt amande nõudmisel. Lõpuks
 siiski kuraatori vahelisekõnitsel seati koolikomisjoni
 õigused Tartus jalule.

Palju kauem kestis koolikomisjonil
 tüli Võnnu elementaarkooli pärast Võnnu magistraa-
 diga. Veel 1813. aastal ei tahtnud Võnnu magistraat
 elementaarkooli anda üle koolikomisjoni võimkonda, toe-
 tudes väitele, et magistraat pidavat kooli ülal ja olevat järe-
 likult ka ainuke täieõiguslik kooli peremees, kellel ei taovit-
 sevat kellelegi aru anda kooli tegevusest. Võnnu

135) F. n. 403, Tük., nim. n. A 1, sü. 89, l. 14.

136) F. n. 403, Tük., nim. n. A 1, sü. 89, l. 16.

magistraat ignoreeris lõpuks isegi haridusministri korralduse selle kohta, et Võnnu elementaarkool peab alluma koolikomisjonidele. Õrialgu ei andnud tulemusi ka koolikomisjoni pealekäimised Liivimaa kubermanguvalitsusele, sest ka viimased kulus aega, enne kui ta suutis Võnnu magistraadi järeleandmisele sundida. Alles 30. juulil 1813. aastal teatas Liivimaa kubermanguvalitsus koolikomisjonidele, et Võnnu magistraat tunnustavat sealse 1805. aastal asutatud rahvakooli alluvaks ülikooli koolikomisjonidele ja ei segevad end edaspidi enam mitte mingisuguste ettekäinete all koolikorraldusse.¹³⁷⁾ Samal ajal, kui tapulikud magistraadid hoidsid kramplikult kinni nende igavennud õigustest koolikorralduse alal, toimus kohati 19. sajandi algusaastail meie linnades rahvahariduse alal tagasimineku.

Realse pildi Tartu koolioludest 1803. aastal annab Tartu magistraadiliikme raamatukaupmees Gaugeri kiri ülikooli nõukogule 22. juulil samal aastal.¹³⁸⁾ Kirja autor mainib, et tema kui seitsme lapse isa tunneb muret selle üle, et tema lapsed metsikult ja ilma hariduseta üles kasvavad. Gauger teatab, et endise pearahvakooli kõrgemad klassid ei eksisteeri enam enam ja et ka alumine klassi-quarte õpetaja olevat surnud hiljuti. Gauger kurdab, et linna kooliolude vastu ei

137) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 2, l. 67.

138) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 23.

tunne kuigi kuvi ja möödunud aastatel olvat sõltunud ainult kooliõpetajate heast tahtest, millal ja mida nad koolis õpetasid. Ganger mainib, et ta on 1802. aastal koolilaste asjus pöördunud Liivimaa kubermanguvalitsuse poole, kuid ei ole sealt saanud mingit vastust. Siis olvat ta viimase abinõuna saatnud koolilaste reformiprojekti keisrile, mille saadusest aga ei olvat midagi teada. Ganger mainib, et ta lisab ka ülikooli nõukogule saadetud kirjale juurde oma reformiprojekti ärakirja sellaks, et koolikomisjon vähemalt tutvuks seni erinevad puudustega koolikorralduse alal. Oma projektis lähtus Ganger ainult kohalikest oludest ja tema projekt oli mõeldud ainult Tartu koolivõrgu ümberkorraldamiseks.

Ühes puuduseks senises koolikorralduses peab Ganger seda, et seni on olnud liiga suur erinevus õpetamise vahel pearahvakoolis ja ülikoolis, nii et ainult vähesed õpilased suudavad ülikooli astudes tekkivad lünki oma teadmistes kōwaldada. Edasi märgib ta, et kooliõpetajate tase on liiga madal. Madala palga puhul aga peavad kooliõpetajad andma rohkesti eratunde sellaks, et oma perekondi toita, misjärel ka otsene koolitöö jääb sageli vaeslapse osasse. Ganger soovitas eratundide andmise traditsiooni kaotamiseks tõsta kooliõpetajate tase, mille tõtte siis jäävad edespidi ka koolitööle kehjulikud liiga sagenedes õpetajate vahetamised ära.¹³⁹⁾

139) F. m. 403, V. K., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 25.

Ka oleks rakantsetele kooliõpetaja kohtadele soovijaid siis rohkeem ja nende hulgest oleks võimalik kõige sobivamaid valida. Edasi mainitakse, et koolidel puuduvad oma summad ja sellepärast on nad õppevahenditega puudulikult varustatud. Autor mainib, et üks õppejõud peab sageli koolis õpetama kümme või kahekümme eri ainet ja sellepärast ei ole ta kõigis ainetes ka täiesti asjatundlik. Peale selle pidurdab õppetööd liiga suur juhade arv, sest kõik õppetöö vahendid ja juhad moodustavad Liivimaal aastas kokku 226 päeva, tööpäevi aga on koolides ainult 139.¹⁴⁰⁾ Selmainitut aitab teataval määral iseloomustada ka Kuramaa koolidirektor Lutheri poolt 2. jaanuaril 1805. aastal koolijuhade asjus koolikomisjonile saadetud kiri, milles mainitakse, et ka aastalaada juhul võimaldatakse õpilastele üks õppetööst vaba päevastõuna.¹⁴¹⁾ Nii jidi tõesti Baltimaal 19. sajandi algul koolijuhade abil kehtima omamoodi anarhia. Õpetajatele soovitas Ganger anda metoodilisi juhendeid erinevas vanuses ja erinevate võimete laste õpetamiseks. Ta toob siin näitena 1785. aastal Peterburis trükitud juhendi, mille põhjal elementaarkooli esimeses ja teises klassis lastele lugemist õpetatakse. Ganger mainib, et nimetatud juhendi kasutamine on koolis ainult aja raiskamine ja tõkkepüü neile õpilastele, kellel on andeid teadmiste kiiremaks omandamiseks.¹⁴²⁾

140) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 26.

141) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 45, l. 10.

142) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 89, l. 27.

Kuigi mainitud juhend oma primitiivsuse ja ebaotstarbekusega paneb tänapäeva haitlase meigama, ei ole seda siiski üleaanne siinkohal tolle aja õppemetoodika iseloomustamiseks eritada. Juhend koosneb teatavast arvust riiseloomuga alajaotustest ja on järgmine: ¹⁴³⁾

143) juhend. (F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, s. m. 89, l. 41)

- 1) Õpetaja jagab õpilastele välja ABC tabelid.
- 2) Seejärel rõõgib ta, et tähed koosnevad punktidest ja joontest, kordab seda mõned korrad ja lasub siis õpilastel üksikult ja ühiselt korjata niikaua kuni igaüks neist seda teab.
- 3) Seejärel lähel ta (õpetaja) edasi ja teeb ühe punkti tahvlile, kusjuures ta järgmist silmas peab:
 - a) Ta ütleb, et ta teeb punkti.
 - b) Ta teeb tõesti punkti ja ütleb, et ta on punkti teinud.
 - c) Kui punkt on tahvlile tehtud kordab õpetaja veel kord, et see on punkt.
 - d) Ta küsib lastelt, mis on tahvil?
 - e) Lapsed vastavad kõik koos: punkt.
 - f) Seejärel eritab õpetaja eelmise küsimuse üksikutele õpilastele kuni nad kõik hästi vastavad.
 - g) Siis tõmbab õpetaja tahvlile sirge joone ja toimib seejuures nagu punkti puhulgi.

Sanger soovib lastele õpetada põhjalikumalt loodus-
teadusi ja lasta neil teha ka praktilisi töid. Pro-
jektis märgitakse, et Tartus tuleks keisri loal asu-
tada koolikomisjon, mis koosneks mõningatest ma-
gistraadi liikmetest, saksa ja eesti koguduse pas-
torist ning mõningatest ülikooli professoritest. Komis-
jon valib esimehe, kes kinnitatakse kõrgemalt poolt.
Koolikomisjoni ülesandeks on koolide põhikorra ja
loengute kava koostamine ja vakantsetele kohtadele
soovijate noorte kooliõpetajate teadmiste proovimine.
Sanger soovib laste kohasoovijail anda avalik proo-
vitund sellers, et nende võimeid tundma õppida.
Projektis on ette nähtud, et koolikomisjoni liik-
med peavad neli korda aastas kooli revideerima.
Seamised eksamid tuleb koolides korraldada avalikult.

k) Siis ütleb õpetaja, et ta punktist ja joonest tahes moodus-
tada i tähte. Enne aga kui ta tähe tahvile kirjutab, küsib
ta õpilastelt, mida ta tahes kirjutada. Seejärel kirjutab ta i tähe
ja kordeb veelkord, et ta seda teeb.

i) Seejärel näitab ta lastele veel kord nii punkti kui ka
joont, millest täht koosneb.

j) Lõpuks lasseb õpetaja õpilastel i tähe ABC tabelitest
üles otsida.

Suure klassi puhul soovitas Ganger nelja kuni kuut paremat õpilast premeerida. Edasi mainib ta, et õpetaja haigestumise puhul ei tohiks kooli sulgeda, vaid õpetajate asendamiseks tuleks luua vikaariuse amet. Vikaariuse ametit võiks pidada mõni teoloogია üliõpilane, kes asendaks õpetajaid haiguse puhul. Vikaariuse palgas on arvestas ette nähtud 100 rubla.⁽¹⁴⁴⁾ Ganger arvab, et erakoolides, kus tavaliselt vanemad daamid õpetavad, tuleks teostada õpetajate teadmiste kontroll, sest tegelikult lapsed õpivad seal ainult tähti ja natuke lugemist ning kirjutamist. Et erakoolides iga lapse eest vastutaks kooli ülalpidajale 12 rubla kooliraha aastas, siis väesemad inimesed kellel on rohkem lapsi, peavad lapsed sageli koju jätma. Ganger soovitas enamasti kahjulike erakoolide asemele asutada igasse linnas üks elementaarkool - kokku 3 kooli. Igas sellises koolis töötaks üks õpetaja umbes 30 õpilasega. Neis koolides tuleks õpetada lugemist, kirjutamist ja usuõpetust. Iga elementaarkooli õpetajale soovitatakse anda prii korter ja 300 rubla palka aastas. Igal õpilaselt võib kooli õpetaja võtta kuni 3 rubla aastas kooliraha. Neude elementaarkoolide töötajad tuleks projekti autori arvates jaotada järgmiselt: tütarlapsed lähemal edasi õppima tütarlastekooli, poeglapsed aga vanemate seisuse järel kas üldisesse saksa kooli või jälle ladinakooli kvartasse.

144) F. nr. 403, Tük., nim. nr. 1, sü. nr. 89, l. 35.

Üldine seksa kool, mis oli ette nähtud 6-7 aastase õppeajaga, pidi noori ette valmistama käsitööliseks, kunstnikuks ja alamateks kaupmesteks. Ladinakool aga pidi olema ettevalmistavaks õppeasutuseks ülikoolile. On arusaadav, et ülikooli koolikomisjon ei saanud Gauguini poolt esitatud projekti võtta oma tegevuse aluseks, kuid projektis olid objektiivselt esile toodud paljud tolleajases koolikorralduses esinevad puudused, mida koolikomisjon oma edaspidises tegevuses ei saanud jätta arvestamata.

B) Statistilisi andmeid elementaarkoolide kohta.

1804. aasta koolistatunt nõudis õppekonna linnades elementaarkoolide asutamist. Elementaarkoolide õppekursus pidi teoreetilises osas enam-vähem vastama koolistatunudis ettenähtud kihelkonnakoolide õppekursusele. Eestimaa direktoraadis ja Liivimaa direktoraadist osas avati 13 elementaarkooli, neist oli Tallinnas 3 ja Tartus 2 elementaarkooli. Peale kreisilinnade avati elementaarkoolid ka veel Lihulas ja Põltsamaal.¹⁴⁵⁾ Koolikomisjoni energilisel eestvõttel hakati ka tütarlaste hoidusele suuremat tähelepanu osutama.

¹⁴⁵⁾ Põld, lk. 63.

Nii avati Tallinnas, Tartus ja Pärnus kaheklassilised tütarlastekoolid ning üheklassilised Viljandis ja Kuressaares.¹⁴⁶⁾ Tartu tütarlastekool tegutses algul ühe õpetajaga, 1815. aastal võeti juurde ka teine õpetaja, kusjuures õpilaste arv kasvas viiekümneni.¹⁴⁷⁾ Viljandi tütarlastekool avati 17. aprillil 1805. aastal ja koolis hakkas õppima 30 tütarlast.¹⁴⁸⁾ Ka Viiburis avati tütarlastekool, millele ehitati uus maja. 1806. aastal muudeti Viiburi tütarlastekool kaheklassiliseks.¹⁴⁹⁾ Elementaarkoolid jagunesid kahte liiki - ühed, niinimetatud kroonukoolid said kindla kuluarve järgi riigilt ülalpidamise ja kooliõpetajate palga. Teiste elementaarkoolide ja tütarlastekoolide eest vastutasid linnaomavalitsused, kusjuures neile koolidele anti rahalist toetust ka üldise hoolekande kollegiumi poolt. Suurem osa tolleaegsist elementaarkooli oligi linnade ülalpidamisel.

Pärast 1820. aasta koolistatundi kehtestamist jäid elementaarkoolid endise õppekava juurde, kuid neis kehtestati kindel eksamite süsteem. Õpilasi võeti vastu elementaarkoolidesse igal veeandaastal. Ka elementaarkoolid teenisid eestlaste ümberrahvustamise eesmärki, sest õpetus neis oli saksa keelne. Eestikeelseid elementaarkooli oli ainult üksikuid ja needki viirelesid halvades majanduslikes tingimustes.

146) Pöld, lk. 63.

147) Kreus, lk. 15.

148) F. m. 403, TÜK, nim. m. A1, sü. m. 76, l. 68.

149) Pöschmann, lk. 45.

Nii pidi Tõrtes töötama eestikeelne elementaarkool, kuid veel 1833. aastal kool ei töötanud, sest puudusid vajalikud ruumid.¹⁵⁰⁾ Eesti elementaarkoolid Võrus ja Kuressaares olid tunduvalt halvemas olukorras kui saksa elementaarkoolid. Nii sai Võru saksa elementaarkool liinvalt 200 rubla kooliõpetaja palgaks ja ruumide üüriks 100 rubla, samal ajal sai aga eesti elementaarkool kooliõpetaja palgaks ainult 100 rubla aastas ning 25 rubla küttepuid ostuks.¹⁵¹⁾ Ka õpilaste arv oli eesti elementaarkoolides väike, nii oli 1823. aastal Võru eesti elementaarkoolis ainult 13 õpilast, saksa elementaarkoolis aga oli mainitud aastal 23 õpilast.¹⁵²⁾ Nii näeme, et baltisakslastest koosnevad magistraadid ei hoolitsenud vajalikul määral eesti elementaarkoolide majandusliku olukorra eest, mis avaldas kahjulikku mõju koolide tegevusele. Et eestlased moodustasid linnades majanduslikult kehvema kihi, siis ei suutnud nad ka ise oma elementaarkooli majanduslikult toetada, pealegi puudus tol ajal veel paljudel õige arusaamine hariduse tähtsusest.

Elementaarkoolides õpetati lugemist, kirjutamist, aritmeetikat ja usuõpetust. Eestikeelsetes elementaarkoolides õpetati peale eeltoodud õppeainete ka veel saksa keelt. Õppetöö edukust taxistas tunduvalt elementaarkoolides

150) F. m. 403, TÜK., nim. m. #1, sü. m. 10, l. 103.

151) Põld, lk. 97.

152) F. m. 403, TÜK., nim. m. #1, sü. m. 8, l. 240.

õpetajate madal kvalifikatsioon ja liiga suur pühade ning nendega seoses olevate õppetöö vahetajade arv. Nagu nähtub Liivimaa kubermanguvalitsuselt 10. veebruaril 1805. aastal ülikooli koolikomisjonile saadetud teadaandest, oli aastas 35 üldkehtivat kiriku- ja riigipüha, mil ei tohtinud õppeasutustes olla õppetööd.¹⁵³⁾

1820. aasta koolistatust nägi ette elementaarkooli õpetajate ettevalmistamiseks seminari avamise Tartus. Seminar pidi saama riigilt 6900 rubla toetust aastas.¹⁵⁴⁾ Tegelikult elementaarkooliõpetajate seminar avati Tartus alles 1828. aastal ja ta töötas kuni 15. juunini 1889. aastal. Seminari võeti iga aasta vastu kuni 10 õpilast, kes õppisid seminaris 2-3 aastat. Teiste õppeainete hulgas õpetati seminaris ka vene keelt.¹⁵⁵⁾ Seminari esimeseks inspektoriks oli Jürgenson, kes tegutses ühtlasi ka õpetajana. Peale Jürgensoni töötasid seminaris veel õpetajateks Biedermann ja Preis. Nagu juba mainitud, oli seminaristide arv väike. Nii õppis 1829. aastal seminaris 10, 1830. aastal 8, 1831. aastal 7 ja 1832. aastal 8 noormest. Ka 1832. aastal oli seminaris 8 õpilast, nimelt Böhl, Eindhölm, Feldmann, Jürgenson, Kuhlberg, Masing, Norenberg ja Schultz.¹⁵⁶⁾

153) F. m. 403, F.Ü.K., nim. m. #1, sü. m. 47, l. 13 jj.

154) Pöld, lk. 97.

155) Krums, lk. 17.

156) F. m. 403, F.Ü.K., nim. m. #1, sü. m. 90, l. 58 jj.

Kui vaatleme elementaarkoole 1821. aastal Estimaa ja Tartu direktoraatides, siis näeme, et suur osa elementaarkoole oli linnade ülalpidamisel. Nii töötas 1821. aastal Tartu direktoraadis linnade ülalpidamisel 10 elementaarkooli ja riigi ülalpidamisel 4 elementaarkooli. Riigi ülalpidamisel töötas nimetatud aastal Põltsamaa saksa elementaarkool 30 õpilasega, Kuressaare saksa elementaarkool 28 õpilasega, Kuressaare eesti elementaarkool 44 õpilasega ja Kuressaare tütarlastekool 15 õpilastega.¹⁵⁷⁾ Linnade ülalpidamisel töötas 1821. aastal Tartu direktoraadis Tartu esimene elementaarkool 65 õpilasega, Tartu teine elementaarkool 38 õpilasega, Võru saksa elementaarkool 17 õpilasega, Võru eesti elementaarkool 13 õpilasega, Viljandi elementaarkool 33 õpilasega ja Pärnu elementaarkool 39 õpilasega.¹⁵⁸⁾ Tütarlastekoolidest töötas linnade ülalpidamisel Tartu üheklassiline tütarlastekool 67 õpilasega, Tartu kaheklassiline tütarlastekool 85 õpilasega, Viljandi tütarlastekool 18 õpilasega ja Pärnu tütarlastekool 21 õpilasega.¹⁵⁹⁾ Mõlemad Tartu poeglaste elementaarkoolid ja Tartu üheklassiline tütarlastekool töötasid üüritud ruumides. Üüritud majas töötas 1821. aastal ka Pärnu elementaarkool, kus linn maksis koolimaja eest aastas 100 rubla üüri.¹⁶⁰⁾ Kokku töötas Tartu direktoraadis 1821. aastal 14 elementaarkooli 513 õpilasega.

157) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 136.

158) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 136 jj.

159) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 138.

160) F. m. 403, Tük., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 137.

Eestimaa direktoraadis töötas 1821. aastal riigi ülalpidamisel 5 elementaarkooli ja linnade ülalpidamisel 6 elementaarkooli. Riigi poolt ülalpeetavates elementaarkoolides oli Rakveres 29 õpilast, Haapsalus 19 õpilast, Paldiskis 28 õpilast, Paldiskis 11 õpilast ja Lihulas 7 õpilast.¹⁶¹⁾ Kõik mainitud koolid olid sega-elementaarkoolid. Linnade ülalpidamisel töötasid ka Hupeli nimeline tütarlastekool 44 õpilasega, Haapsalu tütarlastekool 25 õpilasega ja Tallinna 5-klassiline tütarlastekool 157 õpilasega.¹⁶²⁾ Ka kõik kolm Tallinna sega-elementaarkooli, kus õppis kokku 71 õpilast töötasid linna ülalpidamisel. Kokku õppis Eestimaa direktoraadi 11 elementaarkoolis 1821. aastal 391 õpilast.

1823. aastal õppis Tartu esimeses elementaarkoolis 66 õpilast ja teises elementaarkoolis 50 õpilast. Võru saksa elementaarkoolis oli nimetatud aastal 23 õpilast. Samal ajal oli Võru eesti elementaarkoolis ainult 13 õpilast, neist 7 poissi ja 6 tütarlast.¹⁶³⁾ Võru eesti elementaarkoolis oli 1823. aastal õpetajaks Haas Groshberg. Viljandi ja Pärnu elementaarkoolides õppis kummaski 1823. aastal 45 õpilast. Kuressaare eesti elementaarkooli õpilaste arv oli tunduvalt langenud, kuna koolis oli ainult 15 õpilast. Kuressaare saksa elementaarkoolis oli õpilasi 52. Kuressaare eesti ele-

161) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 141.

162) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 51, l. 142.

163) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 240.

mentaarkool oli 1823. aastal üldiselt helvas olukorras, nagu
 mainitakse visiteerimise aruandes. Kuresaare eesti elemen-
 taarkooli õpetajaks oli 1823. aastal Heidenreich. Paremate
 koolide hulgas tõstetakse 1823. aasta revideerimise aruandes
 esile Põltsamaa saksa elementaarkooli. Mainitud koolis
 oli 47 õpilast, neist oli tütarlapsi 12.¹⁶⁴⁾ Põltsamaa elemen-
 taarkooli juhtis eeskujulik õpetaja Kapp. Nimetatud koo-
 lidest töötasid oma majades ainult Kuresaare saksa ja Võru
 eesti elementaarkool, kuna teised koolid töötasid üüri-
 tud ruumides.¹⁶⁵⁾ Tartu 2-klassilises tütarlastekoolis oli
 1823. aastal 85 õpilast, neist olid 43 õpilast kõrgemas ja
 42 õpilast alamas klassis.¹⁶⁶⁾ Tartu üheklassilises tütarlaste-
 koolis oli õpilasi 57. Teistes tütarlastekoolides oli õpi-
 lasi: Viljandis 13, Pärnus 28 ja Kuresaares 13. Häid õppe-
 vahendeid omas ainult Tartu üheklassiline tütarlaste-
 kool, kuna teistel koolidel jätsid õppevahendid soovida.
 Pärnu ja Kuresaare tütarlastekool töötasid oma majas, tei-
 sed tütarlastekoolid olid üüritud ruumides. Kokku oli 1823.
 aastal Tartu direktoraadi 14 elementaarkoolis 552 õpilast.

Tallinna kolmes elementaarkoolis oli
 1823. aastal kokku 146 õpilast. Kõik nimetatud kolm kooli
 töötasid üüritud ruumides. Paide ja Rakvere elemen-
 taarkoolis oli kummaski 29 õpilast.¹⁶⁷⁾ Haapsalu esimene

164) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 240.

165) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 241.

166) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 241.

167) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 244.

elementaarkool 1823. aastal ei töötanud, sest endine kooliõpetaja oli ümber paigutatud Tallinna ja Haapsalus ei leitud temale kohe asendajat. Haapsalu teises elementaarkoolis oli 37 õpilast. Paldiski ja Lihule elementaarkoolides oli kumbaski 13 õpilast. Tütarlastekoolidest töötas üks Tallinnas ja teine Paldiskis, esimeses oli 128 ja teises 34 õpilast.¹⁶⁸⁾ Kokku õppis 1823. aastal direktoraadi 10 elementaarkoolis 429 õpilast.

Õpetajad vähenesid, et ajavahemikus 1821-1823 kasvas nii Eestimaa kui ka Tartu direktoraadi elementaarkoolides õpilaste arv ligi kümme protsenti võrra. Eestikeelsetes elementaarkoolides jäi ka edespidi õpilaste arv väikeseks. Nii oli 1827. aastal Võru eesti elementaarkoolis ainult 9 õpilast ja Kuressaare eesti elementaarkoolis 23 õpilast.¹⁶⁹⁾

1828. aastal oli õpilasi Võru eesti elementaarkoolis 9 ja Kuressaare eesti elementaarkoolis 24.¹⁷⁰⁾ Võrreldes teiste elementaarkoolidega suurenes õpilaste arv võrdlemisi kiiresti Pärnu elementaarkoolis. Sellele vaatamata, et Pärnu elementaarkoolis oli ainult üks õpetaja, õppis seal 1827. aastal 77 õpilast, neist oli tütarlapsi 28. Pärnu tütarlastekoolis oli 2 õpetajat ja õpilasi oli 1827. aastal koolis 27.

Riia direktoraadis oli 1823. aastal 23 elemen-

168) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 244.

169) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 300.

170) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 330.

taarkooli, neist asus Riias 17 elementaarkooli. Kuus kooli Riie elementaarkoolidest olid tütarlastekoolid.¹⁷¹⁾ Riie tütarlastekoolides õppis mainitud aastal 213 õpilast. Kõik Riie elementaarkoolid olid linna ülalpidamised. Ülejäänud elementaarkoolidest töötas Võnnus 2, Volmeris 2 ja Valgas ning Limbažis kummaski üks kool. Üks Volmeri ja Võnnu elementaarkoolidest olid tütarlastekoolid, neist esimeses oli 1823. aastal 27 ja teises 24 õpilast.¹⁷²⁾

Kuramaa elementaarkoolides õppis 1822. aastal 508 õpilast ja tütarlastekoolides 131 õpilast, seega kõrgis direktoraadi elementaarkoolides kokku 639 õpilast.¹⁷³⁾ Järgmisel aastal oli Kuramaa direktoraadis 575 õpilast, neist elementaarkoolides 453 ja tütarlastekoolides 122 õpilast.

Mõnevõrra huvipakkuvad on 1832. aasta andmed Tartu ja Eestimaa direktoraatide elementaarkoolide ning tütarlastekoolide kohta. Nimetatud aastal olid Tartu direktoraadis järgmised koolid:

<u>Kooli nimetus</u>	<u>Õpilasi, poeglast.</u>	<u>Tütarlast.</u>	<u>Kokku.</u>	<u>Õpetaja nimi.</u>
1) Tartu esimene saksa ¹⁷⁴⁾ poeglaste elementaarkool.	55	—	55	Loaland.
2) Tartu teine poeglaste elementaarkool.	56	—	56	Peterson.

171) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 237.

172) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 237 j.

173) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 8, l. 231.

174) F. m. 403, TÜK., nim. m. A1, sü. m. 10, l. 103.

3) Võru rasku elementaarkool.	-	-	24	Reinmann.
4) Võru eesti elementaarkool.	-	-	12	Grossberg.
5) Viljandi ele- mentaarkool.	-	-	34	Obermüller.
6) Pärnu ele- mentaarkool.	-	-	83	Lorenzson.
7) Kuressaare seksa põhikooli elementaarkool.	47	-	47	Krause.
8) Kuressaare eesti elementaarkool.	10	7	17	Heidenreich.
9) Põltsamaa ele- mentaarkool.	30	16	46	Kapp.
10) Tartu 2-klassiline tütarlastekool. ¹⁷⁵⁾	-	96	96	{ Biedermann. Asmus. Schlater. Jüellet. Eberhard.
11) Tartu üheklassi- line tütarlastekool.	-	50	50	Lorenz.
12) Viljandi tütar- lastekool	-	19	19	Weng.
13) Pärnu tütarlaste- kool.	-	11	11	{ Stender. Strends.
14) Kuressaare tütar- lastekool.	-	40	40	Forsmann

Esitatud ülevaates puuduvad paljudest elementaar-
koolidest andmed mees- ja naisõpilaste arvulise vahetuna

175) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 10, l. 104.

kohta. Tartu direktoradi kodide 1832. aasta üldaruandes mainitakse, et Tartu esimeses poeglaste elementaarkoolis on ruumid niivõrd väikesed, et eiti talvel kannatab reetõttu õpilaste ter-
vis. Ka Tartu teise poeglaste elementaarkooli kohta mainitakse, et õpilased on seal kokku surutud ühteainsasse väikesse tuppa. Kuressaare eesti elementaarkooli õpilaste kohta märgitakse, et nende käitumine on hea, kuid vaevalt vanemate lastena peavad nad saali koduste toimetuste pärast koolist puuduma. Kokku oli 1832. aastal Tartu direktoradi elementaarkoolides 374 õpilast ja viies tütarlastekoolis 216 õpilast - seega õpilaste üldarv oli 680.

1833. aasta aruandes mainitakse ka Tartus asuvat niinimetatud priikooli, mis asus elementaarkooliõpetajate seminari kõrvalmajas ja mida pidas ülel Tartu Abiandmise Selts.¹⁷⁶⁾ Selles heategeva asutuse poolt ülalpeetavas koolis õpetasid seminaristid. Kooli ainuke alaline õpetaja Peeter Palm sai palga Tartu Abiandmise Seltsilt. Kool koosnes ühest klassist kahe osakonnaga ja niinimetatud eelkoolist. Koolis õpetati usuõpetust, lugemist, kirjutamist, arvutamist, saksa keelt ja laulmist. Õpilasi oli koolis 48, neist tütarlapsi 14. Nagu eeltoodust tuleb järeldada oli kool sisuliselt eesti elementaarkool. 1833. aasta aruandes mainitakse ka Tartu püha-
päevakooli, kus õpetati lugemist, kirjutamist, arvutamist, joonistamist

176) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 90, l. 59.

177) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 90, l. 64.

ja ortograafiat.⁽¹⁷⁷⁾ Pühapäevakodi kolmes klassis oli 89 õpilast. Üldiselt näib, et Tartu koolilised, võrreldes direktoraadi teiste linnadega olid suhteliselt võrdlemisi head. Seda põhjustas Tartu kui ülikoolilinnu ja koolikomisjoni asukohta seisund. Nii allusid erandina Tartu koolid ajavahemikus 1805-1820 - seega kuni Tartu direktoraadi moodustamiseni mitte Liivimaa koolidirektorile Riias, vaid otseselt koolikomisjonile Tartus. Selles valiti iga aasta koolikomisjoni liikmetest keegi, kellele allusid vahetult Tartu koolid ja kes pidi nende koolide üle järelvalvat teostama. Alles iseseisva Tartu direktoraadi moodustamisega 1820. aastal allutati Tartu koolid vahetult kohalikele direktoraadi koolidirektorile.

Eestimaa direktoraadis töötas 1832. aastal 11 elementaarkooli ja 2 tütarlastekooli. Tallinna esimeses vene elementaarkoolis (õpetajad Benitzky ja Hoepner) oli 1832. aastal 52 õpilast, kusjuures aruandes kiidetakse õpilaste hoolsust ja mainitakse, et koolis õpib ka palju eesti ja saksa rahvusest õpilasi.⁽¹⁷⁸⁾ Tallinna teine vene elementaarkool (õpetajad Müller ja Walexer) avati 1. augustil 1832. aastal ja selles oli 37 õpilast.⁽¹⁷⁹⁾ Tallinna esimeses saksa poeglaste elementaarkoolis (õpetaja Sübt) oli 32 õpilast ja teises poeglaste elementaarkoolis (õpetaja Sylvander) 43 õpilast. Kolmes Tallinna poeglaste elemen-

¹⁷⁸⁾ F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 10, l. 108.

¹⁷⁹⁾ F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 10, l. 109.

taarkool ei olnud 1832. aastal veel avatud. Teistes direktoraadi elementaarkoolides oli Rakveres (õpetaja Gööck) 52, Paines (õpetaja Mend) 18, Haapsalus (õpetaja Sallenius) 25, Paldiskis (õpetaja Treuer) 17 ja Lihulas (õpetaja Michelson) 31 õpilast. Tallinna 5-klassilises tütarlastekoolis (juhataja Kirschbaum) oli 1832. aastal 175 õpilast, kuna õpetajaid oli mainitud koolis 16. Paide tütarlastekoolis (juhataja Blehn) oli 64 õpilast. Haapsalu tütarlastekool oli 1832. aastal suletud pärast õpetaja Goveniusi surma, kuid aruandes mainitakse, et linna raad tahab kooli lähemas tulevikus uuesti avada. Üheklassiliste tütarlastekoolide õppekavast annab ülevaate Pärnu tütarlastekooli tunnikava 1833. aastal, mis on alljärgnev: ¹⁸⁰⁾

<u>Päevad.</u>	<u>kella 8-9</u>	<u>kella 9-10</u>	<u>kella 10-11</u>
<u>Esmaspäev.</u>	Usuõpetus.	Saksa keel.	Rehkendamise.
<u>Teisipäev.</u>	Usuõpetus.	Maateadus.	Kirjutamine.
<u>Kolmapäev.</u>	Ajalugu.	Saksa keeles kirjutamine.	Rehkendamise.
<u>Neljapäev.</u>	Usuõpetus.	Maateadus.	Kirjutamine.
<u>Reede.</u>	Saksa keel.	Maateadus.	Kirjutamine.
<u>Laupäev.</u>	Ajalugu.	Saksa keeles kirjutamine.	Rehkendamise.

Peale lõunat olid Pärnu tütarlastekoolis igal esmaspäeval, teisipäeval, neljapäeval ja reedel kivistõõ ja joonistamise tunnid, suvepuolaastal kella 13-17 ja talvepuolaastal kella 13-16. Kõige kiiremini kavas õppekonnas elementaarkoolide av ajarahemikus 1820-1827.

180) F. nr. 403, Tük., nim. nr. A1, sü. nr. 90, l. 79.

Kui 1820. aastal oli õppekonnas ainult 15 avalikku elementaarkooli, siis 1827. aastal oli elementaarkooli juba 72. Õpilaste üldarv õppekonna elementaarkoolides direktoristide kuupa, arvestamata tütarlastekoolide õpilasi oli ajavahemikus 1822-1832 (välja arvatud 1829. aasta) koolikomisjoni arhiivifondi säilitamisühikutes number 8, 9, 10 ja 51 leiduvate andmete põhjal järgmine:

	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1826</u>	<u>1827</u>	<u>1828</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Eestimaa direktorist.	232	230	200	202	397	413	414	169	291	307
Tartu direktorist.	333	356	329	299	466	495	559	321	379	374
Riia direktorist.	682	668	617	—	906	927	950	722	—	—
Kuramaa direktorist.	508	453	567	613	716	642	584	408	—	—
Kokku õpilasi.	1775	1707	1713	—	2485	2477	2507	1620	—	—

Nagu eeltoodud ülevaatest nähtub, toimus pärast 1828. aastat avalikes elementaarkoolides õpilaste arvu vähenemine.

Tütarlastekoolides oli ajavahemikkudes 1822-1825 ja 1830-1832 koolikomisjoni arhiivifondi säilitamisühikutes number 8, 9, 10 ja 51 leiduvate andmete põhjal õpilasi:

	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Estimaa direktorat.	216	199	164	163	185	204	239
Tartu direktorat.	215	196	181	175	240	228	216
Kokku õpilasi	431	395	345	338	425	432	455

Nagu viimasest ülevaatest on näha, toimus ajavahemikus 1822 - 1825 Estimaa ja Liivimaa seegi osa tütarlastekoolides pidev õpilaste arvu vähenemine. Õpilaste arv Estimaa direktoradi ja Tartu direktoradi avalikes elementaarkoolides, tütarlastekoolide õpilased kaasa arvatud, oli ajavahemikkudes 1822 - 1825 ja 1830 - 1832 järgmine:

	<u>1821</u>	<u>1822</u>	<u>1823</u>	<u>1824</u>	<u>1825</u>	<u>1830</u>	<u>1831</u>	<u>1832</u>
Estimaa direktorat.	391	448	429	364	365	354	495	546
Tartu direktorat.	513	548	552	510	474	561	607	590
Elementaar- kooliõpilaste üldarv seegi etnilisel alal.	904	996	981	874	839	915	1102	1136

Nagu eeltoodust näha, toimus Eesti etnilisel alal ajavahemikus 1822 - 1825 elementaarkooliõpilaste arvus väike langus. Alates 1826. aastast toimus kogu õppekonnas uuesti õpilaste arvus kasv, nii oli 1828. aastal Estimaa direktoradi ja Tartu direktoradi elementaarkoolides 973 õpilast, kusjuures ei ole arvestatud tütarlastekoolide õpilasi.

Tõepärane näib olevat, et 1828. aastal võis Eesti- ja Tartu direktoraatides õpilaste arv koos tütarlastekoolide õpilastega maksimaalselt ulatuda kuni 1500 õpilasele. Kuid ka see elementaarkooliõpilaste arv, arvestades meie linnade tollaegse elanikkonna suurust, on äärmiselt väike. Osalt asendasid elementaarkooli koolid erakoolid, kuid tavaliselt oli neis õpilasi tunduvalt vähem ja õppetöö tase madalam, võrreldes avalike elementaarkoolidega. Ühningites linnades tegutsesid kirikute juures või ka vaestemajasdes nimetatud vaestekoolid elementaarkoolidena. Neis koolides said algharidust majanduslikult kõige kehvemate eestlaste perekondadest pärinevad lapsed, segeli vaeslapsed ja teised. Nii on teada, et Poides vaestemajas töötas 1835. aastal erakoolina üks selline vaestekool, kus õppis 13 poissi ja 26 tütarlast. Nimetatud kool asutati 1833. aastal. Kõige olulisem koolikomisjoni saavutus elementaarkoolide alal, lähtudes eesti rahva seisukohalt, oli see, et rajati esimesed eestikeelsed elementaarkoolid. Neude koolide lõpetajad, olles omandanud emakeelse hariduse, suutsid hiljem ka saksa-keelse oskuse palju kindlamini vastu seista kui saksa-keelse alghariduse omandanud eestlased.

V

Maarahvakoolide üldine olukord, koolikorralduse reformikavad ja esimeste kihelkonnakoolide asutamine.

A) Eesti- ja Liivimaa maarahvakoolide üldine olukord ja koolikorralduse reformikavad kuni uute talurahvaseadusteni.

Maarahvakoolide alal toimus Balti kubermangudes 18. sajandi viimasel aastakümnel ja 19. sajandi algul kuni talurahva pärisõigusest „vabastamiseni“ tagasiminekuks. Nii kohalikud rüütellikonnad kui ka konsistoriumid ei tahtnud maarahvakoolide olukorra parandamisega objektiivselt tegelda. Nii oli aastal 1800 Eestimaa 500 mēisa kohta ainult 30 maarahvakooli, mis näitab, millisesse unarusse olid jätud maarahva koolid.¹⁸¹⁾ Nagu hiljem näeme, vähenes maarahvakoolide arv Eestimaa 1817. aastaks veelgi. Maarahva koolid hakkasid aegamööda paranema alles pärast uute talurahvaseaduste kehtestamist. Ka tol ajal mēisnike ja pastoreite poolt peetud koduõpetus ei suutnud asendada puuduvaid maarahvakooli. Nii suutis Tartumaal Maarja-Magdalenas 1806. aastal 75 leirilapsest ainult 27 lugeda. Ülikooli koolikomisjon, kes juba oma tegevuse algastetel tõstis ülesse maarahvakoolide asutamise küsimuse, kavatses erilist rõhku panna

¹⁸¹⁾ Speer, lk. 48.

kihelkonnakoolide asutamisele. Kihelkonnakoolides pidi õpetata-
 ma peale lugemise ka kirjutamist, arutamist, looduslugu, kodu-
 maa tundmist, usuõpetust ja moraali.¹⁸²⁾ Ka kavatseti kihelkonna-
 koolidele kooliõpetajate ettevalmistamiseks riigi kulul avada se-
 minarid. 1804. aasta koolistatuudi põhjal pidid kihelkonnakoo-
 lid olema üheklassilised, 1820. aasta koolistatuudi põhjal aga kahe-
 klassilised. Alates 1828. aastast olid kihelkonnakoolid jällegi ühe-
 klassilised, kuid Baltimaadel asuvad kihelkonnakoolid jäid siis-
 si kaheklassilisteks. Kuni 1804. aastani püüdis igasugune si-
 seline erinevus seista 17. sajandist pärinevate köstrikoolide
 ja kihelkonnakoolide vahel. Köstrikoolid asusid tavaliselt
 kirikute juures ja neis õpetasid köstrid. Kui koolikomisjon tah-
 tis köstrikooli viia 1804. aasta kihelkonnakoolide seaduse alla,
 siis avaldas riigitegelkond sellele vastupanu, kuna ta ei soovi-
 nud näha koolikomisjoni mõju kasvamist maarahvakoolide
 alal. Esimene kihelkonnakool Lääne-Eesti osas avati kooli-
 komisjoni loal 1804. aastal praost Rothi eralgatusena Võrumaal
 Kanepi kihelkonnas. Kool alustas tegevust 20 õpilasega, hiljem
 määrati õpilaste arv kindlaks 32-le.¹⁸³⁾ Õppeaeg Kanepi
 kihelkonnakoolis oli 3 aastat. Õpilaste vanus selles kihel-
 konnakoolis oli 12-18 aastat. Praost Roth loosis koolis ette val-
 mistada noori kihelkonna- ja külakoolide õpetajaid, kuid
 kohalikud aadlikud võtsid kooli lõpetajad ja tegid neist oma
 mõisades valitsejad, kirjutajad ning kupsjad.¹⁸⁴⁾ Osa kooli

182) Kruus, 3. K. K. A., I, lk. 154.

183) Põld, lk. 67.

184) Schultz, lk. 333.

lõpetajaid hakkas töötama köstitena. 1811. aastal asutas praost Roth Kanepis ka tütarlastekooli.¹⁸⁵⁾ Mõlemad selmainitud koolid lõpetasid tegevuse 1818. aastal seoses praost Rothi surmaga.¹⁸⁶⁾ Praost Rothi eeskujul asutas 1814. aastal pastor Rosenplänter Pärnus maakoolmeistrite seminari. Seminar alustas tegevust nelja õpilasega ja lõpetas oma tegevuse 1820. aastal. Samal aastal asutas Rosenplänter Pärnu lähedal Saugas kooli, mida rahva hulgas tunniti Sauga kirjutuskooli nime all. Sajandi algul ilmusid ka esimesed õpikud maarahvakoolidele, nii andis pastor O. W. Ellsiug välja lugemisraamatu ja arbeitsaid. Aastal 1809 ilmus Ellsiugu poolt koostatud arutamisarvamat, milles oli omapärane õppemeetod, kuna selles õpikus algasid aritmeetilised tehted miljonitega, ja alles lõpus olid tehted väikeste arvudega.

Kui koolikomisjon piüdis hakata õppekonnas välja arendama maarahvakoolide võrku, sattus ta juba algul kokku ülepääsmatute raskustega. 1803. aastal nõudis koolikomisjon õestimee pastoreilt aruandeid maarahvakoolide olukorra kohta selleks, et saada maarahvakoolidest täielikku ülevaadet.¹⁸⁷⁾ Aruanded saabusid pastoritelt väga aeglaselt. Igatahes 15. mail 1803. aastal kaebas koolikomisjon selle üle, et õestimee pastoreilt ei ole ühtki aruannet saadetud. Lühivõlt saabusid aruanded süsksinatuks paremini. Aruannete koostamiseks saadeti koolikomis-

185) Ruut, lk. 99.

186) - ibid.

187) Spear, lk. 57.

188) - ibid.

joni poolt pastoretele erilised formaarid, mis sisaldasid 50 küsimust.¹⁸⁸⁾ Liivimaa direktoradi eesti osast pärinevad säilinud aruanded sisaldavad huvitavaid andmeid rahvakoolide olukorra kohta 19. sajandi esimestel aastatel.

Nii mainitakse Torva pastori poolt 7. juulil 1803. aastal esitatud aruandes, et Torva kihelkonnas töötab 2 köstri-
kooli, neist üks Torvas ja teine Lohusuus.¹⁸⁹⁾ Kooli peeti ülal kihelkonna poolt. Ka igast mõisest sai koolmeister-kõrter aastas $\frac{1}{3}$ säilitist vilja. Peale selle sai koolmeister igalt leerilapselt kantjalq puid, nael kiünlaid ja ühe vöö. Abiellumise puhul pidi iga pruut kõrter-koolmeistrile andma paar kindaid ja peigmees 5 kopikat raha.¹⁹⁰⁾ Lapse ristimise puhul maksiti kõrter-koolmeistrile 1 kopikas raha. Nii Lohusuu kui ka Torva koolmeistril oli maad kasutada. Ka mainitakse aruandes, et Lohusuu koolmeister tegeleb kalapüügingiga Peipsil. Torva koolmeistris oli tol ajal kõrter O. W. Masing ja Lohusuus kõrter Reinhold Niikmann. Aruandes mainitakse, et kaugemad talud osuvad köstri-
koolidest kuni 16 versta eemal. 1802. aasta sügisel õppis mõlemas koolis kokku 42 poissi ja umbes sama palju tütarlapsi 16-19 aasta vanuses. Küla-
koolides õppis samal ajal 150 last 9-15 aasta vanuses.¹⁹¹⁾ Aruandes kirjutatakse, et viimase kahe-kolme aasta jooksul on õpilaste arv vähenenud, kuna koolides õpetatakse ainult tähti, luge-

189) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 75, l. 34.

190) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 75, l. 34.

191) F. m. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 75, l. 36.

mist ja laulmist. Kooli rewideeriti pastori poolt 3 korda aastas.

Ka Kambja pastorilt maikuus 1803. aastal kooliko-
misjonile saadetud aruandes teatatakse, et sealset köstrikooli
peab ülel kihelkond. Köstrikoolis õpetasid köster Johan Thal
ja koolmeister Jacob Kerstens. 1803. aasta algul oli Kambja
köstrikoolis 70 õpilast 17-20 aasta vanuses.

Puhja kihelkonna pastor Johan Christian Spöreri
poolt saadetud aruandes mainitakse, et köstrikoolis õpetab
lugemist ja kirikulaulu köster Siitti Jaak, kes on juba 30
aastat koolmeistri ametit pidanud.¹⁹²⁾ Õpikutena kasutati Puhja
köstrikoolis katekismust ja lauluroamatut. 1802. aasta sügi-
sel oli koolis 41 tütarlast, kes olid üle 15 aasta vanad
ja 1803. aasta algul 45 poissi 16 aasta vanuses leerilastena.
Ültoodust nähtub, et Puhja köstrikool täitis tol ajal pea-
miselt nimetatud leerikooli ülesandeid.

Nõo kihelkonna pastor Johann Jacob Voss teatab 17. juunil
1803. aastal saadetud aruandes, et Nõo kihelkonnas töötab
köstrikool ja 12 külakooli.¹⁹³⁾ Köstrikooli jüdes ülel
kihelkond. Koolmeister - köster omes julgane 0,25 ha. maa
ja sai igalt talult 1/3 külimittu vilja. Kihelkonnas oli
1803. aasta algul koolis käijate laste üldarv 272, neist
õppis köstrikoolis 22.

Otepää pastor Hehn teatas küll, et kihelkonnas on kös-
trikool ja 12 külakooli, kuid õpilaste arvu kohta ta ei esi-

192) F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 75, l. 59.

193) F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 75, l. 66.

tanud mingisuguseid andmeid.

Võnnu kihelkonna pastor Eduard Körber teatas, et kihelkonnas töötab köstrikskool, mida peetakse ühel kogu kihelkonna poolt.¹⁹⁴⁾ Koolmeistriks oli köster Johan Reudolph, keda abistas poeg Daniel Reudolph. 1802. aasta sügisel õppis köstrikskoolis 95 poissi ja 1803. aasta algul 100 tütarlast 15-20 aasta vanuses. Pastor Körber mainib, et viimastel aastatel on õpilaste arv koolis vähenenud, kuna mõned lugejad oskavad talupojad oma lapsi kodus õpetavad. Iseloomustas on, et pastorid mainivad äärmiselt harva, et mõni mõisnikest oleks teinud midagi eeskujuväärivat oma talupoegade kooliolude parandamiseks, ehkki vastas küsimus on ankeedis olemas.

Kui lõpuks saabus koolikomisjonile aruandeid ka Eesti- maalt, oli Eesti- ma pastorite üldine arvamine, et kihelkonnakoolide nõrga loomine on seotud ülisuure raskusega ja ei saa sellepärast kõne alla tulla. Hageri pastor Ignatius viitas oma vastuses asjale, et pastorid ei saavat koolitööga sel määral tegeleda, nagu see vana koolistatuses olewat ette nähtud ilma, et nende muud kohustused ei jääks hooleks.¹⁹⁵⁾ Pastorite hulgas oli ka tolle aja kohta edumeelseid isikuid. Nii nõudis pastor Haller Eesti- maalt, et kõigile talupoegade lastele peaks õpetatama lugemist, kirjutamist, aritmeetikat, looduslugu ja geograafiat, mille läbi talupoeg tunnetaks enda inimväärtust. Nii jõudis pastor Haller isegi tolle aja valitsevate ühiskondlike kihtide mentaliteedist sammu

194) F. m. 403, TÜK., nim. m. #1, sü. m. 75, l. 84.

195) Spur, lk. 57.

ette. Haller mainis oma aruandes, et tema poolt nimetatud nõudeid talupoegadele hariduse andmise alal ei ole senised rüütelkonna ja kiriku juhtimise all töötavad külakoolid kaugeltki täitnud. Haller kirjutas, et tema ettepanekute realiseerimist takistavad mitmed asjoad, sest puuduvad nii vastava haridusega kooliõpetajad kui ka rahalised fondid koolide asutamiseks. Haller leidis täiesti põhjendatud olevat arvamise, et talupoegi ei tohiks maarahvakoolide asutamise kuludega koormata.¹⁹⁶⁾ Pastor Hirschhausen jõelähtmest teatas koolikomisjonile, et ta pooldab külakoolide asutamist, kuid arwab, et õpetuse eesmärk külakoolides peaks olema peamiselt ainult lugemisõrskuse levitamine.¹⁹⁷⁾ Üldiselt näib, et külakoolide võrgu arendamise vajalikkuses olid pastoriid enam-vähem pooldaval seisukohal, kuid kihelkonnakoolide asutamise suhtes esines väga vastandlikke arvamusi. Pastoriite arvates pidi kogu õpetus maarahvakoolides teenima religiooni.

Pastoritelt saadud aruannete põhjal koostas Eesti-maa konsistorium maarahvakoolide asutamise projekti ja esitas selle koolikomisjonile. Projektis öeldi, et üldise pastoriite arvamise järel olevat kihelkonnakoolide asutamine kasulik, eriti kui talupoegade lastel oleks võimalik pidevalt koolis käia. Eestimaa pastoriite poolt maarahvakoolide õppemist osavõtt võivat aja raudvalt ajapuudusel arvesse tulla.¹⁹⁸⁾

196) Spur, lk. 58.

197) -do- lk. 59.

198) -do- lk. 62.

Projektis kurdeti, et puuduvad sobivad kooliõpetajad ja et koolidel oleks ainult siis mõtet, kui neis õpiks talupoegade laste enamik. Konsistoriumi arvates oli aga talulaste enamiku koondamine üksikutesse kihelkonnakoolidesse võimatu. Ka arwati, et kõlbeliselt suure hulga talupoegade laste koos elamine kihelkonnakoolide juures ilma küllaldase järelevalveta oleks ebasoovitav. Konsistorium kurtis ka, et talulaste reeglipärase kooliskäimise tagajärjel väheneb mõisades tööjõu hulk. Viimati mainitud asjaolu kartsid ka mõisnikud. Konsistorium soovitas koolikomisjonil ainult olemasolevaid maarahvakooli tüüpe ja nõuda mõisnikelt koduõpetuse arendamist. Maarahvakoolidele õppeabinõude muretsemiseks soovitas konsistorium asutada vastava rahalise fondi. Enam-vähem sama oli ka teistes kubermangudes võimalike seisukoht maarahvakoolide suhtes.

Konsistoriumid ei teinud oma projektides peaaegu mingisuguseid konkreetseid ettepanekuid, arvates, et edespidi peaks maarahvakoolide olukorra parandamise alal kõik baseeruma mõisnike ja pastorate vabatahtlikul initsiatiivil. Eestimaa konsistoriumi poolt koostatud kooliprojekti esitas riigitegelkonna peamees Wetter 5. märtsil 1804. aastal Eestimaa maapäevale, kes sellega täiesti ühines. Üldiselt arvasid esialgu nii kohalikud konsistoriumid kui ka riigitegelkonnad, et ülikooli koolikomisjon ei ole maarahvakoolide halitsemisväärsust olukorrast teadlik ja sellepärast püüdsid nad seda jultunudalt maarahvakoolide küsimusest kõrvale hülida. Viimast asjaolu iseloomustab ka Eestimaa kuberner von Langelli

vastus kindralkuberner krahv Buxhöwdenile, kes päris, et millised koolid Eestimaael alluvad koolikomisjonile. Langell mainis kindralkubernerile saadetud aruandes koolikomisjonile alluvatena küll linnades leiduvaid kooli, kuid külakoolide olemasolust ei lausunud ta ühtki sõna.¹⁹⁹⁾

Ka koolikomisjoni liikmel professor Parotil oli juba 1804. aasta lõpus koostatud kihelkonnakoolide asutamise projekt. Parot teadis hästi, et siinsetes oludes ei ole 1804. aasta koolistatuut täiel määral teostatav, ja sellest teatas ta 11. detsembril 1804. aastal keisrile.²⁰⁰⁾ Paroti poolt koostatud kihelkonnakoolide asutamise projekti kinnitas ki ülemkoolivalitsus Peterburis 1804. aastal. Ülemkoolivalitsus saatis projekti Balti kindralkuberner krahv Buxhöwdenile, kes saatis selle edasi kohalikele kuberneridele. Paroti plaan sisaldas maarahvakoolide alal 3 koolitüüpi. Alama koolitüübina oli ette nähtud külakoolid, kusjuures nende asutamine ja ülalpidamine pidi sõltuma mõisnike heast tahtest. Külakoolides pidi õpetatama lugemist, kirjutamist ja natuke aritmeetikat.²⁰¹⁾ Paremad külakoolide lõpetajad pidid edasi õppima kihelkonnakoolides. Eestimaa direktoradis oli ette nähtud 43 ja Lääne-Eestimaa direktoradis 122 kihelkonnakooli. Projekt nägi ette, et iga kihelkond pidi hiljemalt 2½ aasta jooksul ~~ehitama~~ ehitama kihelkonnakooli jooks hoone koolikomisjoni poolt koostatud plaani järgi.

199) Sper, lk. 64.

200) Bienemann, lk. 332.

201) Sper, lk. 64.

Vajaduse korral pidid mõisnikud koolile teatava summa määrama ja koos pastore ja talupoegadega kõik kooli majanduslikud asjad lahendama. Ülikooli koolikomisjoni ülesandeks oli koolimajade plaanide kiinnitamine, kooliõpetajate ametisse määramine, õpperaamatute valiku teostamine ja koolide majandusliku kindlustamise eest hoolitsemine.²⁰²⁾ Õppeaeg kihelkonnakoolides pidi kestma 3 aastat. Peale lugemise, kirjutamise, arvutamise, usuõpetuse, loodusloo, kodanikuteaduse ja moraali pidi kihelkonnakoolides õpetatama ka mõningaid põllumehete vajalikke praktilisi teadmisi. Kihelkonnakoolide õpetajateks pidid olema kohalikud pastoriid, keda olks abistanud üks või kaks abiõpetajat. Abiõpetajad pidid olema talupojaseisusest isikud ja nendes soovitati kohalikke köstreid. Koolmeistrite ettevalmistamiseks pidi Liivimaa direktoraadis asutatama 2 koolmeistriteseminari. Ka Eestimaa direktoraadis pidi asutatama 3 aasta jookkul koolmeistrite ettevalmistamiseks seminar, mille ülalpidamiseks vihti ette aastas 8400 rubla suurune summa.²⁰³⁾ Seminarid pidid töötama riigi ülalpidamisel. Koolikomisjoni poolt koostatud projekt ei meeldinud rüütelkondadele ja konsistooriumidele, kes kartsid eneste mäge vähendamist maarahvakoolide alal, milliste juhtimine oli seni olnud nende monopoliks. Mõisnike poolt mõjutatavad pastoriid ei tahtnud enestele võtta mingeid kohustusi selleks, et õpetada koolides pärisorjade lapsi. Kuid mitte ainult rüütelkonnad ja konsistooriumid

202) Põld, lk. 65.

203) Speer, lk. 65.

mid, vaid ka balti-sakslastest koosnevad magistraadid ei pooldanud kihelkonnakoolide asutamist. Nii teatas koolikomisjoni liige professor Rambach 1805. aastal Pärnu kooli reviderides, et Pärnus tuleks lisaks senistele elementarkoolidele ka veel 2 kihelkonnakooli avada.²⁰⁴⁾ Selleks soovitas koolikomisjon Pärnu magistraadil ehitada kihelkonnakoolidele majad, kus leiduks ainult üks suur õppetuba ja väike korter koolmeistri jaoks.²⁰⁵⁾ Ometi püüdis Pärnu magistraadil sellegi koolikomisjoni tagasihoidliku soovi teostamiseks tahe ja kihelkonnakoolid jäid avamata.

Koolikomisjoni ürituste sabotimine riiteltkondade ja konsistoriumide poolt jätkus edaspidigi. 1805. aastal pöördus Eestimaa direktoradi koolidirektor Tidebühl Eestimaa konsistoriumi poole, paludes viimaselt andmeid maarahvakoolide olekora kohta. Tidebühli poolt nõutud andmed jäid aga saamata. Alles 1806 aasta veebruaris tõstis Eestimaa riiteltkonna peamees parun Uexküll maarahvakoolide küsimuse maapäeval üles.²⁰⁶⁾ Maapäeval valiti komisjon ülikooli koolikomisjoni poolt koostatud maarahvakoolide plaani teostamiseks, kuid valitud komisjon ei avaldanud hiljem selles suunas mingisugust tegevust. Sügisel, 1806. aastal päris kindralkuberner krahv Buxhöfden Eestimaa kuberner von Lenzell'ilt, kuidas riiteltkonna

204) F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 77, l. m. 9.

205) F. m. 403, TÜK., nim. m. A 1, sü. m. 77, l. m. 11.

206) Speer, lk. 65.

maapäeval valitud maarahvakoolide korraldamise komisjon töötas. Kuberer Lenzell pöördus mainitud küsimuses riigitegelkonna peamehe poole. Viimane astus peale pikemat viivitamist komisjoniga kontakti alles 25. aprillil 1807. aastal.²⁰⁷⁾

Selgus, et komisjon ei olnud veel midagi suutnud maarahvakoolide heaks teha. Endine komisjon nimetas nüüd uue neljast liikmest koosneva komisjoni, kes pidi koostama uue maarahvakoolide korraldamise projekti.²⁰⁸⁾ Uus komisjon tuli kokku alles 27. juunil 1807. aastal. Et aja kihelkondadest pastoritelt saabunud andmed maarahvakoolide olukorra kohta olid väga puudulikud, siis komisjon otsustas istungid lõpetada kuni täiendava materjali saabumiseni. Vahepeal tehti Eestimaa riigitegelkonna hulgas üks tolle aja kohta küllaltki progressiivne ettepanek maarahvakoolide olukorra parandamiseks. Nii- mola 1805. aastal riigitegelkonna maapäeval töötati üles kapteen von Roseni poolt koostatud maarahvakoolide korraldamise projekt. Projekti autori arvates oli kõige olulisem põhjus talupöördele hoiduse andmiseks see, et ilma hoiduseta need võiksid muutuda riigivõimule ohtlikuks. Roseni arvates pidi asutatama üksikute pastorite juures koolmeistrite ettevalmistamiseks seminarid. Seminarid pidid talupöörde noorukonnad ja mõisnikud ühiselt ülal pidama. Seminaridesse pidi saama õpilasi iga kihelkond, õpetajateks pidi olema üliõpilased. Teiste õppeainete hulgas nähti

207) Spurr, lk. 68-69
208) - do - lk. 69.
209) - ibid.

seminarides ette ka füüsika ja kiritöö ning ladine ja saksa keele õpetamine.²⁰⁹⁾ Prantelist õpetust pidid seminarides andma kōstrid. Pastori ülesandeks oli seminaride tegevuse reviderimine. Õppeaja kestvus oli ette nähtud 6 aastat, nii et õpilased pidid seminaris viibima 12-18 eluaastani. Seminaride lõpetajad pidid saama talupoegade poolt ülalpeetavate külasoolide õpetajateks. Tegelikult aga lükketi Roseni eeltoodud ettepaneku arutamine edasi järgmisele maapäevale ja hiljem unustati see täiesti.²¹⁰⁾ Ka Eestimaa riiteltkonna peamehe parun R. G. von Roseni ettepanek, kus soovitati, et iga mõis asutaks 15 adrama kohta ühe külasooli, ei leidnud riiteltkonnalt tähelepanu.

1808. aastal sai Eestimaa kuberneriks Berndt Johann von Uexküll, kes sama aasta maapäeval võttis maarahvakoolide küsimuse uuesti järvakorde.²¹¹⁾ Ta pöördus järgmisel aastal maarahvakoolide asjus ka riiteltkonna peamehe parun Staackelbergi poole. Staackelberg esitas 1809. aastal maapäeval kuberna Uexkülli avalduse maarahvakoolide asjus, mainides, et riiteltkond oli juba 3 aastat tagasi valinud komisjoni maarahvakoolide asutamiseks. Staackelberg soovitas kolmeistiteseminari asutada Tallinnas, kus oleks riiteltkonnal selle tegevust kergem juhtida.²¹²⁾ Riiteltkond aga saboteeris maarahvakooli olude parandamise ettepanekuid endises

210) Speer, lk. 70.

211) - do - lk. 71.

212) - do - lk. 72.

vaimus edasi. Itsja venitamiseks valis riiteltkond vana ärapro-
vitud meetodi järelle jälle uue komisjoni, seekord juba kolmanda,
kes pidi välja töötama maarahvakoolide korraldamise projekti.

Ka balti-saksa aadlik Peter Fromhold von Löwis tästis
üles maarahvakoolide asutamise küsimuse. Ta astus teravalt väl-
ja seise talupoegade laste koduõppimise vastu, tähendades
õigesti, et talupoegadel on kodus vaid piibel ja lauluraamat,
millest nad aru ei saa, ja mis tegelikult on vaid ebasure
allikateks. Löwis teadis, et maarahvakoolide suhtes ei ole nii pas-
toritelt kui ka riiteltkonnalt loota mingit initsiatiivi, sellepär-
ast püüdis ta keisri sugulase prints Georg von Oldenburgi
kaudu soovitada maarahvakoolide kasuks tulemusi keisri juures.
Löwise arvates pidi seminari koolmeistrite ettevalmistamiseks
asutama riik. Ta soovitas seminari anda mitte ülikooli
kodikomisjoni, vaid Eestimaa kubermeri järelevalve alla.²¹³⁾
Talupoegade õpetamise peaesmärk pidi olema nende võimali-
kult igaxülgne põllumehke kutselise ettevalmistamine, kus-
juures neid pidi hoolega eril hoitama igasugustest poliiti-
listest küsimustest. Löwise arvates pidi seminaris õpetatama
usuõpetust, moraali, kirjutamist, arvutamist, loodustea-
dust, vene keelt, talurahvaseaduste tundmist ja praktilist
põllupidamist. Õpilasi pidi seminaris olema 50, kes pidid töö-
tama kolme õpetaja juhatusel. Ka Löwise ettepanee-
kule ei järgnenud reaalseid tulemusi.

1812. aastal Eestimaa maapäeval selgus, et

213) Spurr, lk. 73.

214) - do - lk. 74.

1809. aastal asutatud maarahvakoolide komisjon ei olnud kolme aasta jooksul koolide heaks midagi teinud.²¹⁴⁾ Rüütelkonna peamees von Berg tõstis ka nüüd üles seminari asutamise küsimuse. Bergi ettepanek läks arutusele maakondadesse. Maakondades olid aga mõisnike ja pastorite arvamised seminari asutamise küsimuses niivõrd erinevad, et ka Bergi ettepanek ei andnud tulemusi.

Lääne-Eesti osas koolikomisjoni poolt koostatud kihelkonnakoolide asutamise projekti vastu esimesena opositsiooni ülemkonsistoorium. Ülemkonsistoorium eritas 11. oktoobril 1805. aastal projekti kohta koguni märgukiiri.²¹⁵⁾ Märgukirjas mainiti, et köst-
rid ei sobivat kihelkonnakoolide õpetajateks, sest kooliõpetajate-
na ei suutvat nad täita kiriklike kohustusi. Ka arvas ülemkon-
sistoorium, et pastoreid ei suudaks kihelkonnakoolides õpetada, kuna
neil olevat liiga palju ametialalist tööd. Täiesti võimatu olevat
aga pastoritel kindla tunniplaanil alusel õpetamine kihelkonnako-
olides.²¹⁶⁾ Pealegi olevat edaspidises koolitöös pastoritel kaarta, et
koolikomisjon annab koolidele lausa kahjulikke korraldusi,
kuna ta ei suutvat kõiki maarahvakoolide iseärasusi mõista.²¹⁷⁾
Märgukirjas tähendati, et seminari asutamise kavatsus kool-
meistrite ettevalmistamiseks olevat vaevalt teostatav, kuna eriti
raske olevat seminarile leida õpetajaid. Koolikomisjoni projekti
puudusena mainis ülemkonsistoorium asjaolu, et projektis ei
nõutavat talupoegade lastelt kodus õppimist. Ülemkonsis-

215) Pöhl, lk. 65.

216) Spur, lk. 66.

217) - ibid.

tooriumile ei meeldinud ka see, et maarahvakoolide alam este-
 külakoolid olid antud pastoreile juhtida, kuid kõrgema kooliastme-
 na ette nähtud kihelkonnakoolid allusid üliskooli koolikomisjonile.
 Koolikomisjoni poolt esitatud projekti puudusena mainiti ka seda,
 et projektis ei olewat ette nähtud eii koolide asutamist naissoost
 õpilastele.²¹⁸⁾ Ülemkõnsistoorium arwas, et erialga tuleks piirduda
 ainult 10-20 kihelkonnakooli avamisega. Ka soovitas ülemkon-
 sistoorium koolikomisjonile ehitada oma ressursidega kihel-
 konnakoolide jaoks koolimajad ja teostada seal õppetööd ilma
 pastoreile abita. Kui aga koolikomisjon soovib õppetöös ka
 pastoreile abi, siis pidavat kogu õpetus alates koduõpetusest ku-
 ni kihelkonnakoolideni kuuluma kõnsistooriumi juhtimise
 alla. Nagu eeltoodust näeme, püüdis ülemkõnsistoorium kiskuda
 kihelkonnakoolide oma juhtimise alla, ähwardades vastupidisel
 juhul loobuda koostööst koolikomisjoniga.

Veel tagulikum kui ülemkõnsistoorium oli Lii-
 vima maapäev, kes lükkas 1806. aastal koolikomisjoni poolt
 esitatud projekti tagasi.²¹⁹⁾ Liiwima rüütelkond ei poolda-
 nud ka ülemkõnsistooriumi märgukirjes esitatud vastu-
 ettepanekut koolikõnsalduse alal, kuna seegi näis olevat
 rüütelkonnale liiga edumeelne ja ähwardas pealegi kogu
 maarahvakoolide kõnsalduse vüa ainult ülemkõnsistoori-
 umi võimkonda. Neil põhjustel rüütelkond ei soovinud maa-
 rahvakoolide alal näha üldse olulisi muudatusi.

218) Spun, lk. 66.
 219) Põld, lk. 66.

Riiteltkond keeldus uute kihelkonnakoolide kohustuslikust asutamisest ja soovitas kooli ainult vabatahtlikult asutada.²²⁰⁾ Vabatahtlikult asutatud kihelkonnakoolid ei pidanud aga riiteltkonna arvates üldse alluma ülikooli koolikomisjonile. Oma ebaobjektiivsete väidete õigustamiseks juhtis riiteltkond koolikomisjoni tähelepanu Kanepi praost f. p. von Rothi poolt asutatud eskujulikele koolidele. Siiski see Liivimaa maapäeva otsus maarahvakoolide asjus ei saanud valitsusvoimudelt kinnitust, kuna selles oli kihelkonnakoolide asutamine jäetud täiesti mõisnike endi otsustada. Põigeldes kõvale kihelkonnakoolide asutamise kohustusest, vabandusid riiteltkonnad end ka sellega, et 1802. ja 1804. aasta talurahvaseadustes talurahvakooli peaaegu ei nimetatudki, järelikult ei võidud riiteltkondade arvates neilt nõuda ka mingeid kohustusi maarahvakoolide suhtes. Napoleoni sõdade ajal ja neile järgnevatel aastail vabandusid mõisnikud end sellega, et neil lasuvat erakorralised maksud ja sõja ajal olevat tekkinud võlad, mis ei lubavat neil kanda maarahvakoolide asutamisega seotud kulusid. Niisama passiivselt suhtusid maarahvakoolide korraldusse ka konsistooriumid. Nii tuletas Liivimaa ülemkonsistoorium 1814. aastal pastorigele mulde, et nad noorsoo harimistuse vastu energiliselt võitleksid. See oli ka kõik, mida tegi ülemkonsistoorium. Maarahvakoolide püüdu si soovitas ülemkonsistoorium kaotada, kas 1806. aasta maapäeva otsuse kehtestamisega või iges praostkonnas kiriku järelevalve all oleva koolmeistrite seminari asutamisega.²²¹⁾

Nii näeme, et ülikooli koolikomisjon ei suutnud

220) Pöld, lk. 67.

221) -do- lk. 70.

kui talurahva pärisõigusest „vabastamiseni“ kihelkonnakoolide asutamise alal saavutada peaaegu mingit edu sellepärast, et nii kohalikud rüütelkonnad kui ka konsistoriumid keeldusid 1804. aasta koolistatusest ettenähtud alustel temoga koos töötamast.

B) Maarahvakoolide korraldus Eestimaaal 1816. aasta talurahvasaaduse järgi ja maarahvakoolide olukord ning kodikorralduse reformikavad pärast 1816. aasta talurahvasaadust.

Talupoegade pärisõigusest „vabastamine“ Eesti- ja Liivimaal ei toonud maarahvakoolide arengusse küll põhjalikku pööret, kuid siiski rea olulisi muutusi. Eestimaaal pidid 23. mail 1816. aastal kinnitatud talurahvasaaduse järgi mõisakogukonnad asutama iga tuhande mõlemast soost elaniku kohta vähemalt ühe talurahvakooli. Neid kooli pidid ülal pidama mõisakogukonnad. Seal, kus kogukonnad olid väiksemad kui tuhat hinge, liideti nad teiste kogukondadega. Põhimõtteliselt olid mõisnikud talurahvakoolide ülalpidamise kohustusest vabastatud, mida nad ka eveste huvides kasutasid. Koolimeegade heakorra eest pidid Eestimaaal koolitsema kiriku-estseisjad ja kogukonna poliitseid.²²²⁾ Lähem koolikorralduse teostamine jäi talurahvasaaduse teostamise komisjoni hoolde, kes võis ka maarahvakoolide valitsemisest osa võtta.²²³⁾ Nii mainis tegelikult Eestimaa uus talurahvasaadus maarahvakoolide korral-

222) Kruus, EAKASt., I, lk. 156.

223) Pld, lk. 71 jj.

dust väga üldrõnaliselt, ilma mõisnike otseselt millekski kohustata. Tegelikult maarahvakoolid pärast 1816. aasta talurahvasaadust olid veelgi viletsamas olukorras kui 19. sajandi esimestel aastatel. Talupojad olid nüüd „vabad“ ja mõisnikel ei lüsenud enam mingeid majanduslikke kohustusi koolide ülalpidamise suhtes. Ka uute koolide asutamine muutus nüüd talupoegade euste asjaks. Tegelikult talupoegade majanduslik olukord oli selline, et nad sageti omel jõul ei suutnud koolimaja ehitada, ega ka juba olemasolevaid kooli ülal pidada. Pealegi juudus ruske sotsiaalmajandusliku suuve all hingitsevail talupoegadel oma kooliasjade korraldamiseses küllaldane algatusvõime.

Milline oli Eestimaa maarahvakoolide tõeline olukord 1817 aastal, seda näeme kubermeri ja Eestimaa konsistoriumi vahelisest kirjavahetusest. Nimelt saatis kuberner Uexküll 19. aprillil 1817. aastal konsistoriumile kirja, kus ta nõudis viimaselt täielikku aruannet Eestimaa talurahvakoolide olukorra kohta.²²⁴⁾ Aruandes teatas konsistorium, et 1787. aastal oli Eestimaa köstri- ja kihelkonnakooli 35 ning külakooli 233, seega kokku 268 maarahvakooli.²²⁵⁾ Kuid 30 aastat hiljem, 1817. aastal oli aruande põhjal kubermangus ainult 3 köstrikooli ja 17 külakooli.²²⁶⁾ Nii moodustus maarahvakoolide arv 1817. aastal ainult ligi 7,5%. 1787. aastal kubermangus olud maarahvakoolide arvust. etj. vahemikus 1800-1817 oli maarahvakoolide arv vähenenud kolme-

224) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 1.
 225) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 3.
 226) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 3.

kümnelt kakskümnele, seega ühe kolmandiku võrra. Kousistoorium teatas aruandes, et köstrid saavad õpetamise eest talurahvakoolides 10 hõberubla pakka aastas, kuid enamasti töötavad nad siiski ilma palgita, välja arvatud see, mida mõisnikud veile vabatahtlikult annavad.²²⁷⁾ Aruandes märgiti, et lastevanemad annavad tavaliselt koolmeistrile palgaks 3 külimittu rukkaid aastas. Laste koolikohustus kestis 8-14 eluaastani. Õppetöö kestis 1. oktoobrist kuni 1. aprillini väljaarvatud jõulupühad.²²⁸⁾ Koolipäev oli jaotatud ennelõunases ja pärastlõunases osaks, kusjuures enne lõunavahetega kestis õppetöö kella 9-12 ja pärast lõunavahetega 14-16.

Pärast talurahva järiseisusest, vabestamise väljakulutamist teostas keisri ukase rakendamist talurahvasõuduse teostamise komisjon, esotas kuberneriga. Talurahvasõuduse teostamise komisjon allus keisrile. Kuberner Uexküll nõudis korduvalt maarahvakoolide dukona parandamist, teda toetas ka Peter Fromhold von Löwis, kes tõstis uuesti üles koolmeistrite seminari asutamise küsimuse. Löwis soovitas seminari asukohaks valida maal mõni mõis. Ta nõudis ka trükikojade asutamist eestikeelsete kooliraamatute trükkiniseks.²²⁹⁾ Seminaris pidi õppima 75 kasvandikku 5 kooliõpetaja juhatusel. Õppeabinõude ja õppeplanei lõpliku väljatöötamise soovitas Löwis teha ülesandeks praost O. W. Masingule. Talurahvasõuduse teostamise komisjoni nõudel koostas Zestimaa Kousistoorium täiesti uue koolikorralduse kava.

227) F., SUITK., sü. m. 28, l. 4 jj.
 228) F., SUITK., sü. m. 28, l. 9.
 229) F., SUITK., sü. m. 28, l. 9.

Selle kava kohaselt tuli 8-12-ge, suures mõisades aga 15-ne talu peale üks külasool asutada.²³⁰⁾ Koolimajade ehitamiseks vajalikku materjali pidid andma mõisad, kuna talupojad pidid teostama ehitustööd. Aga koolimaja pidi olema suure klanitona, kaks magamistuba õpilastele, köögi, saun ja korter koolmeistrile. Aga külasool pidi varustatama aiamaa ja põlluga.²³¹⁾ Koolmeistrilt nõuti, et nad peavad oskama eesti keelt, kirjutamist ja kirikulaulu. Ka nõuti, et koolmeistrid oleksid heade elukommetega ja abielus. Järelevalvet koolide üle pidid teostama pastoriid, kuna mõisnikud juhtisid koolide majandust ja teostasid koolides politseivoimu. Nii pastoriid kui ka mõisnikud pidid koolikorralduse alal alluma konsistoriumile. Õppeainetene nähti projektis ette lugemine, kirjutamine, arvutamine ja usuõpetus. Õpikute hulgas esinesid ka piibel, laulraamat ja katekismus. Lapsed pidid käima neis koolides kahesanda ja kümneanda eluaasta vahel. Lõpuks nõudis konsistorium, et ülikooli koolikomisjonil ja kubermangu koolidirektoril olgu igasugune maarahvakooli asjadesse segamine keelatud. Konsistorium nõudis kategooriliselt, et uue maarahvakooli korralduse teostamine jääks tema ainuõiguses, kuna koolikomisjoni tegevus sellel alal võiks ainult segadust tekitada ja koolivõrgu organiseerimistööd halvata. Juhul, kui konsistoriumi poolt koostatud projekt ei ole vastuvõetav, lubas konsistorium edaspidi uute koolireformide elluviimiseks eemale jääda. Alü käsitles kestivana

230) Spun, lk. 79.

231) - do - lk. 80.

Konsistorium talurahvakoolide reformi ainult oma piiratud klassihuvide seisukohast ja keeldus kategooriliselt koostööst koolikomisjoniga.

Konsistorium eritas kuberner Vexkülliile ettepaneku ka koolmeistrite seminari asutamiseks. Seminar oli ettenähtud viiekümnele õpilasele.²³²⁾ Seminari direktorile soovitas konsistorium palgaks määrata 3000 rubla aastas ja kahele kooliõpetajale kummalegi 1500 rubla aastas. Õpetajatelt nõuti eesti keele oskust. Direktori ja õpetajate isiklikus meelepidamises ettejuhtuvad tööd pidid tegema seminari kassandikud tasuta. Seminaris nähti ette teenindava personalina ka ülevõtja ehk õpetaja abilise, aedniku ja perenaise kohad, igaüks 300 rublase aasta-palgaga.²³³⁾ Õpilaste jaoks jüdi olema ka hooldusarst, kes pidi elama seminari lähedal. Seminari õpilasteks kavatseti võtta 16 aasta vanuseid saksa käsitööliste lapsi kreiskoolidest.²³⁴⁾ Seminaristid pidid saama kooli juures tasuta toidu, riietuse, pesu ja väikese taskuraha.²³⁵⁾ Seminaris oli ette nähtud 3 klassi ja lõpetajad pidid saama kihelkonnakoolide õpetajateks. Kahes alamas klassis oli õppeaineks eesti keel, arvutamine ja loodusteadus. Kõrgemas klassis pidi õpetatama usuõpetust, õigekirja, loodusteadust ja seaduste tundmist.²³⁶⁾ Suvel pidid õpilased tegelema ka praktiliste aladega, nagu aianäiduse, mesinduse ja loomakasvatusega. Kooli pidi revideritama üks kord aastas erilise komisjoni poolt kas mais või septembris. Koolihoone pidi olema kahekorruseline ehitus, kus peale klassi-

232) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 11.

233) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 11.

234) Sperr, lk. 81.

235) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 12.

236) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 12.

tubade ja õpilaste magamistubade oli ette nähtud neljatoaline korter seminari direktorile ja mõlemale õpetajale kahetoalised korterid.

Konsistooriumi seisukohti aluseks võttes koostas talurahvaseaduse teostamise komisjon uue projekti. Selle projekti eessõnas mainitakse, et parem rahvaharidus aitaks tõsta rahva moraali, mis oleks seotud ühtlasi ka mõisnike kasuga.²³⁷⁾ Talurahvaseaduse teostamise komisjoni poolt koostatud projektis ei soovitata koolmeistriteseminarit Tallinnas avada, kuna seal kooliõpetajad ei tundvat rahva keelt ja mõttealaadi. Et tulevased koolmeistrid peaks õppima eriti põllumehele vajalikke teadmisi, siis püüdsid neil seminari linnas asetsedes või ^{malus} teostada praktilisi töid. Edasi mainitakse, et kuna kohalikelt mõisnikelt ei ole seminari asutamiseks toetust loota, siis on ainuke lootus, et monarhi suuremeelsus seda üritust abistab.²³⁸⁾ Seminari asukohaks oli ette nähtud maal mõni mõis, võimaluse korral kroonumõis, mis tuleks kaheksaks aastaks vabastada maksudest.²³⁹⁾ Seminari õppekavasse soovitati võtta usuõpetus, moraal, loodusteadus, kirjutamine, laulmine, teevishoid, vene keel ja praktilised teadmised.²⁴⁰⁾ Seminaris pidi töötama 75 õpilast ja 4-5 õpetajat. Et eestimaal oli tol ajal umbes 550 mõisa, siis arvanud projekti autorid, et mar-
rahvakoolide jaoks on tarvis 600 kooliõpetajat. Projektis näidati, et isegi juhul, kui seminari 3-aastase õppeaja puhul lõpetab seminari alates 1826. aastast iga aasta 25 inimest, oleks alles

237) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 16.

238) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 16.

239) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 17.

240) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 17.

241) F., EUTTK., sü. nr. 28, l. 21.

1850. aastaks Eesti maal maerahvakoolidega kõik korras selles mõttes, et kooliõpetajaid oleks küllaldusel arvul.²⁴¹⁾ Tõga külast jäit des seminarist pidi varustatama vastava määra poolt riietega ja aastase leivaviljaga. Oma raportis keisrile 27. oktoobril 1817. aastal soovitas kuberner parun Uexküll seminari asukohtaks määrata Kodila mõisa.²⁴²⁾ Seda ettepanekut toetas ka maanõunik L. G. von Maydell, kelle arvates Kodila mõisa hooned oli võimalik võrdlemisi väikeste remontide ja juurdeehituste abil eskujulikult korastada.²⁴³⁾ Kodila mõisat seminarile süüski ei saadud. Keiser andis selle küsimuse lõplikuks otsustamiseks ministrite komiteele, kes andis eitava vastuse. Vastu pärast ministrite komitee otsust teatas keisri ülesandel haridusminister krahv Straktsjev, et Kodila mõis on alles 1812. aastal 92000 rubla eest riigile ostetud ja sellepärast ei tule mõisa loovutamise seminari asukohtaks kõne alla.²⁴⁴⁾ Kuberner Uexküll ei loobunud süüski Kodila mõisa taotlemisest seminari asukohtaks ja 15. detsembril 1817. aastal saatis ta kirja haridusminister krahv Straktsjevile, milles ta kaitses uuesti koolmeistriteseminari maale asutamise mõtet.²⁴⁵⁾ Uexküll väitis, et seminari ülalpidamine maal oleks palju odavam kui linnas ja pealegi maal õpikrid õpilased põhjalikult tundma põllupidamist.

Üheaegselt koolmeistriteseminari asutamise projektiga koostas talurahvasaaduse teostamise komisjon ka

242) F., 8UTTK., sü. m. 28, l. 33.

243) F., 8UTTK., sü. m. 6, l. 12 jj.

244) Sper, lu. 83.

245) F., 8UTTK., sü. m. 28, l. 38 jj.

Külakoolide asutamise projekt. Selle projekti kohaselt tuli iges mõisas, kus leidis vähemalt 75 meeskinge, asutada külakool.²⁴⁶⁾ Mõisnik pidi andma koolile vajalikud ruumid ja koolmeistritele aiamaa. Palgas pidi koolmeister saama magasinaidest rukkeid. Koolile vajaliku küttematerjali eest oli kohustatud hoolitsema mõisapolitseer.²⁴⁷⁾ Üldine järelevalve külakoolide üle pidi kuuluma mõisnikule, kuid õppetöö taseme pidid revideerima pastoriid. Viimaseid kohustati revideerimiste tulemustest aru andma talurahvasaaduse teostamise komisjonile ja konsistoriumile.²⁴⁸⁾ Külakoolides pidi õpetatama lugemist ja katekismust. Õppeaja kestvus määrati kindlaks 10. novembrist kuni 20. detsembrini, ja 10. jaanuarist kuni 10. aprillini.²⁴⁹⁾ Külakoolide asutamise tähtaeg jäeti aja projekti autorite poolt tarne määramata, kes nähtavasti isegi ei uskunud oma ettepanekute kiiret teostamist. Projekt anti jaanuaris 1818. aastal rüütelkonna peamehele H. von Baerile tutvumiseks ja veidi hiljem keskvalitsusele kinnitamiseks.

Talurahvasaaduse teostamise komisjoni ettepanekute suhtes päris haigusminister õppekonna kuraator vürst C. Lieveni arvamist. Viimane arvas, et õestima maarahvakoolide suhtes võiks teha erand ja need koolikomisjoni võimkonnast eraldada ning allutada eriti maarahvakoolide valitsemiseks loodavale komisjonile.²⁵⁰⁾ See komisjon pidi alluma

246) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 49.

247) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 49.

248) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 50.

249) F., EUTTK., sü. m. 28, l. 50.

250) Pöld, lk. 73.

haigusministeriumile. Koolmeistrite ettevalmistamise kohta arvas
 Lieven, et kirikuõpetajad võiksid talupoegi koolmeistrites ette val-
 mistada. Külakoolide arvu pidas Lieven ka siis küllaldeseks, kui
 iga 150 meeskinge kohta üks külakool asutatakse. Kuratori ar-
 vomustega maarahvakoolide asjus ühines põhijoontes ka riigi
 ülemkoolivalitsus. Vastavalt üldriiklikule korrale otsustas ülemkoo-
 livalitsus jätta Eestimaa maarahvakoolid edasi ülikooli kooli-
 komisjoni alluusse. Ülemkoolivalitsuse vastus kuberner Uexküllile
 nii koolmeistrite seminari kui ka külakoolide asutamise küsi-
 muses saabus 17. mail 1818. aastal. Kirjas, mis sisaldas balti-saks-
 laste suhtes ironiseerivat tooni, teatas ülemkoolivalitsus, et ta ei
 nõustu Kodile mõisa andmisega seminariile, kuid nõustub maa-
 rahvakoolide uuendamisega neil põhialustel, millistel see varem
 toimus.²⁵¹⁾ Ülemkoolivalitsus arvas, et koolmeistrite ettevalmista-
 mine tuleks teha üldse kohustuseks, kuna haigusest saavad
 kannu kõik Eestimaa elanikud. Ka teatati, et talurahvasaaduse
 teostamise komisjoni poolt koostatud külakoolide asutamise plaan
 on edasi antud üldisele koolidirektoriumile. Üldise kooli-
 direktoriumi seisukoht olvat, et nii gümnaesiumid, kreiskoo-
 lid kui ka igasugused teised koolid alluvad ülikoolide jä-
 relevalvele, väljaarvatud need koolid, mis alluvad pühale sino-
 dile või mõnele teisele kõrgemale organile. Ka kihelkonna-
 ja külakoolid kuuluvad Kogu Vene riigis võimalike asjade ja rahvahai-
 guse ministeriumi alluusse, kes õppekonna kuratorite ja

251) F., ЭУТТК., с. н. 7, л. 5.

252) F., ЭУТТК., с. н. 7, л. 6.

kubermangu koolidirektorite ^{Kaude} kõike mõjutavat ja kõiges teadlik olvat. ²⁵²⁾
 Neil põhjustel olvat õige ja kasulik, et ka Eestimaa küla-koolid allu-
 vad üldise konna järele õppekonna kuraatorile ja kubermangu kooli-
 direktorile. ²⁵³⁾ Edasi märgiti kirjas, et pastorate ülesanne on üldi-
 ne järelevalve koolide üle ja õppetöö tulemuste revideerimine iga
 poolaasta järele. Õppetöö edukuse ja õpilaste arvu kohta aga peavad
 pastoriid esitama aruanded kubermangu koolidirektorile. Üldise kooli-
 direktoriumi seisukoht oli, et küla-koolides peavad õpetama pas-
 torid ja köstrid, kusjuures lastele tuleks õpetada peale lugemise
 ka arvutamist. Seminari asutamise asemel soovitas üldine kooli-
 direktorium igal pastoril 4-6 talupoega koolmeistrikes ette val-
 mistada, mis ei nõuaks pastoreilt erilist vaeva. Neile koolmeis-
 tri-kandidaatidele pidid pastoriid õpetama usuõpetust, kirjutamist
 ja aritmeetika põhialuseid. ²⁵⁴⁾ Sellised koolmeistriid oleksid talupo-
 gadega ühest seisusest, tunneksid nende vajadusi ja ei oleks
 rahvale võõrad. Üldine koolidirektorium arvas seisukohal,
 et pastoriid ei tohiks õpetamise eest mingit tasu nõuda, kuna
 kogudused neid naguigi täielikult ülal peavad. ²⁵⁵⁾ Nii
 oleks koolmeistrite ettevalmistamise kulud pürdunud ainult
 õpilaste ülalpidamise, riietuse, jaberri ja mõnede õpperaama-
 tute kuludega. Selle plaani teostamise puhul oleks seminari-
 ristidel kui kohalike talupoegade lastel ka põllutöö juba
 iseenesest selge olnud. Üldine koolidirektorium arvas, et

253) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 6.

254) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 7.

255) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 8.

75 meeshinge kohta ühe külakooli asutamise on vastuvõetav, kuid küllaldane oleks ka 150 meeshinge kohta üks kool, kuna siis iga kooli kohta tuleks keskmiselt 40 mõlemat soost õpilast.²⁵⁶⁾ Lõpuks nändis üldine koolidirektorium talurahvasaaduse teostamise komisjonilt oma ettepanekute hoolikat täitmist, kusjuures tagajärjedest pidi informeeritama haridusministeeriumi. Ka haridusminister Solitsõn saatis 15. juunil 1818. aastal kuberner Vexküllile kirja, milles ta käsitles külakoolide asutamise küsimust.²⁵⁷⁾

Üldise koolidirektoriumi seisukoht maa-rahvakoolide korralduse alal ei meeldinud rüütelkonnale ja konsistoriumile, ja mõlemad hakkasid nüüd otsima teid kuidas rahvahariduse arendamise kohustustest kõvale põigelda. Konsistorium arvas, et pastoriite allumise õppetöö alal mitmele kõrgemale organile tekitab kollisioone. Lõik oleks aga hästi, kui pastoriid alluksid külakoolide ülevõtjadena konsistoriumile ja viimase kaudu talurahvasaaduse teostamise komisjonile. Sellepärast peaks ka ainult konsistoriumile ja talurahvasaaduse teostamise komisjonile kuuluma õigus pastoriitele koolialalistes asjades korraldusi anda ja neilt aruandeid nõuda.²⁵⁸⁾ Ka väitis konsistorium, et külakoolide kubermangu koolidirektorile allumine olevat ebaotstarbekas, kuna pastoriid olevat maa-rahvale palju lähedasemad. Kubermangu koolidirektor ja üli-

256) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 8.

257) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 12.

258) F., EUTTK., sü. m. 7, l. 19 jj.

kooli koolikomisjoni aga olvad talupoegade ees ja ei tundvat talu-
 poegade vajadusi ja muresid. Ka kaebas konsistorium, et pastorid
 on tööga liiga üle koormatud ja ei suuda talupoegi õpetada.
 Köstrid aga olvad koolitöökä üldse liiga rumalad. Ka mainis kon-
 sistorium talurahvaseaduse teostamise komisjonile esitatud kirjas,
 et pastore ülesanne on ainult võimalike asjadega tegelemine.
 Kui aga pastorid hakkaksid osa võtma koolitööst, siis jääks
 koolitusele lüüsiõpetus ja muud ülesanded, eiti kui arvestada
 seda, et kihelkondades on sageli kuni 7000 hinge ja kihelkon-
 dade pindala on 600-800 ruutveerit suur.²⁵⁹⁾ Ka väitis konsis-
 torium, et pastorid kaotavad talupoegade usalduse, kui nad tege-
 levad ilmlike asjadega. Nagu eeltoodust näeme, oli konsis-
 torium maarahvakoolide heaks ainult siis valmis midagi tege-
 ma, kui talle oleks loovutatud koolide valitsemise ainuõigus.
 Konsistoriumi erimeses Maydell informeeris konsistoriumi
 seisukohtadest ka riitlikkonda, kes ühines konsistoriumi
 arvamusetega.

1818. aastal nimetati Östimaale direktoraadi koolidi-
 rektoriks parun Christoph Staackelberg, kes alates 1811. aastast
 oli Tallinna gümnaasiumi direktor. Staackelberg oli tolle aja
 kohta edumeelne mees, ta oli reisinud välismaal ja seal ka
 kuulsa pedagoogi Pestalozziga kohtunud. Staackelberg pooldas
 innukalt koolmeistriteseminari asutamist, kuna senised vä-
 heste teadmistega ja peaaegu ilma mingisuguste pedagoogi-
 lise meetoditeta koolmeistrid olid edukaks koolitääks kõlbmatud.

259) F., 24TK., sü. n. 7, l. 20.

Et Eestimaa riitalkond ei tundnud seminari asutamise vastu huvi, siis kinkis Christoph Staackelbergi vend Friedrich Staackelberg, kes oli Pärjentali mõisa omanik, asutada kavatsitava seminari jaoks Pärjentali mõisa juurde kuuluva Kunda talu.²⁶⁰⁾ Seminari ehituskulude sumrust hindas Staackelberg 10000 rublale. Õpetus seminaris pidi toimuma maksuta, kusjuures toidu ja riituse pidid õpilased ise hankima. Seminari kavatseti võtta 42 õpilast, kellele oleks õpetatud eesti keelt, piiblitundmist, lugemist, kirjutamist, arvutamist, joonistamist, laulmist ja praktilisi töid.²⁶¹⁾ Et koolidirektor Staackelberg ei suutnud seminari jaoks vajalike hoonete ehituskulusid kanda, siis pöördus ta 1818. aastal Tallinna magistradi poole, paludes magistrati teostada linnas seminari heaks korjandus. Tallinna magistrat ei soovinud aja seminari teostada ja nii ei laekunud magistrandilt seminari heaks ühtki kopikat.²⁶²⁾ Siis pöördus Staackelberg kirjaga riitalkonna peamehe parun Roseni poole, taotledes riitalkonnalt toetust, kuid ka see üritus ei andnud soovitud tulemusi. Riitalkond andis ainult nõu, et riitalkonna peamees ja ülemkirikustseisja avaldaksid kihelkondadele üleskutsse vabatahtlike annetuste korjamiseks.²⁶³⁾ Nii suutis riitalkond seminari asutamise ajutiselt edasi liikata. Lõpuks palus Staackelberg toetust ka konsistoriumilt. Konsistorium lubaski posto-

260) Sper, lk. 88 j.

261) - do - lk. 89.

262) Neumann, lk. 2 j.

263) Sper, lk. 90.

ritele vabatahtliku korjanduse teostamise asjus vestava ringkirja seate. Kogutud summad pidid pastorid saatma konsistoriumi sekretärile. Vastused pastoritelt korjanduse teostamise küsimuses saabusid aeglaselt. Nii vastasid Reppla, Niimi ja rea teiste kihelkondade pastoreid konsistoriumi ringkirjale alles 1819. aasta jaanuaris. Kedrinast, Lihulast ja mitmest teisest kihelkonnast saabusid vastused alles 1819. aasta suvel. Neliteist kihelkonda jätsid ringkirjale hoopis vastamata.²⁶⁴⁾ Ühtõnes kihelkonnad lubasid marasta seminari toetamiseks poolteist rubla iga talu pealt, teised aga ei nimetanud kindlat summat. Muudugi olles seminari toetamise küsimuse otsustamine ainult pastore ja mõisnike arvamustest. Auhla kihelkonna pastor H. von Huene teatas, et talupoegade poolt on antud seminari toetamiseks 273 rubla ja kohaliku saksa koguduse poolt 52 rubla.²⁶⁵⁾ Üldse tuli toetussummasid 19 kihelkonnalt, ülejäänud kihelkonnad kas vastasid eitavalt või ei vastanud üldse. 24. veebruaril 1819. aastal teatas rüütelkonna permes, et seminarile on laekunud annetustena 2161 rubla.²⁶⁶⁾ Pastoritele saadeti ka veel teine üleskutse raha kogumiseks, kuid selle üleskutse tagajärjed olid veel väiksemad. Nii ei suutnud Stackelberg vajalikust kümnetuhande rubla suurusest summast kokku saada veeranditki.

Et rüütelkond ja konsistorium ei tahtnud tõsiselt marastakooli olude parandamiseks koosa aidata, siis eritas haridusminister 18. jaanuaril 1819. aastal keisrile aruande, milles

²⁶⁴⁾ Sperer, lk. 91.

²⁶⁵⁾ -do- lk. 92.

²⁶⁶⁾ -do- lk. 93.

ta ühines kuraatori arvamisega, et maarahvakoolide asutamiseks tuleb lüua Õestimaal erikomisjon. Ka mainis haridusminister, et tegelikult jätkuks pastoritel koolmeistrite ettevalmistamiseks küllalt aega ja võimalusi.²⁶⁷⁾ Veebruaris 1819. aastal saigi haridusminister keisrilt kinn lüua alaline komisjon külarakoolide asutamiseks ja valitsemiseks.²⁶⁸⁾ Komisjoni liikmeteks nimetas keiser 4 isikut: maanõunikud W. von Samsoni, R. G. von Maydelli, Keila praost Holtzi ja Õestimaal direktoradi koolidirektor Christoph Staerkelbergi.²⁶⁹⁾ Nii koosnes alaline rahvakoolikomisjon rüütelkonna, kiriku ja koolivalitsemise erindajaist. Liikmete surma või lahkumise puhul pidi komisjon õppekonna kuraatori kaudu esitama keisrile 2 uut kandidaati, kes pidid kuuluma kas aadli või vaimulikku seisusesse. Alalise rahvakoolikomisjoni esimeheks valiti maanõunik von Maydell. Komisjoni ülesanne oli külarakoolide asutamine, koolmeistrite leidmine ja õppeplaanide koostamine. Alaline komisjon pidi esitama iga veebruaris ja aasta järele aruanded õppekonna kuraatori kaudu haridusministrile. Aruannetes pidi antama ülevaade külarakoolide üldisest olukorrast ja koolmeistrite ettevalmistamisest. Direktoradi koolidirektor pidi oma ringkonnas ka külarakoolide reviderima ja oma tehelepanekutest informeerima alalist komisjoni. Täiesti lahtiseks jäi ka külarakoolide ülalpidamise küsimus, kuna üldiselt arvati, et see on talupoegade eneste asi. Et külarakoolide võrku oli

267) Pöhl, lk. 74.

268) - ibid.

269) Spurr, lk. 96.

võimatu luua ilma küllaldase arvu koolmeistriteta, siis muutus aktuaalseks koolmeistriteseminari asutamise küsimus. Selleks asus alaline komisjon teostama endist Christoph Stackelbergi poolt algatatud plaani. Rahalised annetused laekusid aga kihelkondadest äärmiselt visalt. Nii oli 1823. aastal kihelkondadest seminari heaks laekunud annetuste summas 2776 rubla 27 $\frac{1}{2}$ kopikat, seega ikkagi palju vähem kui vajati.²⁷⁰⁾ Sellepärast pöördus alaline komisjon juba 1821. aastal riigivalitsuse poole toetuse saamiseks. Mainitud aastal lubatigi riigipangast anda alalise komisjoni käsutusse 5816 rubla ja 82 $\frac{3}{4}$ kopikat.²⁷¹⁾

Riigilt saadud toetuse abil alustas Stackelberg Kuudal ehitustöödega, ja 1823. aasta kevadel oli seminari peahoone enamvähem valmis.²⁷²⁾ Lõpetamata oli ainult veel peahoone seesmine ehitustöö ja ka kõrvalhooned püüdisid veel. Et raha oli otsa lõppenud, siis palus Stackelberg riiteltkonnalt toetust, Riiteltkond aga ei abistanud ka see-kond koolmeistriteseminari asutamise üritust. Nii jäi peamiselt riiteltkonna opositsiooni tõttu Kuuda seminar avamata. Tegevust alustas seminar Kuudal alles ligi 30 aastat hiljem, 1854. aastal.

Ka Eestimaa konsistorium püüdis omal algatusel vähendada talupoegade kirjaoskamatus. Konsistorium nõudis pastoritelt, et kirikute juures asutataks pühapäevakoolid, kus pärast jumalateenistust pastordid kontrolliksid laste koduõppimise tulemusi. Sellel nõudel oli tegelikult ainult mõnes üksikus kihelkonnas märkimisväärseid tulemusi.

270) Spun, lk. 93.

271) - ibid.

272) - ibid.

Nii töötas Hagevi kihelkonnas 5 pühapäevakooli ja Keilas koguni 16 pühapäevakooli.²⁷³⁾ Neis koolides õpetati lastele ainult lugemist.

Alaline komisjon püüdis talupoegade hulgas lugemisoskust levitada ka rändavate koolmeistrite kaudu. Nimelt pidid rändavad koolmeistrid, kelleks olid tavaliselt lugemisoskusega talupojad, iga aasta mardipäevast kuni jüripäevani kihelkonna läbi käima ja noortele lugemist õpetama. Ka see üritus ei annud märkimisväärseid tulemusi, kuna liiga vähe leidis selliseid talupoegi, kes sobisid rändkoolmeistriteks. 1819. aastal koostas alaline komisjon üksikisikjalise külakoolide asutamise plaani. Selle plaani kohaselt pidid talupojad kindla viljamaksu vool kaudma kõik koolide ülalpidamise kulud.²⁷⁴⁾ Nimetatud kooliprojekti majanduslik osa läks läbivaatamiseks talurahvasaaduse teostamise komisjonile. Koolide majandamiskulude talupoegade kaela veeetamine ei meeldinud kindralkuberner markii Pauluccile, kes kartis, et sellises olukorras koolid ei suuda kuigi kama töötada. Kindralkuberner Paulucci ettepanekul otsustati koolide ülalpidamine jätta riitelskonna hoolde, riitelskonnale aga anti selleks kasutada vastavad harimiskõrvalised maadükid, millega riitelskond ka nõustus. Konsistorium aga jäi uue koolikorralduse suhtes opositsiooni, kuna talle ei meeldinud see, et pastoriid pidid koolialalistes küsimustes alluma alalisele komisjonile. 1823. aastal alustas konsistorium alalise komisjoni vastu avalikku võitlust, esitades haridusministeeriumile kaebuse, kus protesteeriti ala-

273) Spun, lk. 100.

274) Pold, lk. 75.

lise komisjoni tegevuse vastu. Haridusministerium aga vastas, et nii alalise komisjoni kui ka ülikooli koolikomisjoni on täielik õigus tegelda maarahvakooli küsimustega.²⁷⁵⁾ Nii jäi konsistoriumi vastu takistada alalise komisjoni tegevust tagajärjeks ja alles süüpeale võis külakoolide asutamine hakata Eestimaaal hoopisamalt arenema. Kuid siiski kõige roostamata leidis 1836. aastal Eestimaaal veel palju kihelkondi, kus ei leidunud ühtki maarahvakooli. Rahvakoolide üldarv 1836. aastal oli Eestimaaal 54, neist 50 külakooli, 3 kirstikooli ja 1 kihelkonnakool. Nagu eeltoodust näeme, jäid 1816. aasta talurahvasaaduses rahvakoolide asutamise alal püstitatud põhimõtted peamiselt ainult paberile, kuna nimetatud talurahvasaadus vabastas mõisnikud igasugustest meijanduslikest kohustustest rahvakoolide suhtes. Samal ajal säilitas 1816. aasta talurahvasaadus kui mõisnike klassivõimu kindlustamise vahend kaanaks ajaks sellise talupoegade meijandusliku kehuse, et nad ka ise ei suutnud kooli asutada ega neid ülal pidada.

19. sajandi kahekümneandate aastate algul tekkisid ka esimesed kihelkonnakoolid Eestimaaal, mis erialga taotusid äärmiselt eba-kindlale baasil - üksikute balti-saksaliste ohvrimeelsusele. Esimene kihelkonnakool avati Läänemaal ellartna kihelkonnas kapten von Puckteschelli poolt.²⁷⁶⁾ Õpilasi pidi selles koolis olema 40, kuid tegelikult oli neid arvatavasti palju vähem. Õppeaeg selles koolis kestis nühklipäevast kuni jüripäevani. Koolis õpetati lugemist, kirjutamist ja arvutamist. Kooliõpetaja sai palgaks 40 rubla aastas ja tasuta küttepuud ning heina loomataiduks. See kool lõpetas aga varsti tegevuse. 1824. aastal avati kihelkonnakool Lihulas,

²⁷⁵⁾ Spurr, lk. 115.
²⁷⁶⁾ - do - lk. 122.

kes kohalik köster õpetas lastele lugemist, kirjutamist, arvutamist, kattekismust ja laulmist.²⁷⁷⁾ Tassus õpetamise eest pidi iga õpilane tooma köstrile puud ja 2 naela künnuleid. Peale selle pidi iga õpilane maksma 7 kuuse õppeaasta eest köstrile 12 rubla. Et nii kõrge õppemaksu tasumine käis talupoegade üle jõu, siis astus kooli ainult üks õpilane ja sellegi eest tasus õppemaksu mõis.²⁷⁸⁾ Lihula kihelkonnakool lõpetas tegevuse 1826. aastal pärast seda kui ainuke õpilane oli kooli kursuse lõpetanud. Vigales Läänemaal avati 1824. aastal köstrikool, mida pidas ülal kuberner Uexküll'i abikassas.²⁷⁹⁾ See kool töötas hiljem kihelkonnakoolina.

Algsu näeme, tekkinud esimesed kihelkonnakoolid Eestimaa alles 19. sajandi kahekümnendate aastate algul. Esimesed koolid avati üksikute liberaalsete baltisakslaste eraalgatusena ja seetõttu ei olnud ka nende koolide iga saageli kuigi pikk. Pealegi ei vastanud esimeste kihelkonnakoolide õppekava täiel määral 1804. aastal ülikooli koolikomisjoni poolt piustitatud nõudeile, kuna õppekavas ei olnud looduslugu ja ajaloos ning maadetaaduse algete tundmaõppimist. Esimene täieliku õppekavaga kihelkonnakool avati Eestimaa alles 1837. aastal Simunas.

Mingisugust kavakindlat kihelkonnakoolide võrgu loomist tol ajal veel ei toimunud, kuna isegi külakoolide võrk oli veel väga hõre. Mingeid olulisi muutusi maarakvakooli korraldusse ei toonud ka Venemaal 28. detsembril 1832. aastal kehtestatud u.-luteri usu kirikuseadus, milles nähti, et kirikuõpetajad peavad nii külakoolis kui ka väljaspool kooli hoolega valvama noorsoo usulise hoiduse järel. Edaspidi

²⁷⁷⁾ Spurr, lk. 123.

²⁷⁸⁾ - ibid.

²⁷⁹⁾ Spurr, lk. 124.

kirikusinoditel antati küll maarahvakoolide korraldusse puutuvaid
 küsimusi, kuid mõisnikkond ei aidanud olukorra parandamiseks
 materiaalselt millegagi kaasa. Kihelkonnakoolide asutamist takis-
 tasid väga mitmesugused asjaldud. Üldiselt arvasid balti-saksased,
 et talupoegade lapsed ei ole vähegi suuremat haridust üllse väime-
 lised omandama. Riitellkond ei soovinud nii küla-kui ka kihelkon-
 nakoolide ja koolmeistriteseminaride asutamise puhul kanda mingeid
 kulusid, hädaldades, et mõisad on isegi suurte kuludega ja võlga-
 dega koormatud. Reaktsioonilisemad riitellkonna esindajad kartsid
 koguni, et haritud talupojad muutuvad mõisnike vastu tõrksamaks
 ja kujunevad neile ohtlikuks. Talupojad ise olid aga majandusli-
 kult liiga vaesed selleks, et nad oleks suutnud koolimaja ehitada
 ja kooli ülal pidada. Riigivalitsus teadis küll, milline oli ma-
 rahvakoolide olukord, kuid ta ei tahtnud balti-saksa feodaalide-
 ga, kes Napoleoni sõdade ajal olid käitunud vene aadliimpeeriumi
 ustavate toetajatena, kooliküsimuste pärast konfliktis sattuda. Nii ei
 võtnud riigivalitsus kuni 19. sajandi teise pooleni maarahvakooli olude
 parandamiseks tarvitusele otsustavaid abinõusid. Et kohalikule riit-
 ellkonnale ja konsistoriumile oli nii 1804. aasta kui ka 1820. aasta
 koolistatuut vastumeelne, siis püüdnud nad kõigiti maarahvakoolide
 omade koolistatuutide rakendamist saboteerida. Riitellkond ja kon-
 sistorium püüdnud iga viisuga eest takistada keskvalitsuse mõju
 kasvu alghariduse alal. Sellepärast ei tunnustanud nad ka maarak-
 vakoolide alluvust ülikooli koolikomisjonile, pidades ma-
 rahvakoolide korraldamise küsimust endi põlisesks monopoli-
 liseks. Muudugi teadis riitellkond hästi, et haritud talu-

paeg ja oigus ei sobi kokku, sellepärast ta piirdiski nii agraar-
 maarakoolide valitsemist enda kätte haavata. Üksmeel maarak-
 vaskooli küsimuses puudus ka riitalkonna ja konsistoriumi
 vahel, kuna kumbki taotles koolide valitsemise alal teise mõju
 enam-vähem täielikku likvideerimist. Et nii riitalkonnad kui ka
 konsistorium keeldusid koostööst koolikomisjoniga, siis ei suut-
 nud ka viimane maarakoolide heaks midagi teha, sest tal
 puudusid selles majanduslikud ressursid. Sellises olukorras ei
 saanud toimuda maarakoolide alal mingit kavakindlat üles-
 ehitavat tööd, mida näitab fakt, et veel 1817. aastal oli Eestimaa
 maarakool 18. sajandi lõppaastakümnetega võrreldes otse kaotilises
 seisukorras.

C) Maarakoolide korraldus Lääne- ja Lõuna-Eestis talurahvaseaduse
 järgi ja maarakoolide olukord pärast mainitud talurahvaseadust.

Lääne- ja Lõuna-Eestis 26. märtsil 1819. aastal kinnitatud talurahvaseadus
 nägi ette vallakoolide ja kihelkonnakoolide asutamise. Iga vald või
 ka mitu valda koos, kus meeshingede arv ei ületanud viitsada, pidi
 asutama ja ülal pidama vallakooli. Vallakoolide õpetajad määrati
 ametisse kohalike mõisnike ja pastoreite poolt.²⁸¹⁾ Nii pidid ka Lääne-
 ja Lõuna-Eestis koolide ülalpidamisega seotud kulud kandma ainult talu-
 pojad, kuid koolide valitsemine kuulus tegelikult mõisnikele ja pastoreitele.

280) Põld, lk. 76.

Vallakoolides käimine oli kohustuslik kõigile lastele, kes olid saanud 10 aastat vanaks. Õppeaineks oli vallakoolis lugemine, katekismus ja kirikulaul. Kui lapsed põhjuseta koolist puudusid, määrati nende vanematele või hooldajatele iga puudunud päeva eest vallakassa heaks viis kopikot trahvi.²⁸²⁾ Õppeaeg vallakoolides kestis 10. novembrist kuni 10. märtsini. Õppetunde oli päevas kaheksa, neist neli enne ja neli pärast lõunat. Pastoriid pidid vallakooli kaks korda aastas reviderima ja tulemustest koolikongventidele aruandele esitama. Järelevalve vallakoolide üle kuulus pastoratele ja kirikusõõrmündritele, kuid otsustusõnne kõigis asjus kuulus koolikongventidele, kuhu kuulusid kõik kihelkonna mõisnikud. Vallakoolmeistrid vabastati rekruutivõtmisest ihuõnustusest ja pearahast.²⁸³⁾ Koolis lubati koolmeistril vallatute ja laiskade õpilaste karistamiseks ka vitsu tarvitada.

Maarahvakooli kõrgema astmena olid Liivimaa uues talurahvasesenduses ette nähtud kihelkonnakoolid. Kihelkonnakoolid pidi asutatama igas kihelkonnas, kus leidus vähemalt 2000 meeshinge. Väiksemad kihelkonnad võisid sellesks otstarbeks liituda teiste kihelkondadega. Igas kihelkonnakoolis pidi olema vähemalt 12 õpilast, esijoones jõukamate talupoegade lapsed, keda suutsid nende vanemad koolis ülal pidada.²⁸⁴⁾ Koolmeistriks kihelkonnakoolides olid tavaliselt köstrid, kes valiti ametisse kihelkonna koolikongventide poolt. Kui õpilasi kihelkonnakoolis oli liige vähe, võis koolikongvent valida audekamaid lapsi, eriti vaeslaste hulgast ja laste neil valla või ka mõisa

282) Põld, lk. 76 jj.

282) - do - lk. 78.

283) Kruus, ETKUt., I, lk. 15.

kuulul koolis õppida. Selle eest kohustati aga kooli lõpetajaid 6 aastat vas-
 tava palga eest olema kas valla või mõisa teenistuses.²⁸⁵⁾ Õppeaineks oli
 kihelkonnakoolis ette nähtud kirjutamine, arvutamine, katekismus, kiiku-
 laul ja mõningad praktilised teadmised. Ka kihelkonnakoolides kestis
 õppeseg 10. novembrist kuni 10. märtsini. Pastoid, kes pidid kihelkonna-
 koolides ka ise andma 4 õppetundi nädalas, pidid iga aasta esitama
 koolide olukorrast aruanded koolikonsventidele. Koolikonsventid pidid oma-
 korra esitama aruanded ülemkiirkueestseisja-ametile.²⁸⁶⁾ Ülemkiir-
 kueestseisjaamet teostas kihelkonnakoolide reviderimist ja esines ma-
 apäevadel koolialalistes ajades vastavate ettepanekutega. Ehkki maa-
 rahvakoolide valitsemine jäi endiselt pastorate ja mõisnike kätte, oli
 uus koolikorraldus siiski märgatavaks edusammuks. Uued talurah-
 vaseadused kehtestati vähemalt senisest süstemaatiliseks kirja-
 oskuse levitamise talupoegade hulgas. Tarkustavaks teguriks osu-
 tus aga uue koolikorralduse majanduslike külg. Eestimaa pandi
 talurahvakoolide ülalpidamine täielikult talupoegade peale. Liivi-
 maal lasus vallakoolide ülalpidamine täielikult ja kihelkonnakoo-
 lide ülalpidamine osaliselt valdadel. Majanduslike kulude eba-
 õiglase jaotus tõi tunduvalt koolide arenemist ja tundus ras-
 ket teoorjuse iket kandvale talupojale ainult tülika lisa-
 koormusena. Kihelkonnakoolides kehtestatud talurahade süs-
 teem ja mõisnike võimutsemine koolikorralduse alal sundis talupoegi
 kihelkonnakoolide kasulikkusesse suhtuma väga umbusklikult.

Kõigile neile peendustele vaatamata aitasid siiski ka need

284) Põld, lk. 78.

285) - do - lk. 79.

talurahvaseadused omajagu kaasa meie maarahvakoolide edaspidi-
 sele arengule. Liiwimaa uue talurahvaseaduse põhjal kehtestati laste-
 tele koolisundus kümnest eluaastast alates. Koolisundus pidi kest-
 ma nii kaua, kui laps oli omandanud vastavad teadmised.
 Koolisundusest võidi õpilasi ka vabastada sellisel juhul, kui
 nad olid omandanud koduõppimise teel vajalikud teadmised.
 Viimatimainitud võimalus osutus maarahvakooli arengule kahju-
 likuks, kuna mõisnikud ja pastoriid kasutasid seda sageli
 selleks, et maarahvakoolide asutamist mööda hülida.

Uus koolikorraldus ei meeldinud Liiwimaa ülem-
 konsistoriumile, kes esotas oma presidendi krahv L. T. Mellini
 ja kindralsuperintendent K. G. Sonntag'iga asus selle vastu
 opositsiooni.²⁸⁷⁾ Nimelt leidis ülemkonsistorium enda õigused ma-
 rahvakoolide alal liiga väikesed olevat, pastoretele aga ei
 meeldinud määrus, mis nõudis, et nad peavad 4 tundi nädalas
 kihelkonnakoolides õpetama. Et riitluskond koolikorralduse
 muutmisega ei nõustunud, siis pöördus ülemkonsistorium mär-
 gukirjaga hoidusministeeriumi poole. Märgukirjas toonitas ülem-
 konsistorium, et Liiwimaa maarahvakooli korraldus olevat
 täiesti kiriku sisevõime asi. Märgukiri siiski ülemkonsistoo-
 riumile soovitud tulemusi ei annud. Milline oli sel ajal
 maarahvakoolide olukord, seda näitab Liiwimaa kindral-
 superintendent Sonntag'i poolt 1820. aastal esitatud aruanne.
 Selle aruande põhjal oli Liiwimaa eesti osas 485 külakooli 9700

286) Pöhl, lk. 79.

287) "R. Z."

õpilasega.²⁸⁸⁾ Kihelkonnakooli mainitud aastal Liiwimaa eesti osas ei olnud. Koduõpetust said aruande põhjal Liiwimaa eesti osas 28000 last. Liiwimaa läti osas oli 1820. aastal 15 kihelkonnakooli 341 õpilasega ja 83 külakooli 1900 õpilasega.²⁸⁹⁾ Õeltoodust näeme, et Liiwimaa läti osas oli kihelkonnakoolide asutamise alal saavutatud 1820. aastal juba mõningat edu. Kui jälgi oli samal aastal Kuramaal kihelkonnakooli, ei ole teada, kuid ülikooli koolikomisjoni 1824. aasta aruandes mainitakse, et Kuramaal oli 13 kirsti või kihelkonnakooli 141 õpilasega.²⁹⁰⁾ Nimetatud Kuramaa kihelkonnakoolidest olid 8 kooli saksa ja 5 kooli läti rahvusest õpilastele.

Selleks, et Liiwimaa maarahvakooli olusid parandada, eritasid progressiivsed hoidusettevõtte O. W. Masing ja F. N. Rosenplänter 1820. aastal kindralkuberner Pauluceile uue maarahvakoolide korraldamise kava. Selle kava kohaselt pidi põhja-Liiwimaal kihelkonnakooliõpetajate ettevalmistamiseks avatama 2 seminari.²⁹¹⁾ Iga kihelkond pidi saatma omal kulul ühe poisiklassi seminari õppima. Kui juba kihelkonnakoolid olid asutatud, siis pidi osa kihelkonnakoolide lõpetajaid siirduma külakoolmeistriteks. Nii oli vähemalt teoreetiliselt maarahvakoolide võrgu loomine lähema 5-6 aasta käigus. See kava meeldis kindralkuberner Pauluceile nii, et ta soovitas keisril seda teostada kõigis Balti kubermangudes.²⁹²⁾ Et Paulucei eritas kava vahetult keisrile kinnitamiseks, siis arvas hoidusminister ja samuti ka Tartu õppekonna kurator vürst C. von Lieven kava suhtes eitavale seisukohale, kuna neile ei meeld-

288) R. Z.

289) F., nr. 403, Tük., nim. m. A 1, sü. m. 8, l. 234.

290) Spier, lk. 112.

291) - do - lk. 113.

dinud Paulucci liiga iseseisv tegevamine koolikonnalduse küsimustes. Keiser kinnitas siiski Paulucci ettepanekud. Kindralkuberner Paulucci algatusel loodi ka Liivimaal alaline komisjon, kes pidi tegelema juba varem Eestimaa moodustatud alalise komisjoni eskujul maarahvakooli küsimustega. Alaline komisjon soovitas asutada Liivimaale koolmeistrite ettevalmistamiseks 2 seminari, kusjuures vallad pidid seminare iga aasta 1700 rublaga toetama.²⁹²⁾ Kindralkuberner tahtis Liivimaa uut koolikonnalduse kava kehtestada ka Eesti- ja Kuramaal, kuid see katse ei õnnestunud seeläbi alaliste komisjonide vastuseisu tõttu. Kui kindralkuberner Paulucci nõudis Eestimaa alalise komisjoni vastu haridusministrilt toetust, siis kuuldus juba varem ära pehanded haridusminister Paulucit abistamast. Nii püüdis õppekonnas maarahvakooli konnalduse alal ikkagi ühtsus. Paulucci kava jäi ka Liivimaal teostamata, sest juba 1827. aastal andis keiser Nikolai I konnalduse, et kõik Baltimaa maarahvakooli korraldamise kavad tuleb esitada kinnitamiseks haridusministrile.

Esimesed kihelkonnakoolid tekkisid Liivimaa Eesti osas väga visalt. Ajavahemikus 1820-1828 avati Liivimaa Eesti osas mandril ainult 7 kihelkonnakooli, nimelt Tormas 1820., Lainsel 1822., Pärnu-foogupis 1822., Audrus 1823., Palamusel 1824., Suure-foonis 1825. ja Harglas 1828. aastal.²⁹³⁾ Veidi paremaks kujunes olukord kihelkonnakoolide alal Saaremaal. Nii asutati Saaremaal jämaja kihelkonnakool 1825. aastal.²⁹⁴⁾ Päide kihel-

292) Pöld, lk. 82.

293) -do- lk. 81.

294) Soom, lk. 9.

konnakool avati pärast 1823. aastat, igatahes 1829. aastal õppis selles koolis juba 24 õpilast.²⁹⁵⁾ Kaja kihelkonnas alustas kihelkonnakool tegevust küliku juures ja 1826. aastal viidi kool seelt üle struute külla endise köstrikooli hoonesse.²⁹⁶⁾ 1826. aastal avati Kaaseküla kihelkonnakool.²⁹⁷⁾ Valjala kihelkonnakoolile 1824. aastal uus maja.²⁹⁸⁾ Tegevust alustas see kool avatavasti 1825. aastal. Esimeste kihelkonnakoolide hulgas oli külakoolmeistrite ettevalmistamisasutisena laialdasemalt tuntud Laiuse kihelkonnakool Tartumaal.²⁹⁹⁾ Esimeseks kooliõpetajaks oli selles koolis köster Ludwig Niiländer.³⁰⁰⁾ Kooli asutajaks oli pastor Heinrich Johann v. Johann. Et õpilaste arv selles koolis oli aga väike, siis suutis ta ainult kõige lähemale ümbrusele külakoolmeistrid anda.

Omapärane nähtus esimeste kihelkonnakoolide juures oli see, et uusi õpilasi ei võetud tavaliselt mitte igal aastal kooli vastu, vaid iga kolme aasta järel, kui selmine lend hakkas kooli lõpetama. Nagu eeltoodust näeme, avati Liivimaa eesti osas esimesed kihelkonnakoolid alles 19. sajandi kahekümnendate aastate algul. Õppetöö esimestes kihelkonnakoolides toimus algul enamasti ilma õppeabinõundeta ja mõne üksiku õpilasega. Kihelkonnakoolides õppisid erialga ainult poisid. Ka ei olnud kõik esimesed kihelkonnakoolid majanduslikult niivõrd kindlustatud, et nad oleksid

295) Blumfeldt, lk. 706.
 296) - do - lk. 536.
 297) - do - lk. 758.
 298) - do - lk. 782.
 299) Pöld, lk. 88.
 300) ibid.

võinud pidevalt töötada, vaid nii mõnigi neist ketkestas hiljem ajutiselt tegevuse. Talupojad olid sel ajal veel üldiselt vaesed, et nad sageli ei suutnud omal jõul kooli ülal pidada, mõisnikud aga tavaliselt koolide heaks ei raatsinud midagi anda. Kihelkonnakoolide äärmiselt vähe tekkemissel ei sõltunud ka ülikooli kodikomisjonist, sest viimane oli ilma keskvalitsuse mõjuva toetuseta täiesti võimetu selleks, et sundida balti-saksa aadlit ja vaimulikkonda koolide asutamisele koosa aitama.

Lõppsõna.

Kokkuvõttes võib öelda, et ülikooli kodikomisjon saavutas ajavahemikus 1803-1836 õppekonnas koolivõrgu loomise ja kodikonnalduse parendamise alal küllaltki tähelepanuväärseid tulemusi. Nii loodi õppekonnas gümnaasiumide ja kreiskoolide võrk ning avati rida elementaarkooli. Seejuures peab aga mainima, et eesti ja läti õppekeelele elementaarkooli leidis ainult üksikuid. Tõstatamata jäi kodikomisjoni poolt koostatud kihelkonnakoolide asutamise kava, kuna selle realiseerimisel kohtas kodikomisjon riitlikkondade ja konsistooriumide ägedat vastupanu. Balti-saksa aadli ja vaimulikkonna seisukohti kodikonnalduse alal pidi arestama ka riigivalitsus, kes ei tahtnud oma häid suhteid baltisaxlastega rikkuda. Raskest sotsiaalmajanduslikku survet

taluval taluval püüdnud ka endal koolilaste parandamiseks võimalused. Kõigi
 raskuste kiuste omendas siiski suur osa talupoegade lapsi käsitel-
 dava ajastu lõpul kas külakoolides või ka koduõppimise teel vähemalt
 lugemisoskuse. Üksikud talutarest võrsumud noored suutsid sumi ta-
 ristusi ületades omandada isegi kreiskooli või ka gümnaasiumi
 hariduse. Nii näeme, et tolleajased kreiskoolid ja gümnaasiumid
 oma täiesti saksapärasele ilmele vaatamata aitasid kassa meie
 rahvusliku intelligenti algete tekkimisele. Oma suures enamikus
 reaktsioonilise balti-saksa riitlaskonna ja vaimulikkonna vastu-
 panust hoolimata õnnestus koolikomisjonil luua üldjoontes kooli-
 korralduse alal baas, millele toetudes võis edaspidi seoses feo-
 dalismi igandite järk-järgulise likvideerumisega tekkida eesti
 ja läti rahvuslik intelligent. Sellepärast tuleb ka kooliko-
 misjoni tegevust hinnata seisukohalt, kui võrd ta suutis
 luua tingimusi hariduse levikuks talupoegade ja linna-
 kehviste laiades massides. Ehkki ka veel 1836. aastal oli
 õppekonnas elementaarkoolide ja eiti maarakvaskoolide võrk väga
 hõre, keskes siiski ajavahemikus 1803-1836 nii rahvakoolide
 arv kui ka õpilaste arv. Ka õppetöö tase paranes rahvakoolides
 tunduvalt. Kui rahvakooli olude alal erines ^{siiski} püüdnud, siis ei
 olenenud nende parandamine ainult ülikooli koolikomisjonist, kuu
 viimesel püüdnud sellers vajalikud majanduslikud ressursid ja adminis-
 tratiivne võim reaktsioonilise riitlaskonna mõjutamiseks.
 Tegelikult suutis koolikomisjon rahvahariduse arendamisel
 saavutada edu ainult niivõrd, kui võrd seda võimalda-
 sid tolleajased sotsiaalmajanduslikud olud.

Kasutatud allikmaterjal ja kirjandus.

I Marksismi-leninismi klassikud:

- 1) Lenin, V. I., Valitud teosed II, Tallinn, 1946 = Lenin.
- 2) Stalin, J., Marksism ja rahvus- ning koloniaalküsimus, Tallinn, 1946 = Stalin.

II Allikad:

1) Fond n. 39, Eesti vanu Talurahvasaaduse Teostamise Komisjon 1817-1818, nimistu n. A 1, säilitamisühikud n. 6, 7 ja 28 Eesti Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus = F., n. 39, ETK, nim. n. A 1, s. n. 6, 7 ja 28.

2) Fond n. 403, Tartu Keiserliku Kodikomisjon, nimistu n. A 1, säilitamisühikud n. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 45, 47, 48, 51, 59-a, 66, 75, 76, 77, 89 ja 90 Eesti Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus = F., n. 403, TTK., nim. n. A 1, s. n. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 45, 47, 48, 51, 59-a, 66, 75, 76, 77, 89 ja 90.

3) Fond n. 402, Tartu Ülikool, nimistu n. A 2, säilitamisühikud n. 747, 748 ja 749 Eesti Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus = F., n. 402, TÕ., nim. n. A 2, s. n. 747, 748 ja 749.

III Kirjandus:

- 1) Bienemann, F., Der Dorpater Professor Georg Friedrich Carst und Kaiser Alexander I, Rival, 1902 = Bienemann.

- 2) Blumfeldt, E., Saaremaa kihelkonnade ja Kuressaare linna ajalugu, Tartu, 1926 = Blumfeldt.
- 3) Bunge, A., Das zweite Jubelfest der Kaiserlichen Universität Dorpat, Dorpat, 1853 = Bunge.
- 4) Evers, G., Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. Fünfundsanzig Jahre nach ihrer Gründung, Dorpat, 1827 = Evers.
- 5) Hippius, A., Die Kreisschulen in den Ostseeprovinzen, besonders in Estland, "Das Inland", Dorpat, 1836, m. 41 = Hippius, "Inland".
- 6) Kairov, J. A., Pedagogika I, Tallinn, 1941 = Kairov.
- 7) Kruus, K., Tartu XIX aastasajal ja XX-da alul, Tartu, 1926 = Kruus.
- 8) Kruus, K., Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I, Tartu, 1927 = Kruus, E.A.K.U.A.I.
- 9) Laagus, K., Eesti Ülikool Tartus, Tartu, 1932 = Laagus.
- 10) Liiv, O., Eesti haritluse ajaloo kohta, "Tähised II", Tartu, 1932 = Liiv.
- 11) Metskina, M. K., NSV Liit Ajalugu II köide, I riik, Tartu, 1947 = Metskina.
- 12) Neumann, M., Kuuda seminar ja tema kasvandikud I, Tallinn, 1928 = Neumann.
- 13) Пемыхов, С. В., Ученые-педагоги Юрьевских, Дерптских и Виборгских университетов I, Юрьев, 1902 = Пемыхов.
- 14) Põld, P., Eesti kooli ajalugu, Tartu, 1933 = Põld.
- 15) Pöschmann, G. F., Einige historische Bemerkungen in Beziehung auf das Schulwesen in den Ostsee-Provinzen. Bei Gelegenheit der feierlichen Eröffnung des Gymnasiums und der Kreisschule zu Dorpat am 15-ten September 1804, Dorpat, 1806 = Pöschmann.
- 16) Recke, J. F., Allgemeine Schriftsteller und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland, und Kurland, Mitau, 1827 = Recke.
- 17) Ruut, K., Eesti rahvakooli ajalugu, Viljandi, 1921 = Ruut.

- 18) Schultz, H., Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Uni-
versität Dorpat, Aus den Memoiren des Prof. f. W. Krause,
Dorpat, 1902 = Schultz.
- 19) Soom, H., Saaremaa rahvakool XIX sajandil, Tartu, 1931 = Soom.
- ✓ 20) Speer, H., Das Bauerschulwesen im Gouvernement Estland,
Tartu, 1936 = Speer.
- ✓ 21) Zu Geschichte des Volksschulwesens in Livland
bis zum Jahre 1820, "Revalsche Zeitung", 1879, n. 248 = "R. Z."